

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

המלחמות הקטנות של צה"ל

עורך: אפרים ענבר

עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 128

אוניברסיטת בר-אילן
עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 128

המלחמות הקטנות של צה"ל

עורך: אפרים ענבר

המלחמות הקטנות של צה"ל

The IDF's Small Wars

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (בס"א)
אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 5290002
טל' 03-5318959
פקס 03-5359195

office@besacenter.org
ISSN 0793-1042

פברואר 2017

© כל הזכויות שמורות
תמונות שער: Flickr/Israel Defense Forces

מרכז בגין-סאדאט (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים (מרכז בס"א) עורך מחקרים מכווני מדיניות בנושאים אסטרטגיים - במיוחד בנושאים הקשורים לביטחון הלאומי של ישראל ולמדיניות החוץ שלה - ובסוגיות אזוריות במזרח התיכון.

פרסומיו של מרכז בס"א מכוונים אל מקבלי ההחלטות הישראלים הבכירים במערכת הפוליטית, במסד הביטחוני ובשירות החוץ של ישראל, וכן אל הסגל הדיפלומטי, התקשורת, הקהילה האקדמית, מנהיגי הקהילות היהודיות ברחבי העולם והקהל המשכיל באופן כללי.

המרכז מקיים כנסים בין-לאומיים, הרצאות ותדרוכים המיועדים לקהל בין-לאומי ומקומי. באירועים אלה משתתפים מומחים מובילים בתחומם מן האקדמיה ואנשי מעשה מהארץ ומחו"ל. מרכז בס"א פיתח שיתופי פעולה פוריים עם מכונים מובילים בתחום המחקר האסטרטגי בכל רחבי העולם.

ועדה מייעצת בין-לאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: ד"ר תומס א' הכט

משנה ליו"ר הוועדה המייעצת: מר שאול קושיצקי

חברים: פרופ' משה ארנס, גב' מריון הכט, מר רוברט הכט, מר שלמה הלל, פרופ' ריבה הפט-הכט, גב' דרורית ורטהיים, השגריר יצחק לבנון, סנטור יוסף א' ליברמן, מר רוברט ק' ליפטון, מר בריאן מולרוני, השגריר נורמן ספקטור, מר יואל קושיצקי, מר גרג רוסהנדלר, מר סימור ד' רייך, השגריר זלמן שובל.

ועדה אקדמית מייעצת בין-לאומית

פרופ' איאן בקט אוניברסיטת קנט, פרופ' פטריק ג'יימס אוניברסיטת דרום קליפורניה, פרופ' סטיבן ר' דיוויד אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, ד"ר אליוט א' כהן SAIS, פרופ' רוברט ג' ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, פרופ' לורנס פרידמן קינגס קולג', פרופ' ארווין קוטלר אוניברסיטת מקגיל.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים קארש

חוקרים: ד"ר אפרת אביב, ד"ר יעלי בלוך-אלקון, פרופ' איתן גלבוע, ד"ר עדו הכט, אל"מ (מיל') אבי-הר-אבן, ד"ר צילה הרשקו, תא"ל (מיל') מוני חורב, פרופ' יהושע טייטלבוים, ד"ר אודי לבל, ד"ר אלון לבקוביץ, ד"ר יעקב ליפשיץ, אל"מ (מיל') ד"ר ערן לרמן, השגריר אריה מקל, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל') יעקב עמידור, פרופ' אפרים ענבר, פרופ' יונתן פאקס, ד"ר ליעד פורת, ד"ר גיל פיילר, פרופ' הלל פריש, ד"ר מרדכי קידר, מר עוזי רובין, ד"ר יונתן ריינהולד, מר עמיר רפפורט, ד"ר דני שוהם, ד"ר איתן שמיר, פרופ' שלמה שפירא.

מנהל קשרי חוץ: דוד מ' וינברג

מרכזת: חוה וקסמן-כהן

עריכה בעברית: אלונה ברינר רוזנמן

עריכה באנגלית: יהודית לוי

תוכן עניינים

מבוא

אפרים ענבר 7

שינוי מול המשכיות בתפיסת הביטחון הישראלית:
בחינה מושגית אל מול סביבה משתנה

איתן שמיר 13

מפת הכאב של חזבאללה והחמאס והאסטרטגיה המתבקשת

הלל פריש 31

הממד המדיני במבצעים מוגבלים

ערן לרמן 53

הדרג המדיני והדרג הצבאי במלחמות נגד ארגונים

יעקב עמידרור 67

החזית האזרחית ומרכיבי החוסן הלאומי

עוזי רובין 73

ההיבטים הצבאיים במבצעים מוגבלים

מוני חורב 93

מבוא

אפרים ענבר

בשנים האחרונות שינה צה"ל את יחסו לגורמי מחקר אזרחיים, באוניברסיטאות ובמכוני מחקר, ונפתח יותר לקיום מגעים עמם. נקודת הראייה של גורמים אלו שונה לעתים מזו של הפיקוד העליון, והתפוקות המחקריות הן היסטוריות או תאורטיות ופחות מכוונות מדיניות. לעומת זאת, מרכז בגין-סאדאט (בס"א) למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן מתמקד בענייני השעה וכתביו מכווני מדיניות. המרכז מנהל דו-שיח עם צה"ל, והגישה למערכת הצבאית חשובה לחוקרי המרכז כדי ללמוד מה נעשה בצבא ולנסות להיות רלוונטיים בעשייתם לאתגרים העומדים בפני צה"ל. גם הצבא רואה תועלת במפגש עם חוקרים מבחוץ אשר עוסקים בסוגיות המשיקות לתחומים בהם הוא מעוניין. חטיבת תוה"ד בצה"ל יזמה אפוא סבב דיונים עם חוקרי מרכז בס"א וחוברת זו היא תוצאה של יחסי הגומלין אלו.

• • •

ההיסטוריה של מלחמות ישראל מצביעה על שינוי באופי האתגר הצבאי שצה"ל צריך להתמודד אתו. מלחמת לבנון הראשונה (1982) הייתה העימות הצבאי האחרון שבו התרחשו קרבות אוויר והתנגשויות בין כוחות משוריינים. מאז לא היו מלחמות קונבנציונאליות רחבות היקף. יתר על כן, הסיכוי למלחמה מסוג זה קטן מאחר שישראל חתמה על הסכמי שלום עם שתיים משכנותיה - מצרים וירדן, ואילו צבאות סוריה ועיראק התפוררו עקב קריסת הסדר המדינתי הערבי. מאז 1982, צה"ל עוסק ב"מלחמות קטנות", מונח הלקוח מהעגה האסטרטגית הבריטית ושימש בדור האחרון גם חוקרים אמריקנים.

המינוח הצה"לי הוא עימותים בעצימות נמוכה או מבצעים מוגבלים, כאשר חלק מהוויכוחים על הטרמינולוגיה משקפים התפלפלות מתודולוגית ו/או בלבול מושגי. בכל מקרה, הכוונה היא לשימוש בכוח מוגבל - ללא גיוס מלא של המשאבים

אפרים ענבר הוא מנהל מייסד של מרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים (1993-2016). פרופסור אמריטוס למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן. מומחה לסכסוך הישראלי-ערבי, התפתחויות אסטרטגיות במזרח התיכון, הדוקטרינה האסטרטגית הישראלית, דעת הקהל בנושאי ביטחון לאומי, מדיניות ארה"ב במזרח התיכון של יחסי ישראל-טורקיה.

הלאומיים, עימות צבאי מול יריב נחות בכוחו. היריבים בעימותים כאלו הם ארגונים צבאיים, לא מדינתיים, אשר למרות זאת שולטים בפועל בשטח על גבולה של ישראל - עובדה אשר מאפשרת ליריב לבנות איום שהוא גדול יותר משל ארגוני טרור.

בעימותים הללו גם המטרה מוגבלת. לישראל אין כוונה להשמיד את כל כוחו הצבאי של הארגון היריב, על אף שבכוחה לעשות זאת. בין היתר, מתוך הנחה שהמחויבות האידיאולוגית של הארגונים תשרוד מסע מקיף להשמדתם על זרועותיהם הצבאיות והאזרחיות. קיימת הבנה שמטרה מרחיקת לכת כמו השמדת הכוח הצבאי של חזבאללה או של החמאס מחייבת מאמצים צבאיים, כלכליים ומדיניים שכדאיותם מוטלת בספק בעת הזאת. לכן הפעילות הצבאית נועדה לפגוע ביכולת היריב ולגבות מחירים גדולים תוך תקווה שתיווצר מידה מסוימת של הרתעה מפני המשך השימוש בכוח צבאי נגד מדינת ישראל. באופן בסיסי, השימוש של ישראל בכוח נגד ארגונים המחויבים אידאולוגית להשמדתה נועד, במושגי הטווח המידי, לאפשר שגרת חיים רגילה בישראל; וכתוצא אסטרטגי מצטבר, להמחיש (שוב) את חוסר התוחלת שבמאבק הכוחני שמתנהל נגד מדינת היהודים.

בעתיד הקרוב, יהיה מבחנו של צה"ל ביכולתו להתמודד עם ארגונים מסוג זה באמצעות מבצעים מוגבלים וישראל תצטרך שוב לנהל מולם "מלחמות קטנות". למרות הסבירות הנמוכה, תהיה זו טעות להזניח יכולות אשר נחוצות למלחמות רחבות היקף בתהליך בניית הכוח - הפתעות אסטרטגיות ומהפכים פוליטיים יכולים להתרחש במזרח התיכון. לכן חשוב לשמור על יכולת הרתעה רחבה. סוגיית איראן החותרת לנשק גרעיני ראוי לדיון נפרד.

חוברת זאת נכתבה על-ידי מספר חוקרים של מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים במטרה להאיר סוגיות הקשורות למלחמות הקטנות שמדינת ישראל עורכת בשנים האחרונות.

הפרק הראשון שמחברו הוא ד"ר איתן שמיר, סוקר את תפיסת הביטחון הישראלית ומושגיה המרכזיים מול המגמות העיקריות של תקופתנו, כדי לברר מהם המושגים שדורשים עדכון ושינוי, ומה בתפיסת הביטחון עדיין תקף למרות השינויים בסביבה ובמרכיבי האיום. שמיר עומד על מרכזיות מושג ההרתעה שלא נס לחו, על אף שהגיונם של היריבים אינו מדינתי מובהק ושזורים בו יסודות מהפכניים קיצוניים. הרתעה יעילה יותר בדרך כלל כנגד מדינות.

שמיר טוען שצה"ל, אשר מבחין רק בין שני סוגי איומים - אתגרים בתחום הביטחון היסודי ואתגרים בתחום הביטחון השוטף, אינו מוכן תפיסתית לאיום הביניים של היריבים הנוכחים שנמצאים בתווך שבין שני הקצוות. בגלל הא-סימטריה בין הצדדים ומאחר שבניגוד לעבר היריב אינו מדינה, אין צורך בגישה הכרעתית ובהכרעה צבאית. זוהי גישה שביסודה תפיסה התִּשְׁתִּית שאינה מתיישבת בקלות עם הרוח ההתקפית שצה"ל אמון עליה.

הפרק השני מתייחס ליריבים, חזבאללה וחמאס, שעמם ניהלה ישראל סבבי עימות בשני העשורים האחרונים. המחבר הוא המזרחן פרופ' הלל פריש. למרות הנטייה לכרוך את שני הארגונים הללו ביחד בגלל מחויבותם הדתית ומטרתם להשמיד את מדינת היהודים, המחבר מדגיש את השוני ביניהם ואת הצורך להתייחס אל כל אחד מהם בצורה שונה. מטרת הפרק לאתר את נקודות החולשה של שני הארגונים, ודרך חולשותיהם לנסות לשרטט "מפת כאב" אשר יכולה להיות בסיס לגיבוש אסטרטגיה הממקסמת את הפגיעה בהם ומסייעת לאלצם להתנהג באופן הרצוי לישראל.

ניתוח דמוגרפי יוצא דופן ממפה את אזורי הגיוס של חזבאללה ובאופן מפתיע מצביע על רגישות לאבדות אשר ככל הנראה תגדל בגלל הריבוי הטבעי הנמוך בקרב השיעים בלבנון. פריש ממליץ להגביר את הכאב של חזבאללה על-ידי פגיעה בשיעים שגרים באזורי הספר כדי לאלצם להגר לִבְרִירות (העיר הגדולה) - שם רמת הגיוס לארגון נמוכה יותר. מסקנתו היא שעדיפה פגיעה בלוחמי הארגון על פני פגיעה במשגרי טילים ובאמל"ח. עם זאת, לישראל אין אפשרות לשנות את מטרות החזבאללה אשר נקבעות בטהראן.

בניגוד לחזבאללה, החמאס בעזה חסר פטרון מדינתי ומוקף במדינות עוינות - ישראל ומצרים. פריש מזהה בחברה בעזה עייפות מהעימותים הצבאיים עם ישראל, וטוען שהחמאס קשוב למגמה זו. לכן, הארגון מעדיף לבסס את שלטונו ועל אף שלא נראה שהוא רגיש לאבדות, הוא אינו להוט לצאת ביוזמות צבאיות. נקודת התורפה העיקרית של הארגון היא כלכלית - הצורך לשלם משכורות לפעיליו. אי לכך, בעימות הבא ממליץ פריש לישראל לפגוע במקורות הכספיים ובנכסים של הארגון ושל מנהיגיו. עימות ארוך בליווי סגר הדוק יותר על עזה עשוי ליצר הרתעה גדולה יותר.

מחברו של הפרק השלישי הדין בממד המדיני של המבצעים המוגבלים הוא אל"מ (מיל") ד"ר ערן לרמן. המאמר מדגיש ששאלת קיומם ומעמדם האזורי של החזבאללה והחמאס היא שאלה חשובה, אך משנית מבחינתה של ישראל. עקירתם של גורמי האסלאם הקיצוני הוא יעד משותף לרבים במרחב, אבל היא אינה אינטרס חיוני ומיידי עבור ישראל, ולכן יש להימנע מלשלם את המחיר הכרוך במימוש יעד זה. אי לכך, יעדי המערכה הצבאית הנם מוגבלים לפגיעה קשה במערך הלוחם ונטרול מרבי של אמצעי הלחימה המכוונים נגד ישראל, תוך ביצור ההרתעה ופגיעה מצטברת במרכיב התודעתי הממלא תפקיד מרכזי בזוהרם של ארגונים אלו.

מעבר להתמודדות הצבאית יש משימות חשובות גם בממד המדיני והתודעתי. שמירת הלגיטימציה בבית ובמערכת הבין-לאומית לפעילות הצבאית הישראלית נגד האויב היא משימה ראשונה במעלה. ישראל צריכה לפתח יכולת מושכלת לנטרול מהלכי הדה-לגיטימציה ולשמור על מעמדה בעולם, מאחר שאחד היעדים החשובים של הפעילות הצבאית של היריבים מכוון לתחום הזה. חשוב גם למצוא, הן במתווה הלחימה והן במעטפת התודעית-הסברתית מסביב למבצעים המוגבלים, דרכי פעולה שיהיה בהן תוצא מערער ואף משפיל אל מול "מיתוס ההתנגדות" של היריב, תפיסת שבויים היא דוגמה לכך. גם הדגמת חוסן חברתי בישראל היא מרשם לנפץ את האמונה בגרסת "קורי העכביש". לרמן ממליץ על זהירות ואיפוק במאבק הארוך ומציין שמכה מקדימה היא בעייתית מבחינת יצירת משאבי לגיטימציה.

למרות המרכזיות של מערכת הביטחון במבצעים המוגבלים, תכלול כל המאמצים הדרושים מחייב תפקיד מרכזי לראש הממשלה, שצריך להיעזר בעבודת מטה סדורה של המועצה לביטחון לאומי.

הפרק הרביעי של החוברת מוקדש ליחסי הדרג המדיני עם הצבא. המחבר, האלוף (מיל") יעקב עמידור מדגיש שהדרג המדיני בישראל חלש בהשוואה למדינות דמוקרטיות במערב. הממשלה מורכבת ממספר מפלגות בעלות דעות שונות בתחום המדיני והצבאי ולמפלגתו של ראש הממשלה לא תמיד יש יותר ממחצית מחברי הקואליציה. גם שר הביטחון הממונה על המערכת הצבאית אינו בהכרח חבר מפלגתו של ראש הממשלה. כאשר הקבינט מכונס ביוזמת ראש הממשלה, הוא רק אחד בין השווים ללא מעמד מיוחד. על אף שחוק הצבא אינו בהיר ועל פיו על כל הממשלה

לנהל את הצבא, הרי בהתאם לנוהל בישראל יש להתייחס לראש הממשלה כמייצג את הדרג המדיני בנושאי ביטחון לאומי והוא נושא באחריות הכוללת.

הדרג המדיני צריך להגדיר בבהירות עבור הצבא באיזה מצב הוא רוצה לראות את הארגון היריב לאחר הפעילות הצבאית. סממאות מעין "יסיר את איום הרקטות" או "להחזיר את ההרתעה" אינן מובנות וקשות למדידה. הדו-שיח בין הדרגים מחייב את הדרג המדיני להבהיר את המגבלות המוטלות על הפעילות הצבאית ועל הדרג הצבאי להסביר לדרג המדיני את המחירים הכרוכים באימוץ המגבלות. הדו-שיח יציף את המאמצים המשלימים לתכנית המבצעית. הדרג המדיני הוא המאשר את התכנית המבצעית תוך בירור עם הצבא שהתוצאה הצפויה אכן משרתת את היעדים שהדרג המדיני חפץ בהם. עמידורו מדגיש שהצורך בלגיטימציה מבית ובזירה הבין-לאומית, והמעבר משלב מבצעי למשנהו מחייב מעקב אינטנסיבי של הדרג המדיני אחר ההתפתחויות הצבאיות בשטח. באופן עקרוני אין הלחימה ביריבים תת-מדינתיים משנה את היחס המסורתי בין הדרג המדיני לדרג הצבאי.

בפרק החמישי, כותב עוזי רובין על החזית האזרחית ועל מרכיבי החוסן הלאומי. הוא סוקר את תהליך הפיכת האוכלוסייה האזרחית למטרה לפעילות צבאית במלחמות מודרניות (מאז העידן הלאומי) וטוען שתהליך דומה אירע בלחימה נגד ישראל. כאשר התברר שהמערכות נגד הצבא הישראלי אינן משיגות את השמדתה של מדינת ישראל, פנו הגורמים העוינים את המדינה בעידן הנוכחי - איראן וארגוני החסות שלה - למאבק בעורף האזרחי הישראלי. היריבים מקווים לשבור את רוחה של החברה בישראל על-ידי התשה וגרימת נפגעים.

כושר עמידה פירושו נכונות הציבור לשאת באבדות בחזית ובעורף, בנזקים חומריים ובפגיעה הכלכלית הכרוכה בסכסוך האלים והמתמשך. כושר עמידה הוא תוצאה של מאזן תפיסתי של הציבור בין המחיר שהוא משלם במערכה האלימה לבין תחושת האיום ותפיסת התועלת האישית והלאומית שבהמשך הלחימה. כושר עמידות נמוך גורם ללחץ ציבורי על הדרג המדיני להפסיק את הלחימה אפילו במחיר של וויתורים כואבים. לדעת רובין, הציבור הישראלי העניק עד כה מנדט לדרג המדיני לנהל את מהלכי המלחמה על פי הבנתו. הצעדים הממשיים שעושה הממשלה להקטנת המחיר שהציבור משלם בעת הלחימה ו/או מה שנתפס על-ידי הציבור משפיעים על כושר העמידה.

ההנחה של היריב שהאוכלוסייה האזרחית היא נקודת התורפה של ישראל במלחמת התשה ארוכה וההנחה של צה"ל שהוא יכול לקצר את משך הלחימה כדי לצמצם את הנזק לעורף, לא נראות תואמות את מבחן המציאות. פיתוח יכולות טובות יותר אצל היריבים מחייב בעיקר הכנת מעטפת הגנה טובה יותר לציבור הישראלי כדי להבטיח את כושר העמידה הגבוה שלו, במיוחד אם ההצלחה של צה"ל במהלכים התקפיים לקצר את משך המלחמה מוטלת בספק.

הפרק השישי שמחברו הוא תא"ל (מיל) מוני חורב מתמקד בהיבטים הצבאיים של המבצעים המוגבלים, תוך בחינה השוואתית עם מסמך אסטרטגית צה"ל, אשר הופץ לציבור בשנת 2015. לאחר הצגת מאפייני מבנה הכוח של היריב התת-מדינתי ודפוסי פעולתו הצבאית, מציע המחבר לאמץ כמטרה צבאית במבצעי הרתעה מוגבלים את "ההכרעה המצבית" - הכרעה זמנית אשר קשורה לעומק הפגיעה ביריב ולהכרתו שאפסו סיכויו להשיג את מטרותיו במערכה הצבאית הנתונה. ל"הכרעה המצבית" יש השפעה זמנית אבל לאורך ציר הזמן יכולות להיות לה השפעות אסטרטגיות.

המחבר מדגיש את הקושי בהערכת תוצאות המבצע המוגבל מבחינת יצירת הרתעה ותחושת ניצחון, וממליץ להתייחס אל המבצע המוגבל הבודד כחלק ממערכה מתמשכת וארוכת טווח בעלת אופי התשתי. דו-שיח בין הצבא לבין הדרג המדיני להבהרת מטרות המבצע המוגבל ולגבי הדרך לסיימו (הסדרה או הפסקת אש חד-צדדית) חיוני להשגת לגיטימציה מבית ומחוץ ולשילוב מיטבי באסטרטגיה ארוכת הטווח.

לדעת חורב הנטייה של צה"ל לקצר את משך הלחימה ולהגיע ל"הכרעה מהירה" מחייבת דיון מחודש. כך גם הנטייה לראות בתמרון ובכיבוש שטח מרכיב מרכזי בדרך לניצחון. נראה שאורך רוח וסבלנות אסטרטגית מתאימים יותר למאבק ביריבים הנוכחיים. זהו אתגר גדול למסורת האינטלקטואלית והמעשית של צה"ל ולמזג הישראלי.

תקוותנו היא שחוברת זו תהווה תרומה אינטלקטואלית לשיח בנושא המלחמות העכשוויות שכל הנראה תהייה מנת חלקנו בעתיד הקרוב. מהדיונים שניהלו המחברים בינם לבין עצמם ועם גורמים צה"ליים עולה שיש מקום לעדכונים בתפיסת הביטחון. ההתשה של היריב הופכת למרכזית יותר מאשר הכרעתו בזמן הקרוב.

שינוי מול המשכיות בתפיסת הביטחון הישראלית: בחינה מושגית אל מול סביבה משתנה

איתן שמיר

מטרת נייר זה היא לסקור את תפיסת הביטחון ההיסטורית ומושגיה המרכזיים, ולהציגם בהקשר של המגמות העיקריות של תקופתנו מתוך כוונה לברר מהם המושגים שדורשים עדכון ושינוי, ואיזה חלקים ומושגים בתפיסה עדיין משרתים את מדינת ישראל בצורה טובה גם אל מול השינויים בסביבה ובמרכיבי האיום.

תפיסת הביטחון ההיסטורית ומושגיה המרכזיים

אתחיל בקביעה שתפיסת הביטחון הישראלית מושתתת בראש וראשונה על מושג ההרתעה.¹ ולכן המושגים האחרים שעולים לדיון כגון "הכרעה", "התשה" ומושגים מאוחרים יותר כמו המושג "מבצע מוגבל", קיימים ראשית כל בשירות ההרתעה.

מרכזיות מושג ההרתעה נגזרת ממצבה הגאו-אסטרטגי של ישראל. הנתונים הגאו-אסטרטגים שבחן בן-גוריון בעת שהגה את עקרונות תפיסת הביטחון הישראלית לא השתנו מאז זמנו בצורה מהותית, ולכן גם מרכזיותה של ההרתעה לא פחתה או השתנתה באופן מהותי מאז ועד ימינו. ישראל עדיין מוקפת במרחב עוין מבחינה פוליטית ואידאולוגית, ועיונות זו עדיין מתורגמת באופן אלים. גם כיום אין לישראל עומק אסטרטגי, והיחס הדמוגרפי במרחב לא השתנה באופן בסיסי.

אז והיום ישראל איננה שותפה בברית צבאית כלשהי, היא יכולה לסמוך על צבאה בלבד. כמדינה קטנה בעלת השפעה מדינית מוגבלת אשר תלויה רבות באינטרסים וברצון הטוב של שותפתה האסטרטגית המעצמתית (שהקשר עמה הוא הכרחי), לישראל לא מובטח שתוכל לתרגם את ההצלחה בשדה המערכה הצבאית להישגים ברמה המדינית באופן מלא. עם זאת ההישגים הצבאיים והיכולת להנחיל נזק קשה ליריב משרתים את ההרתעה הישראלית. ההישגים במלחמה קונים שקט, לפחות לתקופת זמן מוגבלת, שבה ישראל אינה מאותגרת ויכולה להתמקד

ד"ר איתן שמיר הוא מרצה למדע המדינה באוניברסיטת בר-אילן וחוקר במרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים. לשעבר ראש המחלקה לביטחון לאומי במשרד לעניינים אסטרטגיים. מומחה לטרור אסלאמי ולתורות לחימה.

בפיתוח המדינה. היכולת להכות את היריב הקרוב מהווה הרתעה גם כלפי יריבים פוטנציאליים אחרים. אכן, ההרתעה איננה אבסולוטית, אלא סטטיסטית, כלומר מתקיימת בהסתברות מסוימת.

דוגמה טובה לעניין זה היא מלחמת יום הכיפורים. במלחמה זו השיג הצד המצרי את מטרותיו המדיניות והפעלת הכוח שירתה באופן כמעט מלא את המטרות המדיניות שלשמן יצא למלחמה (הצד הסורי לעומת זאת לא השיג כמעט מאומה). ישראל לא הצליחה לתרגם את ההישגים בשדה הקרב להישגים מדיניים מיידיים, שילמה מחיר יקר מאוד במלחמה, ולכן חוותה תסכול רב. אך בראיה לאחור הניצחון הצבאי היה חשוב ביותר. מהפתעה מוחלטת וממצב קשה ביותר בשדה הקרב הצליחה ישראל להפוך את הקערה על פיה ולצאת כשידה על העליונה באופן ברור (גם אם סוגיית ההכרעה במלחמה נמצאת עד היום בוויכוח, אין ספק לגבי היתרון הישראלי הברור בשלב האחרון של המלחמה). הניצחון הצבאי במלחמה תרם תרומה משמעותית להרתעה של מדינות קו העימות מניסיון לפלוש יבשתית לתוך שטחה של ישראל. מקצת מהמדינות חתמו על הסכמי שלום ומקצתם פנו לערוצים אחרים על מנת לאתגר את ישראל. מאז 1973 לא ניצבה ישראל בפני יוזמה למלחמה קונבנציונלית נגדה.

תפיסת הביטחון שפותחה עם קום המדינה חילקה את סוגי האיומים העיקריים לשניים: ביטחון יסודי - איומים בעצימות גבוהה, שלרוב מקורם הוא מדינתי. ביטחון שוטף - איומים בעצימות נמוכה, ממקור מדינתי או (לרוב) ממקור לא מדינתי כגון ארגוני טרור.²

איומי הביטחון היסודי באים לידי ביטוי באמצעות מהלך של צבא מדינתי (קיומו של גבול משותף חיוני להיבט זה), שנועד לפלוש לתוך ישראל תוך ריסוק צבאה ולאחר מכן כיבוש בירתה ומרכזים אחרים. זוהי גישה של "לוחמה סדורה" (Regular Warfare), שמטרתה להביא לסופה של ה"ישות הציונית". על אף שהיו בידי מדינות ערב מספר מפציצים כבדים, הכמות הקטנה מצד אחד ועליונות חיל האוויר הישראלי מצד שני, הביאו את מדינות ערב לוותר על האפשרות לנסות להכניע את ישראל בדרך של הפצצות על מרכזי תעשייה ואוכלוסייה, כלומר הפצצות אסטרטגיות. אי לכך הן התמקדו באסטרטגיה של הבסת הצבא הישראלי וכיבוש השטח בהסתמכות על היתרון הכמותי שבידם והסימטריה הטכנולוגית שהייתה

קיימת בין הצדדים, בדומה לכיבושה של צרפת על-ידי גרמניה ב-1941, או כיבושה של גרמניה על-ידי בעלות הברית ב-1945.³

מול איום זה פיתחו מדינת ישראל וצה"ל תפיסה שבמרכזה עומד השילוש המוכר: הרתעה-הרתעה-הכרעה.

הרתעה - כיוון שבאופן בסיסי מדינת ישראל מעוניינת בהימנעות מעימות, היא מקיימת מוכנות ויכולות גבוהות ומאותתת ליריביה שכל ניסיון לעימות צבאי סופו שיעלה להם במחיר גבוה משמעותית מהרווח הצפוי.

הרתעה - רוב צבאה המגויס של מדינת ישראל מתבסס על כוחות מילואים הזקוקים לזמן היערכות בחזית. מערך מודיעין משוכלל אמור לספק הערכה מבוססת אודות היערכות האויב וסקלול כוונותיו ויכולותיו (בדגש על יכולות מכיוון שיכולות קל יותר לאבחן ומכיוון שהכוונה הבסיסית של האויב הייתה ידועה והשאלה הייתה של עיתוי).

הכרעה - מטרת הפעולה הצבאית הישראלית כנגד הצבאות הערבים היא הכרעה ברורה, כלומר שבירת היכולת לתפקד כגוף צבאי מאורגן (כיסוי התנגדות תמיד יהיו) או שלילת הרצון שלו להמשיך להילחם. במושג "שלילת הרצון" הכוונה למצב שבו היריב מבין שאם ימשיך להילחם יושמדו כל כוחותיו. הצבא המצרי בסיני ב-1967 והארמיה השלישית המצרית ב-1973 היו במצב דומה. מטרת ההכרעה היא נטרול היכולת של צבא היריב לתקוף אל תוך שטח ישראל. בהקשר זה נוסף העיקרון של העתקת הלחימה לשטח האויב על מנת להרחיק את העימות ממרכזי האוכלוסייה וליצור לחץ על היריב בשטחו שלו, כדי להגיע לסיום מהיר - כנדרש מצרכי היסוד של ישראל.

כיוון שאין בכוחה של ישראל להשיג תבוסה מוחלטת של יריביה ולהכתיב להם תנאי כניעה, השמדת צבא היריב אינה מהווה את סופו של העימות. הכרעה ישראלית משרתת את חידוש ההרתעה, גם אם בזמן קצר יחסית יש להניח שהיריב יבנה מחדש את צבאו ולאחר זמן ישוב לאתגר את מדינת ישראל.⁴

חשוב להבהיר עוד שני מושגים בהקשר לתפיסת הביטחון הישראלי: "מלחמה מונעת" ו"מתקפה מקדימה" (Preventive War, Preemptive Strike).⁵

המושגים הללו הפכו פחות חשובים כשהאיום בעל פוטנציאל נזק ברמה קיומית פחת, אבל הם הופכים שוב לרלבנטיים עם התפתחות איום הטילים שמכסים את כל שטחה של מדינת ישראל.

מלחמה מונעת: מדינה יוצאת למלחמה מונעת כאשר היא מעריכה שהצד השני נמצא בתהליכי התעצמות משמעותיים, תהליכים שיביאו בעתיד נתון להפרה של מאזן הכוחות ולהסתברות גבוהה של התערעורת ההרתעה. במצב זה יוזמת המדינה המאוימת מלחמה אשר מטרתה לפגוע קשה במערכים הצבאיים של יריבתה ובכך "להחזיר את הגלגל אחורה", דוגמה למלחמה מונעת הייתה מלחמת סיני ב-1956.

מתקפה מקדימה: כאשר קיימת הערכה שהיריב כבר החליט לתקוף, המדינה היריבה מקדימה בהתקפה משלה על מנת לשבש את מהלכי היריבה. בדרך זו תיהנה המדינה התוקפת מגורם הפתעה, תתפוס את יריבתה לא מוכנה ותערער את שיווי משקלה. מלחמת ששת הימים היא דוגמה למצב שבו נקטה ישראל במתקפה מקדימה.

יש הבדל משמעותי בין שני המצבים בהיבטים של לגיטימציה בין-לאומית. בעוד מתקפה מקדימה יכולה להיות מובנת בעיני הקהילה הבין-לאומית לאחר שהיא גם נוכחת במעשים וברטוריקה של הצד השני (כפי שקרה במלחמת ששת הימים) ומובנת בשפה המשפטית כ-anticipatory self-defense, הרי שמלחמה מונעת קשה יותר להצדקה ופעמים רבות לאורך ההיסטוריה הצד התוקפן תקף בתואנה המפוקפקת שהוא עשה זאת כדי "להקדים תרופה למכה".

לדוגמה, ההתקפה על הכור העיראקי ב-1981, הייתה "מתקפה מונעת" שנועדה למנוע פיתוח פצצה גרעינית עיראקית בידי משטר שאיים בהשמדת ישראל. המתקפה התקבלה על-ידי הקהילה הבין-לאומית בגינויים חריפים. רק לאחר כעשור, כשהיה ברור שעיראק השתמשה בנשק להשמדה המונית ללא היסוס וממשיכה במאמציה להצטייד בנשק גרעיני, קיבל העולם את העמדה הישראלית. דוגמה נוספת למורכבותה של מלחמה מונעת, היא הפלישה האמריקנית לעיראק ב-2003 שהתקבלה בהבנה חלקית אצל חלקים גדולים בדעת הקהל ובין המנהיגים במערב. לאחר כיבוש בגדד על-ידי האמריקנים ב-2003 התחוויר שאין נשק להשמדה המונית בנמצא, והביקורת הבין-לאומית על ארצות הברית ובעלות בריתה גברה.

אין כמובן דין מעצמה גדולה כדין מדינה קטנה, ולכן מדינת ישראל משתדלת שלא לצאת למתקפה מקדימה ועוד פחות מזה למלחמה מונעת, אלא אם היא מסוגלת לגייס תמיכה בין-לאומית משמעותית (בעיקר מארצות הברית). ב-1967 ישראל נעדרה עומק אסטרטגי והרגישה חשופה ולכן לא לקחה סיכון, ויצאה למתקפה מקדימה מול ההערכות ההתקפית של הצבא המצרי. לעומת זאת ערב מלחמת יום הכיפורים נמנעה ישראל ממתקפה מקדימה בשל לחץ אמריקני בשילוב עם הערכת חסר של יכולות האויב. בנוסף מִן־חֲבִי סני בדרום והגולן בצפון סיפקו את העומק האסטרטגי ותחושת הביטחון שהיו חסרים לישראל ערב מלחמת ששת הימים.

מערכת השיקולים של פעולות למניעת ההתעצמות של הארגונים שמאגרים את ישראל (בעיקר חזבאללה וחמאס) מורכבת. קיימת כיום פעילות סיכולית מתמשכת תחת הכותרת מב"מ (מערכה בין המערכות) שהיא "אריזה מחדש" של המושג ההיסטורי "ביטחון שוטף" בשל כמה מרכיבים ייחודיים שנוספו במשך הזמן לפעילות זו. תקיפות נקודתיות מתרחשות כאשר יש מודיעין מדויק לגבי ניסיון הברחה של אמל"ח (אמצעי לחימה) שמוגדר במערכת הביטחונית כ"שובר שיוון". תקיפות אלו מתקבלות לרוב כחלק מכללי המשחק שבמסגרתם מתקיימת ההרתעה, אבל ישראל נמנעת מתקיפות רחבות יותר של הצטיידות כללית משום שהחשש מהסלמה הכרוכה גם באבדות אזרחיות הוא מחיר גבוה מדי מול יריב שממילא יכול רק להכאיב אבל לא להביס את צה"ל או לאיים על קיום המדינה.

ביטחון שוטף: איומי הביטחון השוטף באים לידי ביטוי בהתקפות של גרילה וטרור, חדירות של חוליות קטנות, ירי על עמדות צבא וישובים אזרחיים, מטעני צד, מארבים, התקפות טרור על אוכלוסייה אזרחית, פיגועי מיקוח, פיגועי התאבדות ועוד, בדרך של לחימה "לא סדורה" (Irregular warfare). מטרת הלחימה לגרום לנזק מוראלי ופסיכולוגי על-ידי פגיעה מתמשכת בחיי אדם וברכוש מתוך כוונה לערער ולהחליש את נחישות החברה האזרחית בישראל. כלומר, אסטרטגיה של שחיקה והתשה באופן הדרגתי (שחיקה היא מושג אשר מתייחס לממד החומרי בעוד שהתשה מתייחסת לממד המוראלי, כמובן שקיים קשר בין שני המושגים וההשפעות הן הדדיות).

המענה הביטחוני הישראלי לאתגר "הביטחון השוטף" מורכב כל השנים ממרכיב הגנתי וממרכיב התקפי. המרכיב ההגנתי כלל גדרות, סוירים, תצפיות, מארבים, והערכות וערנות בעורף האזרחי כולל כיתות כוננות ויחידות הגנה מרחבית. המרכיב

ההתקפי כלל פשיטות ופעולות ממוקדות על מנת לפגוע בכוחות שמתכננים לבצע פעילות כנגד ישראל.

בין המלחמות "הגדולות" (בעצימות גבוהה וכנגד צבא מדינתי), היה זמנו של צה"ל מוקדש בעיקר בהכנות ובאיומים לקראת המלחמה ה"גדולה" הבאה וכן ב"ביטחון השוטף". כלומר, לאורך ההיסטוריה צה"ל היה מצוי רוב הזמן במצב של עימות נמוך עצימות שכלל היבטים הגנתיים והתקפיים. תקופות ידועות כאלה היו פעולות התגמול במחצית הראשונה של שנות החמישים, המרדפים בבקעה בסוף שנות השישים, הפשיטות והלחימה במהלך מלחמת ההתשה בתעלה, פעילות צה"ל בלבנון בשנות השמונים והתשעים, האינתיפאדה בשנות השמונים המאוחרות, ומסע הטרור הפלסטיני (מה שהפלסטינים מכנים "האינתיפאדה השנייה") בראשית העשור הקודם.

עלייתם של "האיומים בעצימות בינונית"

תפיסת הביטחון הישראלית התייחסה לאיומים נמוכי עצימות במסגרת תפיסתית של "הביטחון השוטף", ולאיומים גבוהי עצימות דרך המושג של "ביטחון יסודי". ואולם בשלושת העשורים האחרונים קטנה ההסתברות של האיומים גבוהי העצימות (אם כי לא נעלמה לחלוטין), קרי, האיום של פלישה צבאית לתוך שטח מדינת ישראל על-ידי צבא מדינתי שמפעיל כוחות יבשה, אוויר וים. איומים נמוכי עצימות נשארו תקפים ומתממשים היום בעיקר בתקיפות של יחידים בשטחי יהודה ושומרון ובניסיונות פיגוע או חטיפה מגבול לבנון, עזה או סיני. האיום מצד איראן, מדינה עוינת בעלת שאיפות גרעין, וללא גבול משותף עם ישראל ראוי להתייחסות נפרדת ואיננו נדון במסמך זה.

החידוש המשמעותי של השנים האחרונות, שלגביו אין התייחסות ראויה בתפיסת הביטחון הישראלית, הם איומים בעצימות בינונית, כלומר איומים שנמצאים היכן שהוא באמצע קו הרצף, שבקצותיו מצויים עימות נמוך עצימות ועימות בעצימות גבוהה. הגיונם שונה הן מזה של מדינה והן מזה של ארגון טרור.

התפתחות זו קשורה בשינויים של הסביבה המדינית אסטרטגית שהתוצאה שלה היא התחזקותם של ארגונים בלתי מדינתיים, שפיתחו יכולות צבאיות משמעותיות, עדיין פחותות עוצמה מאשר המדינות איתם ישראל הייתה מצויה בסכסוך צבאי

אולם הרבה יותר משמעותיות מאשר ארגוני טרור וגרילה אשר אם היו נבחנו ברמה האסטרטגית היו מסוגלים להטריד ולהביך את ישראל, אבל היו נעדרי יכולות ליצור איום משמעותי, כזה שמחייב את מדינת ישראל להקדיש חלק ניכר מצבאה וממשאביה הלאומיים להדיפתו. לפחות לעת עתה, האיום ודרך ההתמודדות אתו אינם מגיעים למדרגה של עימות גבוה עצימות, כפי שהיה למשל במלחמת יום הכיפורים או במלחמת ששת הימים, על כל משמעויותיו (מבחינת אבדות, עלות כלכלית, משמעות בין-לאומית ועוד); אבל אם ננתח את מגמות ההתפתחות ובניין הכוח הרי שזו אפשרות סבירה בעתיד.

מגמת הפיתוח של ארגוני ההתנגדות לא התחילה במאה העשרים ואחת כי אם שני עשורים קודם לכן. כבר בשנות השמונים ניצל אש"ף את לבנון כדי לבנות ארגון חצי צבאי חמוש היטב בקטיושות אך גם בנשק כבד שבהם השתמש לביצוע ירי ארטילרי לתוך מדינת ישראל. בקיץ 1981 ירו הפלסטינים מלבנון לגליל יותר מאלף ומאתיים רקטות תוך עשרה ימים ובמהלך השנה שאחר-כך ירו עוד כמה מאות רקטות במהלך מספר תקריות. כישלון מאמצי צה"ל להתגבר על שרידות מערך האש הפלסטיני - עקב ביזורו, הסתרתו, מיגונו ושימוש בסביבה האזרחית כמגן - הקנה לארגון כושר מיקוח מול ישראל. תמונות של אזרחים מבוהלים בקרית-שמונה ובנהריה במהלך אותם "עשרת ימי ההתשה" בקיץ 1981, הובילה בין השאר להחלטת ממשלת ישראל ליזום את מבצע שלום-הגליל כששוב נורו מאות רקטות בקיץ 1982.

חזבאללה וחמאס הם שני ארגונים שפיתחו יכולות צבאיות מתקדמות בהרבה מעבר למה שהיינו רגילים לראות בעבר אצל ארגון גרילה וטרור. אבל לא רק הם, ארגון המדינה האסלאמית דאעש וגם ג'בהת תחריר אל שהאם (אל-נוסרה לשעבר) מתפתחים לשם. למעשה ארגונים אלו מממשים את מודל ההתפתחות של גוף מהפכני חתרני שנוקט בלוחמת גרילה, מודל שניסח מנהיג המהפכה הקומוניסטית בסין, מאו דזה דונג, הכולל שלושה שלבים:

1. שלב החתרנות - הארגון קטן וחלש ועוסק בעיקר בתעמולה ולחימה בלתי-סדורה (טרור וגרילה) כדי להעלות את המודעות לקיומו ולמטרותיו וכדי לערער את ביטחון התושבים ביציבות המשטר.

2. שלב האיזון - הארגון צבר עוצמה ותומכים וכעת, אף כי אינו חזק מספיק כדי לנסות לכבוש את ארץ היעד, הוא חייב להגן על האוכלוסייה והנכסים שצבר ולכן מסוגל ונאלץ לנהל לחימה סדורה הגנתית על אזורי-הבסיס שלו, בעוד המאמץ ההתקפי העיקרי שלו ממשיך להיות התקפות בלתי-סדורות מתעצמות על האויב.

3. שלב המתקפה הסדורה - שבה התנועה חזקה מספיק כדי לצאת להתקפה גלויה נגד המשטר וצבאו על-מנת להביסם ולהדיחם מהשלטון.

נראה כי הארגונים עמם מתמודדת ישראל עוברים מסלול דומה לזה שמתואר במודל של מאו והם עברו מהשלב הראשון לשלב השני. קשה לחזות אם ירצו או יוכלו לעבור בעתיד לשלב השלישי. כיום נראה שהתקדמות על הציר שבין השלב השני לשלישי משרתת אותם היטב. אמנם חמאס הוא למעשה מעין מיני מדינה וחזבאללה שותף בכיר בניהול ענייניה של לבנון וחולש על מערכים פוליטיים, כלכליים, חברתיים וכמובן צבאיים, אך בשני המקרים ברור שמעבר למתכונת של צבא מדינתי סדור יהווה חיסרון בכך שיפחית מהיתרונות היחסיים מהם הארגונים נהנים בצורתם הנוכחית.

לכן פיתחו חזבאללה ובעקבותיו חמאס, ישות אשר מאפשרת מצד אחד מערכים וצורות פעולה של גרילה וטרור ללא מחויבות לנורמות המשפט הבין-לאומיות שמדינות מחויבות בהם, ומצד שני הם מקיימים זרוע פוליטית וזרוע צבאית בעלי רמות ארגון גבוהות, תהליכים בירוקרטיים סדורים של גיוס הכשרה וקידום, וכן פיתוח יכולות לחימה כנגד צבאות מדינתיים, בעיקר במגננה, על-ידי שימוש במערכות פיקוד ושליטה מתקדמות, בביצורים מתוחכמים, בנשק מתקדם נגד טנקים ובמרגמות כדי לפגוע ביכולות התמרון של צבא מדינתי כגון צה"ל. ברמה ההתקפית, הארגונים נסמכים על מערך ארטילרי גדול בעל יתירות גבוהה שמאיים היום על כל נקודה בארץ. בנוסף, הם בונים כוחות פשיטה קטנים על מנת לבצע פיגועים ביחידות צבא או ביישובים, אולי אפילו השתלטות על ישוב קטן או על בסיס צה"ל, וזאת במטרה לפגוע ולערער את החוסן הלאומי.

השילוב הזה של קונבנציונלי ותת-קונבנציונלי של ארגון תת-מדינתי הוגדר על-ידי משקיפים ופרשנים מערביים, כ"ארגון היברידי" או "איום היברידי".⁶ כלומר שילוב של גרילה וטרור עם לוחמה סדורה, במינון שנקבע על פי הנסיבות והיעדים. באורס,

חוקר וקצין אמריקני, מציע שלושה קריטריונים לזיהוי ארגון היברידי: בשלות ארגונית ומנהיגותית; מידת הניצול לטובתו את הנתונים הטבעיים שהסביבה מציעה (סביבה גאוגרפית או אנושית) כדי לאפשר לו חתימה נמוכה שתהווה בעיה לכוחות הסדורים המדינתיים על יתרונות הטכנולוגיה שלהם. חזבאללה בנה בלבנון מערך "שמורות טבע" תוך ניצול התוואי ההררי והצמחייה העבותה בלבנון. בעזה משתמש החמאס ב"ער האורבני" להסוואה, ובמגנים אנושיים כמחסות. כמו כן, החמאס יצר רשת מנהרות תקשורת ותקיפה תת-קרקעיות תוך ניצול מקסימלי של האפשרויות שמעניקות לו התכונות הגאולוגיות של הקרקע באזור. מאפיין שלישי, שכבר עמדנו עליו, הוא יכולות מגוונות, חופפות בחלקן ליכולות של צבאות מדינתיים.⁷

בזמן כתיבת שורות אלו, האיום המשמעותי ביותר שמציבים הארגונים הללו על מדינת ישראל הוא יכולת הירי תלול המסלול שהופכת למדויקת יותר, בעלת טווח ארוך יותר ומסיבית יותר (בכמות הטילים ובגודל ראשי הנפץ). כיום מסוגל חזבאללה, ובמידה פחותה חמאס, להסלים עימות לרמה של עצימות גבוהה, היינו ליצור איום קיומי. עקב יכולתיה של ישראל להסלים מנגד נוצרת הרתעה הדדית שמרסנת את שני הצדדים ושומרת את העימות מתחת לרף "המלחמה הכוללת".

המצב שבו ארגונים לא מדינתיים מסוגלים להציב איום אסטרטגי על מדינה חזקה ויציבה יחסית ולהסלים לכדי מלחמה כוללת הוא ייחודי. זהו אתגר שרק מדינת ישראל ניצבת בפניו והוא נובע מנסיבות ומתהליכים ייחודיים באזורנו.⁸ יכולותיו הייחודיות של חזבאללה הן תוצר של ההשקעה המסיבית של איראן, ששדרגה את חזבאללה והקנתה לו יכולות שהן הרבה מעבר לארגון גרילה חתרני כפי שהכרנו בהיסטוריה. לדוגמה, איראן אמנם חימשה את המיליציות השיעיות בעיראק ואת החות'ים בתימן, אך הם אינם מגיעים לרמת היכולת של חזבאללה. ניתן לטעון שחזבאללה מייצגת שלוחה איראנית, צבא איראני לכל דבר שפועל תחת פיקוד, ציוד, הכשרה ותורה איראנית וחיילים שיעים לבנונים. מבחינת התורה הצבאית, חזבאללה דומה למשמרות המהפכה האיראניים שגם הם אימצו סוג של לוחמה בלתי סדורה או סדורה למחצה כנגד העליונות האמריקנית במפרץ הפרסי.

מושג ההכרעה נגד איומים בעצמות בינונית של ארגונים היברידים

המונח "הכרעה" בעייתי מכמה סיבות, הן משום שיש בלבול בין הכרעה כתוצאה של פעולה ובין הכרעה כשיטה של פעולה, והן משום שאין הגדרה ברורה וחד-משמעית למושג הכרעה במשמעות של תוצאת הפעולה.⁹

הפירוש הנפוץ והאינטואיטיבי להכרעה הוא במובן של תוצאה של פעולה. במשמעות זו המושג מציין תבוסה מוחצת, ואם נשאל מטפורה מתחום האגרוף, מדובר בנוק אאוט, מצב שבו היריב מושלך חסר אונים לקרקע. בהקשר של תוצאת פעולה יש הנוהגים להשתמש במונח "הכרעה" כדי לציין תוצאה של תבוסה מוחצת לצד אחד.

לעומת זאת, בהקשר של שיטת פעולה, ה"הכרעה" היא שיטה הפוכה משיטה של "התשה". זוהי שיטת-פעולה המנסה לעמוד במשימה במהלומה אחת מרוכזת ומהירה, הנוטלת מהאויב את יכולת ההתנגדות שלו, בעוד ששיטת פעולה של התשה דוגלת בהשגת היעד בהדרגה, על-ידי דיכוי רצונו של האויב להמשיך להילחם, תהליך שמן הסתם ייקח זמן ארוך יותר.

השימוש במונח "הכרעה" בהקשר כזה ייחודי לצה"ל. המושגים המקוריים, שפותחו בשלהי המאה התשע עשרה על-ידי ההוגה הגרמני דֶּלְבְּרוּק¹⁰ ואומצו על-ידי כל הצבאות האירופיים והאמריקניים, הבחינו בין שני שיטות פעולה: השמדה (Niederwerfungsstrategie ובאנגלית Strategy of annihilation) והתשה (Ermattungsstrategie, ובאנגלית Strategy of exhaustion). הראשון כוון לחיסול של צבא האויב על-ידי הריגת אנשיו והרס ציודו, והשני כוון לחיסול נפשי של צבא האויב על-ידי הטרדה בלתי-פוסקת ופגיעה ביכולת הקיום התחזוקתי שלו גם ללא קרב הכרעה (קרי לוחמה בלתי סדורה או לוחמת גרילה).

בצה"ל התרחש תהליך הדרגתי של בריחה מהמונח השמדה משתי סיבות, אחת תדמיתית ואחת רעיונית. בהיבט התדמיתי, השתתה גלויה של אסטרטגיית צה"ל על השמדת האויב נראתה כמזמינה ביקורת ציבורית לא נוחה לצה"ל ולמדינת ישראל. בהיבט הרעיוני נטען שהשתתת תכנית מבצעית על השמדת האויב מחייבת חיכוך קרבי רב אתו ולכן גם צה"ל צפוי לספוג אבדות כבדות. על-כן, ברוח "הגישה העקיפה" שאימץ צה"ל מהגותו של הבריטי לידל-הארט, נדרשו מפקדי צה"ל

לחפש דרכים להביא לתבוסת האויב בדרך שתצמצם את הלחימה ככל האפשר על-מנת לצמצם ככל שניתן את אבדות צה"ל. המפקד הצה"לי נדרש לחפש נקודות חולשה אצל האויב שהפגיעה בהן תביא לקריסתו הארגונית והנפשית ותביא את הניצחון על-ידי כך שהאויב ייסוג ללא קרב. זהו ביטוי לדגש על הכרעה גם כשיטת פעולה ולא רק כתוצאה.

בשנות השבעים של המאה העשרים החלו גם צבאות אירופה ואמריקה להירתע ממשמעויות המושג "השמדה" וחיפשו מונח חילופי. הם בחרו לפרק את המושג לשניים, "גישת התמרון" (*Strategy of manoeuvre*) ו"גישת השחיקה" (*Strategy of attrition*). "גישת התמרון" מביעה תפיסה דומה לזו של "גישת ההכרעה" של צה"ל. "גישת השחיקה" באה להחליף את המילה "השמדה" במילה עדינה יותר מבלי לשנות את מהות התפיסה. המילה *attrition* נבחרה כדי להתמודד עם בעיה רגשית נוספת - הצלקת של מלחמת העולם הראשונה, אליה יצאו כל הצבאות בתכניות מכוונות להשגת הכרעה מהירה באמצעות תמרון שפורץ את מערך האויב בנקודות תורפה ומביא לכיתור ולהשמדה. כל הצבאות נכשלו והמלחמה קפאה. בהדרגה החליפו המצביאים הבכירים את תפיסתם והחלו לדבר על השמדה הדרגתית של האויב - במינוח המקובל דאז "כרסום כוח-האדם של האויב" (בצרפתית *Guerre d'usure* ובאנגלית - *Wearing-down the enemy*). בווייטנאם ביטא הצבא האמריקני תפיסה זו במונח *Body-count* (ספירת גופות). המילה הלועזית החדשה הייתה צריכה להיות שונה מהמילים ששימשו במלחמת העולם הראשונה, שנתפסה כ"אם כל חטאת" של טמטום צבאי, ושונה מהמונחים ששימשו בווייטנאם, שנתפסה בשנות השבעים כמלחמה לא-מוצדקת שנוהלה בדרך לא-מוסרית ולא נבונה.

בגלל הפירושים המרובים למונח "הכרעה" נוצר בצה"ל קושי מיוחד כאשר דנים בהכרעה כתוצאה במסגרת של תכנון או ניהול מערכה המבוססת על "התשה". סיבוך זה מועצם משום שבמערכות המבוססות על "התשה" לעתים קשה מאוד לזהות את היווצרותו של "מצב ההכרעה" (ולעתים מבחינים בו רק בדיעבד).

גם המונח "התשה" בעייתי. הוא תרגום של הגותו של דָּלְבֶּרֶק, שנטמעה בהגות הצבאית האירופית והאמריקנית. כפי שצוין, מונח זה נועד להבחין בין גישה הדוגלת בהשמדת כוחות האויב לבין גישה הדוגלת בשבירת רוחו של האויב. כלומר, צבא

הבוחר בגישת "ההתשה" מכוון את פעילותו המלחמתית לפגוע בנפשו ובכוח הרצון של האויב - זה לא אומר שהוא נמנע מהרג והשמדה, אלא שהמטרות בהן הוא פוגע נבחרות עקב השפעתן הנפשית ולא השפעתן החומרית; וככלל יעדיף הנוקט בגישה זו לפגוע במטרות "רכות" - מערכי ההספקה, התשתית האזרחית ואפילו האזרחים עצמם, סמלים חשובים - של חוסן לאומי; מה גם שאלה הן מטרות שקשה להגן עליהן או שאינן מסוגלות להשיב מלחמה.

כאמור צה"ל התבסס במשך השנים גם על גישה הכרעתית וגם על חתירה לתוצאה הכרעתית. לגישות אלו יש גם מחירים שצריך להיות מודעים להם. הגישה ההכרעתית שחותרת להכות בנקודות התורפה ולמוטט מהר את המערכת היריבה דורשת לקיחת סיכונים משמעותיים. לדוגמה, במבצע "מוקד" (יוני 1967) נשאו שנים עשר מטוסים להגן על שמי המדינה בעת שחיל האוויר כולו נשלח למשימת התקיפה. הצלחת המבצע הבטיחה את הניצחון במלחמה כולה ויש רבים הרואים בה את "מצב ההכרעה", אבל במקרה של כישלון המדינה כולה הייתה חשופה. גם בצליחת התעלה ב-1973 כנקודת הכרעה בחזית המצרית במלחמת יום הכיפורים, נלקחו סיכונים גדולים. הסיכונים נלקחו מתוך מצב של מצוקה אסטרטגית ומתוך תחושת אין ברירה. גם התוצאה ההכרעתית דורשת מחיר מכיוון שמראש היעד השאפתני של מיטוט האויב לדרגת חוסר תפקוד דורשת השקעת משאבים ואמצעים גדולים יותר, ולכן היא צריכה להיבחר כדרך פעולה רק כאשר הצורך בכך מוכח וחד-משמעי.

הרבה נכתב על כך שהארגונים שמארגנים את ישראל נבנו במתכונת שנועדה מלכתחילה למנוע את הכרעתם המהירה.¹¹ אבל הם גם משלמים על כך מחיר, הם אינם מסוגלים להוציא לפועל תמרון משמעותי לעומק השטח הישראלי במטרה לנסות ולהשמיד את צה"ל ו/או לכבוש את מרכזי האוכלוסייה הישראלית. לעומת זאת הם מסוגלים להפגז באש את מרכזי האוכלוסייה הישראלית לאורך כל זמן הסבב האלים.

לאור הניתוח לעיל נשאלות שתי שאלות, האם ישראל מסוגלת להכריע? והאם ישראל צריכה להמשיך לחתור להכרעה כעיקרון יסוד של תפיסת הביטחון (כפי שהיה מקובל בעבר)?

הדרך שבה הארגונים פורסים ועורכים את כוחותיהם, מוסוים, מוגנים, ובעלי יכולת פעולה כמעט אוטונומית הביאה פרשנים ומומחים מסוימים לטעון שאין לצה"ל במתכונתו הנוכחית לפחות, יכולת להכריע.

בנסיבות מדיניות וצבאיות מתאימות שבהם תרגיש מדינת ישראל שאין לה ברירה ותשקיע את מלוא כוחה בהכרעת היריב, יש יסוד להניח שהיא תצליח להשמיד לפחות (קרי להכריע) את רוב המערך הצבאי ולשלול מהיריב את יכולת התפקוד. זה לא אומר שכמות מסוימת של רקטות לא ישוגרו אל ישראל, שהרי גם הכרעתו של כוח צבאי מדינתי סדור לא מבטיח שיחידה כזאת או אחרת לא תמשיך לירות. הבעיה היא כמובן שהירי כיום לא מתבצע בחזית, אלא לעבר העורף האזרחי. אבל בעוד שהיכולת להכריע חייבת להישמר על מנת לשרת את ההרתעה ולהוות את מדרגת ההסלמה העליונה הרי שהיא נושאת בחובה מחירים משמעותיים מדיניים, משאבים, חיי אדם וסיכונים רבים. לכן ההכרעה צריכה להיתפס כמוצא אחרון במצב של "אין ברירה".

מבחינה היסטורית הכרעת היריב הושגה ברמה המערכתית על-ידי כוח קרקעי מתמרן שהשמיד את כוחו הצבאי של היריב וכבש את שטחו. תבוסה מוחלטת ברמה האסטרטגית הושגה באחת משתי דרכים, הראשונה על-ידי השמדת הצבא, כיבוש השטח ואילוץ המשטר להיכנע כתוצאה מחוסר יכולתו להתגונן במצב זה, לעתים היה צורך גם בדיכוי האוכלוסייה במידה שזו מתקוממת (לדוגמה הכנעת צרפת על-ידי פרוסיה ב-1871). הדרך השנייה מושגת על-ידי מצור ממושך שגורם לאיבוד היכולת והרצון להילחם (גרמניה של מלחמה העולם הראשונה הוכנעה בעיקר בשל המצור הימי שהוטל עליה שגרם לרעב וחוסר בחומרי גלם בסיסיים). למעשה, מרבית המלחמות במהלך ההיסטוריה היו מלחמות מצור. כיוון שלרוב ישראל מנועה מלהטיל מצור ממושך (יוצאת דופן הייתה ביירות ב-1982, וגם את עזה ניתן להכניע בדרך של הטלת מצור אילו הייתה הצדקה משפטית ומוסרית לכך) נראה שהיא זקוקה לכוחות יבשה שיתמרנו וישמידו את כוחות היריב במידה והמטרה שנקבעה היא הכרעה.

בניגוד לעבר ובשל אופי האיום, ההכרעה כיום איננה מחויבת המציאות. בניגוד לעבר שבו צה"ל מצא עצמו בנחיתות מול האויב הרי שכיום מתקיים מצב הפוך: הא-סימטריה ביחסי הכוחות הבסיסיים בין צה"ל לבין הארגונים

ההיברידיים הם לטובת צה"ל. על כן לא תמיד ישראל מחויבת להפעלת תמרון יבשתי רחב היקף. אולם חשוב לציין כי התמרון והפעילות הקרקעית בכלל אינם משמשים רק לשם הכרעה אלא מהווים חלק אינטגרלי מארגז הכלים האופרטיבי ומשמשים כמענה לקשת רחבה של אתגרים מבצעיים כגון מבצע השמדת המנהרות במבצע צוק איתן בעזה 2014, או הפשיטה המוגבלת של כוחות הקרקע במבצע עופרת יצוקה ב-2008.

ככלל, יש בדרג המדיני ובצה"ל נטייה להשתדל להימנע מתמרון בעזה ובלבנון בשל הסיכונים הכרוכים בו. הסכנה הגלומה במצב זה עלולה לקרות כאשר התמרון נתפש כבלתי הכרחי וכבעל היתכנות נמוכה ובעקבות כך הצבא עלול למעט להשקיע ביכולות התמרון. מן הסתם ככל שתפחת היכולת המבצעית לתמרון, תפחת בהתאמה גם הנכונות להשתמש בה. גם הצד השני, האויב, יבחין בהתדרדרות ביכולות ויורתע פחות מאיום פלישה לשטחו ועקב אבדן מרכיב זה בהרתעה עלול להתגרות בישראל בצורה חמורה יותר. כך שבאופן פרדוקסלי ניוון התמרון עלול להביא למצב של "אין ברירה" וצורך לתמרון בעקבות התגרויות בלתי נסבלות, מצב שיביא לכך שבסופו של דבר בשל הכשירות הנמוכה של צבא היבשה מספר האבדות יהיה גבוה יחסית - מעין נבואה שתגשים את עצמה. דווקא שמירה על יכולות תמרון גבוהות ומשמעותיות ירתיעו את היריב שירצה להימנע מהתמודדות עם תמרון אפקטיבי לתוך שטחו ובכך יחסוך מראש לצה"ל את הצורך בתמרון, וגם אם הדבר יידרש, המחיר יהיה נמוך יחסית.

לכן, בעוד שצריך להמשיך לפתח את יכולות ההכרעה ולאותת בכך לאויב מה הסיכון שהוא נוטל על עצמו ייתכן מצב שבו רוב הסבבים יהיו מוגבלים מבלי רצון להכריע את היריב, מסיבות שונות.¹² כאמור גם במקרה של הכרעה, מדובר על הכרעה של הזרוע הצבאית, לא הכרעה טוטאלית שתביא למחיקתו של הארגון אלא להחלשתו באופן זמני, לפחות כל עוד יהיו מדינות שישקמו את הארגון ומספיק מגויסים שמחויבים אליו אידאולוגית, בדומה מאוד לתפיסת הסבבים הבן-גוריונית שהתייחסה בזמנו למדינות.

המטרה של ישראל בכל סבב (ובין הסבבים במסגרת המב"מ) היא למנוע מהארגונים החמושים לחזק את יכולותיהם יתר על המידה, לכן בכל עימות המטרה היא לפגוע קשה ביכולות הצבאיות ובתשתיות שתומכות ביכולות אלה.

הפגיעה הקשה משיגה שתי מטרות: האחת מחייבת זמן ומשאבים רבים לשיקום, והשנייה משרתת את מטרת ההרתעה ומביאה את היריב לחשוב שוב לפני שהוא מבצע פעולת התגרות בישראל. בחלק מהמקרים ניתן לעשות שימוש במושג אכיפה, כאשר פעילות ישראל גורמת ליריב להפסיק לבצע התנהגות מסוימת, כגון טפטוף מתמשך של ירי תלול מסלול לעבר ישראל. גישה זו של "תחזוקה" מתמשכת של היריב מתחת לרמה מסוימת של התעצמות תוארה כגישה "כיסוח הדשא". כלומר סבבים של לחימה בכל כמה שנים שאינם מחייבים הכרעה אך גורמים ליריב נזק משמעותי.

למעשה הגישה המערכתית שישראל נוקטת בה בסבבי האלימות היא גישה שחיקתית, הרס והשמדה שיטתית ומדורגת של נכסי היריב, ושל תפישותיו הרעיוניות ותקוותיו לעתיד.

במבצעים אלו ישראל ניצבת מול דילמה כשבמרכזה עומדת השאלה האם בסבב לחימה מוגבל על ישראל לתקוף מיד את הנכסים היקרים והמשמעותיים ביותר, על מנת לנצל הזדמנות, כשהמשמעות היא הסלמת העימות; או לתקוף במדרגות הסלמה עולות, ובכך לאותת לצד השני שכדאי לו לסיים את העימות, אך תוך סיכון שחלק מהנכסים בעלי המשמעות יוסוו או ישנו מקום כך שלא ניתן יהיה לפגוע בהם בשלב מאוחר. הפתרון הוא תלוי נסיבות ומטרות בכל הקשר נתון. לא ניתן ולא רצוי לנסח סכמות קשיחות כיצד לפעול, שהרי הגמישות וההתאמה היא ביסוד האמנות האסטרטגית.

סיכום

תפיסת הביטחון ההיסטורית חילקה את כל סוגי האיומים לשניים, ביטחון יסודי וביטחון שוטף. ברמה המערכתית נבנה פתרון לכל אחד מסוגי האיומים. ברמת האסטרטגיה והאסטרטגיה רבתי, בשל חוסר הסימטריה המובנית בין הצדדים ואי-יכולתה של ישראל להכריע ברמה זו, ניהול העימות בוסס על רעיון ההתשה. המטרה הבסיסית של ישראל בהפעלת הכוח בכל סבב אלים היא השגת הרתעה, אשר תגדיל את המרווחים בין סבב לסבב ותאפשר למדינה להמשיך להתפתח עד שיגיע הפתרון המדיני המיוחל (בהתאם לרעיון של הרתעה מצטברת או "קיר הברזל" של ז'בוטינסקי).

הגישה הבסיסית של צה"ל היא התשתית בעיקרה מכיוון שצה"ל חתר להכרעה מערכתית במספר מוגבל של מבצעים גדולים (המלחמות): מבצע "קדש", מלחמת ששת הימים, מלחמת יום הכיפורים ומבצע שלום הגליל. עד שלהי שנות השמונים מעולם לא נתפס המושג "הכרעה" כמשהו אפשרי מעל לרמת ניהול המערכה. כפי שהתבטא כבר בן-גוריון - אחרי כל קרב שננצח יוכלו הערבים להתאושש וליזום קרב נוסף.

בשלושת העשורים האחרונים, במקביל לירידת האיום של צבאות מדינתיים על ישראל עלה והתעצם משקלם של ארגונים חמושים (נתמכים על-ידי מדינות) שמשלבים לוחמת גרילה עם יכולות מדינתיות ברמה גבוהה, והם מייצגים איום חדש שכינינו כאן "איום בעצימות בינונית". עיקר האיום מתבטא בשימוש הגובר בנשק תלול מסלול לעבר מרכזי אוכלוסייה ונכסים אסטרטגים אשר הפך לאיום משמעותי הרבה יותר מאשר איום של ביטחון שוטף, אם כי הוא עדיין פחות מאיום פלישה של צבא מדינתי.¹³ אל מול איומים אלו יש להיערך בבניין הכוח ועדכון תפיסת הפעלת הכוח.

בדומה ל"ביטחון השוטף" בעבר, גם כיום מתקיים עימות מתמשך בעצימות נמוכה שמכונה מב"מ לצד סבבים קצרים שבהם יש עליה חדה באלימות; אך בניגוד לעבר, הן בשל מאפייני היריב והן בשל יכולות ישראליות במודיעין ואש מדויקת, ישראל נוקטת בזמן הסבב בגישה של "שחיקה" של יכולות האויב. הכרעה ברמה מערכתית (במובנה כתוצאה) נשמרת כמדרגת הסלמה נוספת שאין ממנה להשתמש בה בשל הסיכונים הרבים שכרוכים בה בעת הנוכחית. ולכן יש צורך להוסיף נדבכים חשובים שעוסקים בהתמודדות עם האיומים החדשים.

לסיכום, יסודות תפיסת הביטחון והמושגים תפורים היטב גם לתקופתנו. אמנם האויב שינה את דרך הפעולה האופרטיבית ואת אופיו (ממדינה לארגון) ולכן יש צורך להוסיף נדבכים חשובים שעוסקים בהתמודדות עם האיומים החדשים. אך תנאי היסוד לא השתנו וכך גם מטרות הצדדים, ולכן התפיסה ההיסטרית בליווי ההתאמות הנדרשות (והחשובות) בהיבט האופרטיבי ובנין הכוח יכולות לשרת אותנו היטב גם בעידן המבצעים המוגבלים.

הערות

1 על התפתחות המושג הרתעה בתפיסת הביטחון הישראלי והרתעה כנגד ארגוני טרור וגרילה נכתב הרבה בשנים האחרונות, ראה עבודות בולטות:

Doron Almog, "Cumulative Deterrence and the War on Terrorism," *Parameters* 34, no. 4 (2004), pp. 4-19; Niccolò Petrelli, "Deterring Insurgents: Culture, Adaptation and the Evolution of Israeli Counterinsurgency, 1987-2005," *Journal of Strategic Studies* 36, no. 5 (2013), pp. 666-691; Jonathan Shimshoni, *Israel and Conventional Deterrence: Border Warfare from 1953 to 1970* (Ithaca, NY: Cornell University Press 1988); Thomas Rid, "Deterrence Beyond the State: The Israeli Experience," *Contemporary Security Policy* 33, no.1 (2012), p. 126.

וכן בעברית: אורי בר יוסף, "חמישים שנות הרתעה ישראלית: לקחי עבר ומסקנות לעתיד", *מערכות* 366-367 (1999), עמ' 29-12; יוסי בידץ ודימה אדמסקי, "התפתחות הגישה הישראלית להרתעה - דיון ביקורתי בהיבטיה התאורטיים והפרקטיים", *עשתונות* 8 (2014); תמיר ידעי וערן אורטל, "פרדיגמת סבבי ההרתעה" - דפוס אסטרטגי ודוקטרינה במבוי סתום, *עשתונות* 1 (2013); יואל גוז'נסקי (עורך), "עיונים בהרתעה", סיכום יום עיון, המכללה לביטחון לאומי (אוקטובר 2008).

2 קשה למדוד במדויק "עצימות", אולם המשתנים שקובעים את רמת העצימות כוללים את כמות המשאבים והכוחות המוקצים והמשתתפים בלחימה; קצב הפעילות, האירועים ומוחלטות המטרות. בכל מקרה יש למדוד זאת על קו רצף ובאופן יחסי אחד לשני. לדוגמה, ב-1973 המצרים קבעו מטרות מוגבלות אך השקיעו את כל כוחם הצבאי בתכנית מתקפה משולבת בזמן קצר, הישראלים הגיבו בהשקעת כל כוחם בהדיפת המתקפה ולכן עצימות העימות הייתה גבוהה. לעתים אין סימטריה בין הצדדים, במלחמת וייטנאם (1961-1975) גייסה צפון וייטנאם את כל אוכלוסייתה ומשאביה והייתה ממוקמת בקצה העליון של הרצף ואילו ארצות הברית שהטילה למערכה רק חלק מכוחותיה וקיימה גיוס חלקי של אוכלוסייתה הייתה ממוקמת נמוך יותר על הרצף.

3 גם ישראל ויתרה מראש על אסטרטגיה של הפצצות אסטרטגיות ובנתה את כוחה האווירי עבור השגת עליונות אווירית, אמנעה וסיוע קרוב. היו כמה מקרים יוצאי דופן של הפצצות אסטרטגיות, הבולט שבהם במלחמת ההתשה כנגד המצרים, אך כאמור אלו היו היוצאים מן הכלל.

4 דוגמאות היסטוריות למצבים דומים יש למכביר. במלחמת מאה השנים בין אנגליה לבין צרפת (1337-1453) היו לשני הצדדים ניצחונות מכריעים בשדה הקרב, אך אף אחד מהצדדים לא יכול היה להביס לחלוטין את הצד השני ולמנוע ממנו לבנות מחדש את צבאו ולהמשיך בעימות. אחד הניצחונות הגדולים אי פעם הושגו על-ידי המצביא הקרטיני חניבעל שבקרב קאנאי (216 לפנה"ס) השמיד לחלוטין את הצבא הרומי, אך לא היה מסוגל לכבוש את העיר רומא. הרומאים בנו את צבאם מחדש וכעבור שנים הביסו את הקרתגים בקרב זאמה (202 לפנה"ס).

5 דיון מקיף בשני המושגים Preemptive Strike-I Preventive War ניתן למצוא ב: Lawrence Freedman, *Deterrence* (Cambridge UK: Polity Press, 2006), pp. 85-90.

6 ראה: Frank G. Hoffman, "'Hybrid Threats': Neither Omnipotent nor Unbeatable," *Orbis* 54, no. 3 (2010), pp. 441-455; David E Johnson, "Hard Fighting: Israel in Lebanon and Gaza," (Santa Monica, CA: RAND Arroyo Center, 2011), pp. xxi, xxii

7 ראה: Christopher O Bowers, "Identifying Emerging Hybrid Adversaries," *Parameters* 42, no. 1 (2012): pp. 39-50.

8 סקירות מקיפות על מאפייני היריב ועל האיום האסטרטגי שיוצר הנשק תלול המסלול ניתן למצוא במאמריהם של הלל פריש ועוזי רובין.

9 הדיון במושג ההכרעה ובמשמעויותיו התאורטיות וההיסטוריות מבוסס על עדו הכט, "מנגנוני הבסה - כיצד מנצחים במלחמה?", *זרקור* 11, (2004), עמ' 2, וכן על עדו הכט, "מושגי יסוד בצבא ומלחמה," נייר שלא פורסם, (2012), עמ' 77-80.

10 האנס דלברוק, הוגה צבאי גרמני (1848-1929). מעניין לציין שהוא קומם עליו את הממסד הצבאי הפרוסי בכך שטען שפרידריך הגדול ניהל מלחמת התשה ברמה האסטרטגית ולא מלחמת השמדה (קרי הכרעה). בכך הוא חשף את חוסר היכולת של הקצונה לבצע הבחנה בין הרמה המערכתית לזו האסטרטגית.

11 ראה נייר של מוני חורב על מאפיינים מבצעיים של הארגונים.

12 הרעיון נידון בהרחבה בצה"ל ובא לידי ביטוי במספר מאמרים במערכות וכן בספרות האקדמית ראה לדוגמה: שי שבתאי, "המלחמה שאחרי המלחמה הבאה: עידן העימותים הארוכים," *מערכות* 440 (2011), עמ' 4-10; סא"ל ש', "התשה: אסטרטגיה נוספת להשגת ניצחון," *מערכות* 435 (2011), עמ' 4-13; גור ליש, "לקראת תפיסת ביטחון חדשה: ניצחון ללא הכרעה," *מערכות* 430 (2010), עמ' 4-11; גבי סיבוני, "מלחמה וניצחון," *צבא ואסטרטגיה* 1, גיליון 3, (2009); וכן סקירה אקדמית על מרכיב ההתשה והשחיקה במלחמות ישראל: Avi Kober, *Israel's Wars of Attrition. Attrition: challenges to democratic states* (New York: Routledge, 2009); Avi Kober, "From Blitzkrieg to Attrition: Israel's Attrition Strategy and Staying Power," *Small Wars & Insurgencies* 16, no. 2 (2005), pp. 216-240.

13 ראה: עוזי רובין, "ממטרד לאיום אסטרטגי, מתקפת הרקטות מעזה על דרום מדינת ישראל," *עיונים בביטחון המזרח התיכון* 87. (רמת גן: מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2011)

מפת הכאב של חזבאללה והחמאס

והאסטרטגיה המתבקשת

הלל פריש

מטרת עבודה זו היא איתור החולשות של חזבאללה וחמאס, שעמם ישראל מנהלת סבבי עימות בשני העשורים האחרונים, ודרך חולשותיהם לשרטט את מפת הכאב. הנחת העבודה היא שמפת הכאב מהווה את הבסיס לגיבוש אסטרטגיה הממקסמת את הפגיעה באויב ומסייעת לאלצו להתנהג באופן הרצוי לישראל.

העבודה פותחת במבוא העוסק בדומה ובשונה בין שני הארגונים, מאתר את חולשותיו של כל ארגון, משרטט את האסטרטגיה הרצויה כדי למקסם את הכאב, בוחן את מידת ההרתעה שישראל השיגה בעבר ואת ההרתעה שתוכל אולי להשיג בעתיד, לאור הפעלת מדיניות זו ודן בתרחישים אפשריים בעתיד.

מבוא - חזבאללה וחמאס: השונה והדומה

בכתיבה העוסקת בביטחון הלאומי של ישראל לרוב כורכים את חזבאללה וחמאס יחד תחת הכותרת "היריב" וזאת בשל המכנה המשותף הבולט ביניהם - הרצון לחסל את ה"ישות הציונית" והניסיונות הבלתי פוסקים לבנות יכולות שתאפשרנה זאת. עם זאת, עדיף לדבר על "יריבים" שהשונה ביניהם רב מהדומה.

אחת מנקודות השוני הבולטות היא הזיקה הדתית וסמליה. למרות הניסיון של חזבאללה להיראות כתנועה כלל-אסלאמית לא כך הדבר. אתרי האינטרנט שלו ספוגים סמלים שיעים מובהקים שכדוגמתם לא יראו לעולם בשום אתר ערבי "חילוני" או כלל-ערבי, קל וחומר אתרים בעלי זיקה סונית דתית. הספדי השהידים שונים, לבושם של אנשי הדת בתמונות בולט לעין, ריבוי שמות כעבאס וחוסין כשמות פרטיים המעידים על זיהוי שיעי מובהק, ומעל לכל, ישנה התייחסות רבה לדמויות של המהפכה האיראנית - ח'ומיני וח'אמנאי (علي خامنئي). ההבדלים בין האתרים המזוהים עם חזבאללה לבין האתרים של חמאס יוצרים עולם רוחני וסמלי שונה. אפילו למונח "ניצחון אלוהי" שנקט חסן נצראללה ב-2006 צליל שיעי פרסי מובהק.

פרופ' הלל פריש הוא מרצה למדעי המדינה ולימודי המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן ועמית מחקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים.

הבדל זה מאפיל גם על התוכן הפוליטי המצוי באתרים. האתרים המזוהים עם חזבאללה עוסקים רבות בנעשה בבחריין, בעיראק ובתימן מזווית ראייה שונה בתכלית מאתרים של המדינות ושל הזרמים הסוניים, בין אם מדובר באתרים ממשלתיים ותנועתיים, כדוגמת עיראק, ובין אם מדובר באתר אוהד לתנועת החות'יים - כדוגמת תימן. באתרים המזוהים עם החמאס לעומת זאת, העיסוק בלוקלי-פלסטיני הוא כמעט חזות הכול, כשהכיסוי של גורמים אחרים מתמקד בזיקתם לנעשה בעזה וברשות. בבחריין, למשל, כלל לא מופיעה על המפה מבחינת אתרי פלסטיין, רסאלהנט ואל-אקצא. הסיבות לכך ברורות - מה אכפת לחמאס ולתומכיו מדיכוי הרוב השיעי בממלכה קטנה זו, ואם אכפת, קרוב לוודאי שחמאס תומך בו, ומדוע להביך את סעודיה ואת איחוד האמירויות כשהיחסים עמן עכורים ממילא בשנים האחרונות, בשל היות חמאס מזוהה עם האחים המוסלמים שבהדחתם מהשלטון במצרים המדינות הללו תמכו בחום ובממון. יתרה מזאת, האויב של חזבאללה בסוריה, הכוחות "התכפיריים" (אלה שפוסקים שמוסלמים מולדים הם כופרים ומחוץ לחוק השרעי ולכן מתירים את דמם), הן התנועות האהודות ברשתות חמאס אף שלפרקים חמאס נאלצת לומר שבחים על איראן בשל תמיכתה בהתנגדות בפלסטיין.

אם היינו עדים באקדמיה לפולמוס בשאלה עד כמה חזבאללה תנועה לבנונית לאומית או עד כמה הוא פרי יצירה ועושה דברה של איראן, הרי שמאז חיסולו של ראש ממשלה אל-חירי בפברואר 2005; הפוטש האלים בסדרי השלטון במאי 2008 בלבנון, שבמהלכו תפסו חזבאללה ותומכיו את השלטון בכוח הזרוע ומעל הכול, המעורבות המסיבית של חזבאללה בלחימה לצדו של שלטון אסד בסוריה (והמעורבות המינורית בעיראק), התשובה ברורה - חזבאללה היא זרועה הפוליטית והצבאית של איראן. כדי להסיר כל ספק בדבר, בא נצאללה והצהיר ביום אל-קודס האחרון שאיראן היא המממנת המרכזית של חזבאללה ושצעדי ארצות הברית ומדינות המפרץ לאסור על מערכת הבנקאות לשרת את מוסדות חזבאללה, לא יכריעו את הארגון. חמאס, לעומת זאת, הוא שחקן השומר די בקנאות על עצמאותו ומתמך עד כמה שהוא יכול, בין כוחות מדינתיים רבים. גם אם בעת האחרונה הוא נוטה בחום לטורקיה ולשאיפותיה האימפריאליות בשל בדידותו הפוליטית והכלכלית, עדיין יש לשער שמנהיגיו מתפללים למהפכה במצרים כישועה קרובה יותר.

לרשימת ההבדלים יש להוסיף את הסביבה הגאו-אסטרטגית והטופוגרפית. ישנו פרדוקס - התלות של חזבאללה באיראן דווקא מאפשרת חופש פעולה מנהלי

וצבאי-טקטי בלבנון כשהוא נהנה מעומק אסטרטגי רב. חמאס אולי מצליח לשמור על עצמאות מדינית, אך הבעיה שלו טמונה בעובדה שהוא שולט בעזה באוכלוסייה שרוב החשמל ורוב מוצרי הצריכה מסופקים לה על-ידי האויב. אותו אויב ששולט על מתג החשמל, הוא גם זה השולט על המעבר היחיד ועל הנמלים היחידים המקשרים את עזה לעולם. עומקו האסטרטגי של שלטון חמאס הוא שתיים עשרה קילומטר בשיאו לעומת אלפי קילומטר שעומדים לרשותו של חזבאללה. כמובן שהעומק הזה עמד בפני סכנה עקב התפשטות המדינה האסלאמית והתנועה הכורדית ברוג'בה - ואכן אלו הסיבות המצדיקות מבחינת מנהיגות חזבאללה את מעורבותו בלחימה בסוריה.

טופוגרפית ואקולוגית, החזבאללה והחמאס פועלים בזירות שונות לגמרי. עיקר כוחו של חזבאללה בספר הלבנוני - כפרים ועיירות קטנים השוכנים בטופוגרפיה הררית. עזה לעומת זאת היא כולה שפלה, שרוב תושביה חיים בסביבה אורבנית צפופה למדי.

אי-אפשר שלא להתייחס להבדל בולט נוסף בין הסביבה של החמאס לבין הסביבה של חזבאללה - ההבדל הדמוגרפי. הפיריון בעזה הוא מהגבוהים בעולם בעוד שעל-פי הערכות של דמוגרפים מקצועיים הפיריון של השיעים בלבנון הגיע ל-2.1 לאשה ב-2004 וירד מאז - תמונת מצב דומה למתרחש באיראן ובמדינות מפותחות רבות (פיריון כולל של 1.75 לאישה).¹

אך ההבדל הבולט ביותר טמון בשוני במטרות העל של ישראל כלפי ארגונים אלה המשליכות על סוג המלחמה האפשרית נגדם. ייתכן והמלחמה נגד חמאס צריכה להיות מוגבלת מראש משום שקיום שלטונו משרת שתי מטרות, לפחות. שלטון חמאס בעזה מפלג את הפלסטינים ומפחית את הסיכוי לכפות על ישראל פתרון לא רצוי; ויש להניח שאלה שיבואו בעקבות חמאס יהיו גרועים יותר. לא כך פני הדברים בנוגע לחזבאללה. יש קונצנזוס פוליטי שחזבאללה הוא זרוע של איראן עם יכולות הרס גדולות בהרבה מאשר לחמאס ועל כן ייתכן שצריך לחתור לחיסול הארגון.

על רקע ההבדלים המשמעותיים בין שני הארגונים, המשך הסקירה תעסוק בכל ארגון בנפרד. ננסה לברר את המטרות האופרטיביות של הארגון; לאמוד את מידת ההרתעה שישראל השיגה כלפיו; לחשוף את חולשותיו ודרך כך לצייר את מפת הכאב של הארגון; ולהגדיר על בסיס מפה זו מדיניות שתמקסם את הפגיעה בו.

חזבאללה

חזבאללה נחשב לארגון ממושמע, מאורגן ואלים מאוד, אשר בשל יכולותיו הצבאיות הצליח הלכה למעשה להטיל אימה על המנגנון הממשלתי הלבנוני ולכפות ממשלה שבה הוא השחקן המרכזי. יש לארגון שליטה מוחלטת בשלושה אזורים אסטרטגיים בלבנון - בד'אחיה, הרובע העירוני הגדול ביותר בִּבְירות המטרופוליטנית, דרומית לנמל התעופה הבין-לאומי היחיד של המדינה; עורף חזק במיוחד באזור הדרומי, נבאטיה; ובאזור המזרחי-מרכזי ובצפוני-מזרחי בעלבק ובהרמל הגובלים בסוריה. בכל שלושת האזורים הללו, הרוב ואולי אף הרוב המוחץ, הוא שיעי. ישנה נוכחות של חזבאללה גם בצור ובמערב הבקעה.

כוחו של חזבאללה מבוסס על שני מרכיבים בסיסיים - התמיכה הגדולה - חומרית, אידיאולוגית מנהלית וצבאית של איראן, וכוחו הצבאי של הארגון בסביבה שבה העדות המרכיבות את לבנון והתנועות והמפלגות המזוהות עמן, וויתרו על אגפיהם הצבאיים כשהשאירו את חזבאללה כתנועה החמושה "הממסדית" היחידה במדינה. התוצאות של ייחודיות זו נתנו את אותותיה במשבר מאי 2008, בו הביא חזבאללה בכוח הזרוע לחיסולה של ממשלת סעד חרירי, יריבו הפוליטי המרכזי של חזבאללה. חרירי הוא מנהיג אל-מסתקבל, המפלגה הגדולה במדינה, אשר מייצגת את רוב רובה של העדה הסונית - הגדולה בעדות או לפי כמה הערכות השנייה בגודלה לאחר השיעים. ליריבות, כאמור, פן אזורי ובין-לאומי. חרירי מאשים את חזבאללה שהוא זרועה של איראן וכלי שרת במגמתה להגמוניה אזורית ולהפיכתה של לבנון לתיאוקרטיה בנוסח איראני. שופרי חזבאללה טוענים מנגד שחרירי ומפלגתו הנם פרי יצירתה של סעודיה השואפת להפוך את לבנון לגרורה אמריקנית כשהיא מסתייעת במדינות "הנרמול" והכניעה (עם ישראל) הסוניות בהנהגת סעודיה. הטענות הללו צודקות במידה רבה. לבנון ממשיכה, ואולי ביתר שאת, להיות זירה לקווי שבר מרכזיים במזרח התיכון, כפי שהיא הייתה מאז המלחמה הערבית הקרה בשנות החמישים של המאה הקודמת.

לצד נקודות חוזק רבות, לחזבאללה יש חולשות המתגלות בעיקר בשנים האחרונות. לא זו בלבד שהוא מזוהה באופן גורף עם עדה אחת מני רבות בלבנון, אין לו מונופול פוליטי בעדה שממנה הוא יונק את כוחו. בבחירות האחרונות ב-2009, תנועת אמל, המסורתית והמפויסת יותר עם שאר העדות, זכתה בשלושה עשר מושבים, אחד

יותר ממה שחזבאללה השיג. זהו ממצא חשוב משום שהבחירות התנהלו פחות משנה לאחר שחזבאללה הפעיל כוח לחסל את ממשלת חרירי ולהביא לעליונות פוליטית שיעית במדינה - מטרה שרוב השיעים שחשו קיפוח בעבר, היו אמורים להזדהות עמה. אך אפילו בנתונים אלה, חזבאללה לא הצליח להשיג ניצחון סוחף בתוך העדה שבקרבה הוא פועל.

כבר ציינו שחזבאללה קרוב לוודאי איבד מהפופולריות שלו הן בתוך העדה, והן מחוצה לה, בשל המעורבות בסוריה. ההתנגדות בתוך העדה למעורבות זו נובעת משתי סיבות עיקריות: אבדות בעדה שחווה ירידה תלולה בפרייון (על כך ביתר פירוט בהמשך) ומהעובדה שהטיהור האתני של משטרו של אסד בסוריה, שחזבאללה פועל לתחזקתו, מרע את האיזון הדמוגרפי הפנים-לבנוני כשהוא טומן בחובו סכנה ליצירת רוב סוני בלבנון. במילים אחרות, זרם הפליטים מסוריה מהווה סכנה ארוכת טווח עבור השיעים בלבנון. לכן, המעורבות מהווה הפסד משתי בחינות לפחות, היא גורמת לאבדות, וגרוע מכך - היא מחלישה מבנית את העדה ומגבירה את העוינות בין העדות.

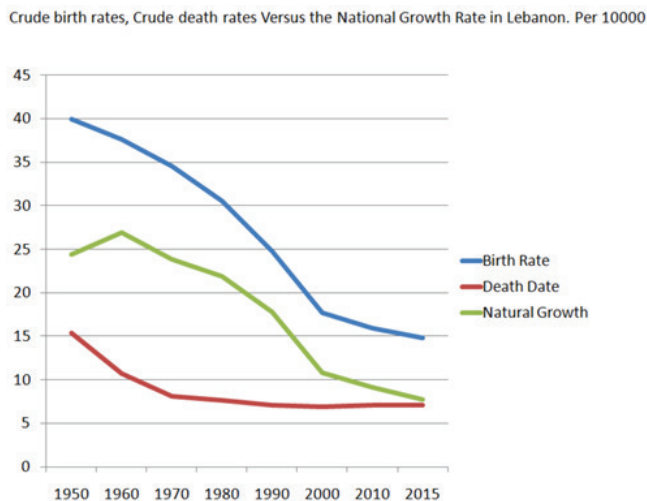
חוסר הפופולריות של מעורבות חזבאללה בסוריה זועקת מכל אתר אינטרנט המזוהה עמו דווקא מתוך קול דממה דקה. למרות תשומת הלב לשהידים מהקרבות בסוריה, דרך קטעי ווידאו מקצועיים למדי, הרי שהם מוצנעים באתר הרשמי של חזבאללה או באתר עלום כ"אל-שהיד". באתר מרכזי אחר, אלעהד ובאתר אלמנאר, החשוב מכולם, כלל לא מופיעים מדורים על הנופלים. בניגוד לשופרות החמאס, ובעיקר אתר גדודי עז אל-דין אל-קסאם, ההשתתפות של חזבאללה בקרבות כמעט ולא הוזכרה במהלך סקירה יום-יומית בחודשים יוני-אוגוסט 2016. הדבר מתמיה משום שזאת הייתה תקופה שבה התנהלו קרבות עזים תוך ניסיון של הצבא הסורי, כוחות חזבאללה ומיליציות אחרות, ליצור טבעת מהודקת מסביב למורדים בחלב. במקום חדשות על מעורבות, חזבאללה מדווח "על צבא סוריה וכוחות תומכיו", כשלמדור הפרסום של צבא סוריה המונופול על הידיעות המזינות את האתרים. לא זכורה לי כתבה פרטנית אחת "מהשטח" על כוחות חזבאללה וגבורתם - כלומר, התעלמות כמעט טוטאלית מהלחימה היום-יומית וזאת בניגוד למשל, לשפע כתבות פרטניות על ההתנגדות השיעית לשלטון בבחריין. רק בנאומיו באותה תקופה של חסן נצראללה, מנהיג הארגון, ישנה התמקדות במאמץ להצדיק את מעורבות חזבאללה כ"הגנה קדושה" על לבנון עצמה.

ברור, גם, שחזבאללה, מנסה למנוע מהציבור - וכנראה מהיריבים - מידע שיכול לתת תמונה נאמנה וממצה לגבי מספר ופרופיל הנופלים, וזאת בשל העדר ארכיב והעובדה שהדפדפן מספק מידע לגבי הנופלים רק לחודשים ספורים. כראייה, באתר חזבאללה הרשמי, נכון ל-21 לאוגוסט, צוינו בדיווחים ובאמצעות קטע ווידאו מלווה, את הלוויתם של שמונה נופלים בין מרץ לאוגוסט,² כשנצראללה באחד מנאומיו בסוף יוני ציין את נפילתם של עשרים ושישה אנשי חזבאללה ביוני בלבד!³ נראה שחזבאללה מנסה למצוא את נקודת האיזון בין מתן פרסום לחללים כדי לכבד את המשפחות והסביבה המיידית שבה חי הנופל, לבין רצונו להצניע, עד כמה שאפשר, את מספר האבדות בקרב הציבור הרחב יותר.

רגישות לאבדות (לפחות בזירה הסורית)

ייתכן שהניסיון להצניע את הנופלים ומספרם מודרך גם מרגישות כללית לאבדות. רגישות הארגון נובעת מהמאגר הקטן של מתגייסים של עדה קטנה המאופיינת, בדומה לחברה השיעית האיראנית, בנפילה דרמטית בפריון בשני העשורים האחרונים. בעקבות כך, יש הצטמצמות בסדר גודל הגרעין המשפחתי המקשה על הקרבת בן בקרב.

טבלה 1: מיתות לשנה והגידול הטבעי (באלפים) בלבנון 1950-2014

https://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Lebanon#/media/File:Natural_Growth_Rate_in_Lebanon_throughout_years.png

לגבי המאגר, צריך לזכור שאמנם העדה השיעית היא אולי הגדולה בעדות בלבנון (בלי להתחשב במיליון ויותר פליטים שהגיעו בשנים האחרונות מסוריה), אך במונחים סביבתיים היא עדיין עדה קטנה. סביב גודלה מתנהל פולמוס לאור העובדה שמעולם לא נערך בלבנון מפקד אוכלוסין מודרני. (המפקד של 1932 היה רחוק מלהיות מדעי). בהעדר מפקד יש להסביר את ספקטרום ההערכות שהשיעים מהווים בין עשרים ושבע לארבעים אחוז מהאוכלוסייה הלבנונית, שגם לגביה ישנם אומדנים בלבד. לפי ההערכות הנדיבות ביותר אוכלוסייתה של לבנון מתקרבת לחמישה מיליון (לעומת הערכת הלמ"ס הלבנוני של 3.8 מיליון בלבד)⁴ ושהשיעים מהווים ארבעים אחוז מהאוכלוסייה, הרי מדובר בשני מיליון נפש - סדר גודל הדומה לאוכלוסייה היהודית-ישראלית בתחילת שנות השישים של המאה שעברה. מהצלבת הנתונים המופיעים באתר למ"ס הלבנוני וב"לוקליבאן", מאגר ידע משותף בין התאחדות הרשויות המקומיות הלבנוני לבין הקהילייה האירופית, המספר כנראה קרוב יותר למיליון פלוס מאשר לשני מיליון, כשחצי מיליון שיעים חיים בספר הלבנוני ומעט מעל מספר זה באזור ביירות.

אם בודקים את מוצאם של ה"שהידים" ומסיקים מהם דפוסי גיוס, המצב חמור עוד יותר מבחינת חזבאללה. מתוך סקירה של קטעי ווידאו של הלוויתם של נופלים שהופניתי אליהם דרך אתר "אל-שהיד", שני נופלים בלבד מתוך עשרים וארבעה, נולדו בביירות וסביבתה.⁵ תוצאה דומה קיבלתי מרשימה מפורטת של שמונה נופלים המופיעה באתר של חזבאללה, כשאחד בלבד היה מסביבות ביירות. האחרים באו מהספר - נבטיה, בעלבק והרמל - בהם בקטעי הווידאו נראה שהנוכחות של חזבאללה חזקה במיוחד.

החשיבות של ממצא זה נובעת מהעובדה שכמחצית השיעים בלבנון שוהים בביירות, בעיקר באל-ד'אחיה, הפרוור הדרומי שלה. כך, לפי סקר על פי מדגם מייצג שנערך על-ידי האו"ם בשיתוף פעולה של הלמ"ס הלבנוני ב-2009, 20.6 אחוז מסך האוכלוסייה הלבנונית מעל גיל חמש עשרה, חיו בפרוורי ביירות הדרומיים שבהם יש רוב שיעי מוחץ. 7.1 אחוז בלבד חיו באזור נבאטיה ו-6.5 אחוז בבבעלבק ובהרמל, המחוזות העיקריים עם רוב שיעי מוחץ.⁶ אם אכן שתי הרשימות של הנופלים משקפים את דפוסי הגיוס (וייתכן שיש כאן ניסיון מכוון להטעות), הרי שיכולת הגיוס והפיקוח בעיר הבירה פחותה בהרבה מאשר בספר, ושהמאגר שממנו דולה החזבאללה את חייליו מצומצם ביותר. מדובר במאגר

אוכלוסייה המשתווה לפחות מארבעה עשר אחוז של אזרחי לבנון - שש מאות עד שבע מאות אלף.

אפשר להסיק מפירמידת הגיל הכלל לבנוני המובא באותו סקר ששישה אחוזים מהאוכלוסייה הלבנונית בגילאי עשר עד ארבע עשרה וכיום בגיל גיוס,⁷ הרי ששנתון הגיוס מכיל מאגר של בין תשעה לעשרת אלפים וחמש מאות, ובשנים הבאות כשני שלישי עד מחצית מספר זה לאור הירידה בפריון ובמשקל השנתונים הצעירים יותר באוכלוסייה הלבנונית. המאגר מכיל פחות משליש ממאגר הגיוס של צה"ל, שעומד על שלושים ושמונה אלף בערך. (הערכה בנויה על כך שב-2014, היו במערכת החינוך החילוני והדתי-לאומי מעט פחות משבע מאות וארבעים אלף תלמידים). במצב כזה, ייתכן והרגישות לאבדות גדולה יותר בחזבאללה מאשר בישראל. ואם חזבאללה מתקשה לגייס צעירים באל-ד'אחיה, הרי שהמאגר האפקטיבי קטן בהרבה.

תמונה דומה מקבלים מנתונים לגבי תלמידי בתי ספר. באתר "לוקליבן", מובאים נתונים משנת 2006, על מערכת בתי הספר ברוב הישובים. הם מחולקים לפי תת-מחוזות. בדיקה פרטנית של תת-מחוז בנת ג'ביל, מעלה שכרבע מאוכלוסיית המחוז המורכב מארבעת תתי-המחוזות השיעיים הדרומיים (נבאטיה) העלה שהיו עשרת אלפים תשע מאות ושמונים תלמידים רשומים בבתי ספר ממשלתיים ופרטיים כאחד.⁸ אם נעשה אומדן ונכפיל פי ארבע כדי לשקף את כל תתי המחוזות במחוז נבאטיה נגיע לכארבעים וארבעה אלף תלמידים בכל המחוז. נכפיל מספר זה כדי להכיל את מחוז בעלבק והרמל (שאוכלוסייתה לפי הסקר של 2009, קטנה מזו של נבאטיה והפריון קצת יותר נמוך), ונקבל מערכת חינוך של לא יותר מתשעים אלף תלמידים. ההערכה היא שהאוכלוסייה הלבנונית גדלה בעשרים וחמישה אחוז בעשור האחרון והרי לנו יש כמאה ושניים עשר אלף תלמידים. לצורך השוואה, ב-2014, היו מעל שלוש מאות אלף תלמידים בבתי-ספר דתיים (לא חרדיים) בישראל. חילוק מספר זה בעשרים וארבע (שתים עשרה כיתות והתפלגות מגדרית) מצביע על שנתון של תלמידים שגודלו המקסימלי ארבעת אלפים ושמונה מאות תלמידים. לאור הירידה בפריון ובגודל השנתונים מאז, ייתכן והמספר היום נמוך אף יותר. במצב דמוגרפי זה קשה לנהל מלחמות לאורך זמן מבלי לפתח רגישות לאבדות.

הפרמטר השני הוא הקשר בין גודל המשפחה ובין הרצון להקריב. הערכות הן שהפריון הכלל לבנוני ירד באופן משמעותי בשני העשורים האחרונים ולפי הערכות עומד על כ-1.75 לאישה (פחות מסך השרידות לאורך זמן), כלומר ברמה המאפיינת את צפון אירופה. אותו סקר מראה שאחוז גילאי חמש באזורים המאוכלסים ברוב שיעי סבבו סביב הממוצע הארצי, מעט גבוה מהאזורים שחיים בו רוב נוצרי ודרוזי (ג'בל לובנאן) ונמוך מהאזורים הסוניים בצפון (עכאר). היבט נוסף לכך הוא הנישואים המאוחרים בלבנון. בסקר מ-2009, שנת החציון לנשואים לנשים עמד על גיל שלוששים והנשים בגילאים הללו משכילות יותר מהגברים, והשיעים משכילים יותר מהסונים ופחות מהנוצרים. על הירידה בפריון תעיד השוואה בין הסקר המקיף שנערך ב-2007⁹ לבין הסקר שנערך שנתיים לאחר מכן ב-2009 לגבי אחוז האוכלוסייה שמהווים ילדים בגילאי חמש ומטה. בשנתיים הללו ירד משקלם מ-6.9 ל-5.5 אחוז (סקר 2007, עמ' 31, סקר 2009, עמ' 14). בסקר של 2009 מובאים נתונים לגבי כל שנתון מתחת לגיל חמש ורואים ירידה תלולה אף בתוך טווח גילאים אלה - גילאי ארבע-חמש מהווים 20.5 אחוזים, גילאי שלוש-ארבע 23.6 אחוזים, אבל גילאי שנתיים-שלוש רק 20.7 אחוזים, גילאי שנה-שנתיים 18.2 אחוזים ובני פחות משנה רק 8.1 אחוזים (סקר 2009, עמ' 19). אמנם אין נתונים ספציפיים לגבי גודל התא המשפחתי, אך יש לשער מהנתונים מ-2009 שגודל התא המשפחתי נא אז סביב 2.8, מעט פחות מהממוצע הישראלי ב-2016. לאור הירידה בפריון מאז, התא המשפחתי היום קטן אף יותר. חשוב לציין שמגמת הפריון בישראל גדלה במקצת בזמן שבלבנון היא ירדה באופן משמעותי.

על הקשר בין גודל התא המשפחתי לבין נכונות הקרבה, אנחנו מוצאים בנתונים שמספק אכ"א בצה"ל. עשרת בתי הספר עם אחוזי ההתגייסות ליחידות קרביות הגבוהים ביותר הם בתי ספר תיכוניים מהמגזר הדתי (המהווה כשליש מבתי הספר שמהם מתגייסים לצה"ל) ורובם אף ממוקמים ביהודה ושומרון אזור שבו הפריון גבוה יותר מהפריון במגזר החרדי.¹⁰ אין ספק שהמשתנה האידיאולוגי משחק תפקיד, אבל קרוב לוודאי שגם גודל המשפחה הוא משתנה חשוב. אם נניח שהאוכלוסייה השיעית חדורה רוח קרב, הרי אותו סקר מ-2007 מסדרת הפרסומים של הלמ"ס הלבנוני, מצביע על כך ששמונים ושמונה אחוז מהאוכלוסייה של אל-דאחיה נטשה את האזור במשך מלחמת לבנון השנייה, מתוכם עשרים אחוזים הביעו את רצונם להגר - האחוז הגבוה ביותר מבין שאר חלקי האוכלוסייה.¹¹

בנקודה זו, צריך להתייחס לממדים הרוחניים והאידיאולוגיים של הארגון. אין ספק שממדים אלה עוצמתיים בתוך הארגון ובקרב לוחמיו ושמערכות שלמות באות להנחיל מוטיבים דתיים בקרבם ובקרב הקהל הרחב. מערכות אלה, כוללות את אנשי הדת, תנועת הצופים, תזמורות ה"מהאדי" ברמה הלוקאלית, ויבוא שירים ולחנים דתיים פרסיים המקבלים תרגום בערבית. הסביבה בה חזבאללה פועל היא דתית אבל מנגד ברור שאותה סביבה רגישה גם לפלורליזם הדתי הקיים בלבנון ולרצון החברה השיעית לשמר מרקם יחסים בין-עדתי סביר שיימנע את הנפילה לתהום מלחמת אזרחים עקובה מדם כפי שידעה לבנון בשנות השבעים והשמונים. כך למשל, האתרים המתמקדים ביישובים השיעים לרוב אינם מגדירים את שיוכם העדתי. הם מצביעים על ארגונים ומוטיבים השייכים לשיעה בלבד. חזבאללה נמצא אם כן בבעיה, המלחמה שלו בסוריה פוגעת במרקם היחסים עם העדה הסונית.

גם בזירה נגד ישראל ישנה בעיה. חזבאללה אימץ את המושג החילוני מוקאוומה - התנגדות, למסגר את המאבק נגד ישראל. אותו מסגור היה אולי גורם מדרבן כשצה"ל ישב בדרום לבנון, אבל מאז נסיגתו ב-2000, קשה להצדיק התנגדות נגד ישראל. זה אולי מסביר מדוע האתר המרכזי של חזבאללה בשם זה מיושן ועלוב כל כך והמגיבים לו, כנראה, מועטים. יש לשער שבזמן הסבב הבא, אם יהיה, מוטיב זה יתעצם, אבל הוא במהרה ישכח בעקבות הנסיגה הישראלית. לעומת זאת, עלויות הסבב לחברה השיעית המקומית יתעצמו בתודעה בחודשים והשנים לאחר מכן.

מפת כאב והשלכתה על המדיניות הרצויה

ראינו עד כמה קשה לאתר נתונים מוצקים לגבי לבנון, קל וחומר לגבי ארגון עם אינטרס ברור לשמור את העובדות לעצמו ואף להפיץ עובדות כוזבות לכיוון היריב. אם הניתוח הדמוגרפי של האוכלוסייה השיעית נכון ועוד יותר, ההשלכות לגבי דפוסי גיוס המתבססים על מקרים ספורים של שהידים, קולע לאמת, הרי שיש לנו אפשרות לרשום מפת כאב לגבי החזבאללה ולהסיק לגבי הדרכים הנאותות להגביר את הכאב בעת עימות.¹²

המסקנה הראשונה היא שמאגר המתגייסים הפוטנציאלי קטן מאוד. הוא מתרכז באזורי הספר השיעים, ורופס במרכז הדמוגרפי הגדול באל-ד'אחיה (שלפי

פרמטרים סוציו-אקונומיים מאותו סקר של 2007, הינה שכונה ענייה יחסית).¹³ המאגר מהווה נקודת כאב חשובה בפעילות חזבאללה. כדי להגביר את הכאב, על ישראל לפגוע בֶּסֶפֶר בכל עימות עתידי ולהגביר את ההגירה לעיר ביירות, מגמה שנחלשה מאוד בעשור האחרון. ככל שההגירה תגדל יש לשער שיכולת הגיוס תקטן. נתונים של סקר רשמי לבנוני מ-2007 מצביעים על כך שבמלחמת לבנון השנייה ישראל פגעה באופן מסיבי בנבאטיה, כלומר בדרום השיעי, יותר מאשר בכל אזור אחר, כולל, אל-ד'אחיה (שמונים וחמישה אחוז מהמבנים שנפגעו היו בנבאטיה, צור ומרג' עיין לעומת ארבעים אחוז באל-ד'אחיה)¹⁴ אבל היא כמעט ולא פגעה כלל בבעלבך והרמל, אזורים גיוס חשובים לחזבאללה. בעימות הבא צריך לפגוע באותם אזורים ולהפחית עד כמה שאפשר בפגיעה בסביבות ביירות.¹⁵

המסקנה השנייה היא שהמאגר קטן ושבשנים הבאות הוא ילך ויתדלדל עקב פריון נמוך. כמו כן, יש לשער שהתא המשפחתי ילך ויקטן ועמו היכולת לשאת בשכר. "מאי חזית דדמא דידך סומק טפ"י" אומרת הגמרא ושוללת את עיקרון ההעדפה בין דם לדם. אך עם זאת נראה שהדם החזבאללאי יקר יותר לחזבאללה מאשר התעמולה שלהם משקפת. אנחנו מפרסמים את מספר הרוגינו, הם לא. לכן, חשוב להרוג בהם גם אם הדבר תובע קרבנות מצדנו, ואם אין דרך אחרת, גם אם מדובר בחדיירה ובלחימה חזיתית. ומעל לכל, צריך להעדיף לפגוע בלוחמים מאשר לפגוע במשגרים. איראן יכולה לפצות על אבדן משגרים אבל היא אינה יכולה לפצות על אבדן בנפש. האבדן יכול להביא להרתעה ארוכת טווח. חשוב לציין שגם הפטרונים האיראניים לא להוטים לקרב ושולחים אחרים כמו ההזארה האפגנית ואל-חשד אל-שעבי השיעי המקומי להילחם בעיראק.

תרחישים אפשריים

מבחינת איראן, חזבאללה כמוסד צבאי, משמש כזרוע ההרתעה האסטרטגית. מערך הטילים אמור להרתיע את ישראל מלתקוף אותה. האסטרטגיה מבריקה - בארבע מאות מיליון דולר, וללא תלות במדינות זרות, איראן משיגה מה שעולה לישראל מיליארדים לתחזק באמצעות חיל אוויר התלוי בהפעלתו בטכנולוגיה אמריקנית. איראן ידעה לנצל את חולשתה המרכזית של ישראל - העדר עומק אסטרטגי (ראו מאמרו של עוזי רובין). אם זו התפיסה של איראן, הרי שחזבאללה מבחינתה אינו כלי התקפי. יכולותיו הצבאיות, מעבר לטילים, נועדו בעיקר להגן על מערכת הטילים.

לכן, איראן לא התלהבה בלשון המעטה מפעולותיו של חזבאללה שהביאו לפרוץ מלחמת לבנון השנייה. גם בנאומיו של נצראללה, הדגש הוא על הרתעה. ישראל "היא ישות מורתעת" שלפני ניצחונו של חזבאללה ב-2006, חשבה על תקיפה היום היא מצפה להיות מותקפת.¹⁶

אם נוסיף לממד זה את הרגישות לאבדות, הרי הסבירות שחזבאללה יצא למתקפה בשנים הבאות קטנה. כל עוד נמשך העימות בסוריה, החשש מפני פגיעה קשה בכוחו עקב עימות עם ישראל, תתורגם גם לדאגה קיומית מפני מה שיעוללו הסונים לשיעים בלבנון אם אלה ייחלשו. עם זאת תמיד קיימת האפשרות שאם ההרתעה הישראלית תתרוסף, דווקא המבוכה שיוצרת המעורבות הסורית יכולה לדרבן את הארגון לצאת לפעולה נגד ישראל כדי לזכות באהדה פנימית וחיצונית כאחת. במעורבות בסוריה אין כדי להביא להפסקת הניסיונות לשדרג את היכולות ההגנתיות וההתקפיות של חזבאללה בדרום כנגד ישראל. בכל מקרה, צה"ל צריך להתכונן למהלך מסוג זה כשמדובר על אקט תודעתי כמו כיבוש ולו לזמן קצר, של יישוב או יישובים בגליל.

חמאס

חמאס, ובוודאי זרועו הצבאית, ידוע בנאמנותו לשחרור המולדת מהנהר לים, כלומר כל פלסטין. זאת ברמה האסטרטגית, ברמה האופרטיבית בשנים האחרונות פני הדברים שונים. מי שעוקב אחר אמרותיהם והצהרותיהם של מנהיגי חמאס וגדודי עז אל-דין אל-קסאם בימים שהובילו למבצע צוק איתן, מבחין בדגש על הגנת המולדת הקיימת ולא בהתפשטות מעבר לקיים. אמנם, בהצהרה המפורטת של גדודי אל-קסאם מה-3 ביולי, 2014, ימים ספורים לפני המבצע, חמאס כך את הנעשה בגדה למה שהם מגדירים דיכוי הכיבוש בגדה לבין חובתו של חמאס להגיב מעזה. יש לשער שחמאס ידע שישאל לא הייתה יכולה לקבל נוסחה זו ושעמדה זו המלווה בירי רקטות לעבר ישראל תביא להסלמה. מכל מקום, כשההסלמה החלה ברור שהחמאס ביקש להוריד את הלהבות באימוצו תפיסה הגנתית. כך נאמר בהצהרה:

"הרי בימים אלה אנחנו חווים קורות הרואיים חדשים מקורות העמידה האיתנה של עמנו אשר חי מצב של מלחמה אמיתית המנהל אותה הכובש האכזר נגד בנינו, עמנו, ארצנו והמקומות הקדושים לנו." את אותה נימה הגנתית אפשר למצוא בקטע הבא בהצהרה: "שלישית, לא נתיר ולא נקבל [עצה] מאף אחד המבקש מאתנו

להתנהג באיפוק ולשמר על האיפוק בעזה. הרי אנחנו לא פועלים אצל אף אחד ואין לנו אלא התפקיד להגן על עמנו ולהתנגד לכובש את ארצנו ואת הקדוש לנו.¹⁷ ההצהרה מזהירה שהמהלכים ההתקפיים בגדה, הדיכוי והעינוי שעוברים האסירים, הפרת הסכם שחרור האסירים והסגר על עזה מלבים את העימות אשר אפשר למנוע בהפסקת צעדי דיכוי אלה.

גם אחרי שהמבצע יצא לדרך באופן רשמי, גדודי אל-קסאם ראו צורך להדגיש שהם לא הצד המסלים: "הפגזת הבתים המבוטחים [הכוונה לבתים של אסירים משוחררים ומנהיגים] קו אדום... אם הוא לא יפסיק מדיניות זו, הרי שנגיב עליה בהרחבת זירת מטרותינו בצורה שהאויב לא מצפה לה".¹⁸ הצהרותיהם של המנהיגות בתקופת ההסלמה שיקפו רוחות דומות.¹⁹

התפיסה ההגנתית התחזקה מאז בשל בדידותו המדינית של חמאס ובעיית המימון הפוקדת את השלטון. בהודעת אבל על מותם של שבעה אנשי קסאם בקריסת מנהרה בינואר 2016, נאמר בסופה שהם אלה שעזרו ליצור את "משוואת ההרתעה עם הכובש".²⁰ האלמנט ההגנתי השתקף שוב למשל, במאי 2016, כשכוחות צה"ל גילו מנהרת תקיפה. גדודי אל-קסאם טענו שזו מנהרה שנחשפה עוד במהלך צוק איתן. אם הזרוע הצבאית אכן פועלת מתפיסה התקפית, הרי שהייתה צריכה להצהיר שהנה החשיפה מוכיחה את מאמצייה של הגדודים למצוא דרכים להתקיף את האויב. ההודעה בסיומה מדגישה שוב שהחמאס יפגע בכל ניסיון ישראלי להתקיף את עזה,²¹ כלומר להיות מגיב, לא יוזם.

אין להסיק כמובן מהפער בין המטרה האסטרטגית לבין תפיסתה האופרטיבית של התנועה שאין כוונות התקפיות ושאין היא שואפת להגביר ולשכלל את היכולות המבצעיות ולהצטייד בהתאם. היפוכו של דבר, הזרוע הצבאית מצביעה על כך כל הזמן אבל בדרך כלל המאמץ נכרך בהשגת מטרות נקודתיות כמו שחרור אסירים וחשוב יותר, להרתיע את האויב.

ההרתעה מול חמאס

התפיסה ההגנתית של חמאס מקבלת אשרור ממידת ההרתעה שישראל השיגה מסבבי העימות עמו. ניתוח הנתונים מראה שאחרי כל סבב, חמאס ירה פחות רקטות בממוצע לשנה: ב-2007, ארגוני הטרור ירו אלף מאתיים שבעים ושש רקטות,

המספר ירד לשלוש מאות בממוצע בין מבצע עופרת יצוקה לבין מבצע עמוד ענן, ולפחות ממאתיים בין הסבב השני לבין מבצע צוק איתן. המגמה נשמרת ביתר שאת לאחר מבצע צוק איתן. בשנתיים שחלפו מאז המבצע, נורו שלושים ושבע רקטות בלבד (עד 26 ספטמבר 2016) שהוא רף הירי הנמוך ביותר מאז ראשית התופעה ב-2001. הנתונים אם כן, מעידים על ההצלחה של הסלמה מבוקרת מצד ישראל, בין אם זה היה בידועין או לא.²² אפשר לומר שבינתיים לפחות, הטפטוף המכוון נפסק והירי מבוצע בעיקר על-ידי ארגונים סלפים הקוראים תיגר על שלטון חמאס. כמובן שאפשר לייחס חלק מהירידה בהצלחת מערכת כיפת הברזל שהפחיתה בתועלת הירי הבליסטי לעבר ישראל והדגש שחמאס מנסה לפצות על כך במנהור.²³

תרחישים אפשריים

הסבירות של הסלמה/התקפה מצד חמאס אמנם פחותה יותר מאשר מצד חזבאללה, אבל רחוקה מלהיות אפסית. בל נשכח שלמרות הפסקת הטפטוף המכוון, צה"ל, להבדיל מהזירה הצפונית, נמצא בחיכוך כמעט מתמיד עם החמאס. חיכוך אשר בנסיבות מסוימות מועד להתלקחות. הסיכוי למהלך יזום מתוך כוונה תחילה ותכנון פחותה, אך הסבירות להסלמה לא מכוונת גבוהה יותר מאשר בזירה נגד החזבאללה.

כשמדובר בחמאס, הסיכוי למהלך יזום נמוך בשל חולשתו של חמאס מבית ומחוץ, וגם מפני שהוא בעל יכולת פחותה ליצור ניצחון צבאי, פוליטי ותדמיתי גורף. להבדיל מחזבאללה, חמאס לא נהנה מפטרון מתמיד ומסיוע צבאי ישיר. על בסיס שלושת סבבי הלחימה, הוא צריך להניח שגם הרביעי יאופיין בלחימה ללא סיוע חיצוני, ושהעלויות עליו ועל הסביבה שבה הוא פועל תהיינה גבוהות מבעבר. סביר יותר שאם חמאס ינקוט מהלך יזום, הרי שזה יהיה מהלך מוגבל עם יעד בהתאם, כמו ניסיון כיבוש יישוב או יישובים (אולי דרך מנהרות) לצורך מיקוח על שחרור אסירים - נקודת לחץ גדולה על חמאס. הממד המרתיע ממהלך כזה הנו התגובה הישראלית.

מפת הכאב של חמאס והמדיניות הרצויה

לחמאס שורשים עמוקים בחברה המקומית כארגון שצמח מהאחים המוסלמים וכשלטון. הארגונים שקדמו לו וממנו הוא צמח כמו אלמג'מע אל-אסלאמי היו ידועים בפעילות ההטפה הרחבה, בפעילות צדקה ובחינוך. אחד מהמפעלים החשובים

בגיבוש ההנהגה של החמאס היא ההשתתפות בהקמת האוניברסיטה האסלאמית בעזה ב-1979 ומיד לאחר מכן ההשתלטות של האחים המוסלמים עליה. כבר משנות השמונים, תאי הסטודנטים של האחים המוסלמים ביהודה ושומרון הפכו ליריבים המרכזיים של תאים המזוהים עם פתח ואף במוסדות רבים, כמו אוניברסיטת אל-נג'אח, הגדולה באוניברסיטאות ובאוניברסיטת חברון, ואף גברו עליהם וכבשו את מועצת הסטודנטים. השאיפה של האחים המוסלמים - ולאחר פרוץ האינתיפאדה של יצירתם החדשה בדמות חמאס - הייתה להיות "תנועה המונית המעורבת בכל תחומי החיים החברתיים בסביבתה" בנוסף להיותה תנועה מחתרתית אלימה נגד השלטון הישראלי כשמוסדות החזית של התנועה מזינה את האגף האלים. בכך שונה חמאס מהג'האד אל-אסלאמי שאגפו האזרחי שולי ביותר.

הקרבה של חמאס להמונים מתבטאת גם בשכבות העממיות שמהם צמחה ההנהגה של חמאס. נדיר ביותר למצוא בין ההנהגה דמות אחת שהיא בן לנכדי יו"ש ועזה. המנהיגים, כמעט ללא יוצא מן הכלל, הגיעו למעמדם בשל השכלה וכישורים המאפיינים את המעמד הבינוני-הנמוך - מורים, מטיפי דת, עיתונאים זוטרים ופקידים, מיעוטם רופאים. מנהיגי החמאס הם דוגמה קלאסית לבני שכבות נמוכות שרכשו מיומנויות להנהיג.

בוודאי שהאקולוגיה של עזה משמרת את הקשר בין ההנהגה וביתר שאת, בין חייליה לבין העם. קשה להנהגה שלא להתחכך בהמון בסביבה דחוסה כל-כך כעזה. איסמעיל הניה, למשל, חי במחנה הפליטים הגדול אל-שאטי. ובל נשכח, בניגוד לחזבאללה, שאנשי חמאס הם מאותו זרם דתי של מעל תשעים ותשעה אחוז מתושבי עזה ובעלי אותה שפה כמו כל האוכלוסייה.

מרכיבים אלה מהווים את התשתית לרגישות של ההנהגה לרחשי לבה של האוכלוסייה בעזה וזו לדעתי הסיבה שאחרי שלושה סבבים של לחימה, הפסיק החמאס את טפטוף הטיילים שאפיין באופן כללי את האסטרטגיה של חמאס עד למבצע צוק איתן.

הארגון הפנים שהחברה בעזה אינה חברה מגויסת כבעבר. רואים זאת במיעוט המשתתפים בתהלוכות האבל, במיוחד בהלווייתם של שלושה עשר ההרוגים בהתמוטטות מנהרות תקיפה (28 ינואר 2016). במקום עשרות האלפים שצפו שיבואו

להלוויה, מהתמונות נראית השתתפות של אלפים בודדים בלבד. במפגני האהדה לשחרור האסירים שהחמאס והמשפחות מארגנים חדשות לבקרים, מגיעים בדרך כלל קומץ אנשים בלבד. הללו נתפסים בתמונות "קלז-אפ".

כנראה שעייפות החברה מהממד האלים הביאה את חמאס בחודשים האחרונים להתמקד בפן הפנים פוליטי על חשבון התמקדותו בעימות על רקע גל הטרור האחרון. הוא עשה זאת על-ידי מעורבות מסיבית בבחירות המקומיות שהיו אמורות להתקיים באוקטובר השנה אבל נדחו (ובעצם בוטלו) על פי צו בית המשפט העליון ברשות הפלסטינית. השינוי משתקף בצורה גראפית בהעלמות התיק המיוחד באתר רסאלהנט שניסה לסחוף את ההמונים מאחורי "אינתיפאדת אל-קודס" והחלפתו בתיק על מערכת הבחירות המקומיות.²⁴ אין זו תופעה חדשה - שינוי האסטרטגיה מהתמקדות בזירה החיצונית המאופיין בעימות אלים עם ישראל, למאבק פוליטי פנים-פלסטיני אפיין את החמאס גם ב-2005.

נראה שהחמאס שואף לנצל את התחושות הקשות בקרב הציבור הפלסטיני כלפי שיתוף הפעולה הרחב בין ישראל לבין הרשות בדיכוי הגל האחרון. בשינוי ההתמקדות והזירה, חמאס גם דואג לשוות לעזה תדמית חדשה. לקראת קיום הבחירות המקומיות הוא פרסם קטעי ווידאו שתוכנם "סבבה בעזה" ומבליט דרך אינפוגראפיקס את הישגיהם המנהליים של ראשי ערים המזהים עם חמאס.²⁵

חמאס, בניגוד לחזבאללה, אינו רגיש מדי לאבדות. דוגמה לכך, היא שהארגון מפאר את מבצע הקומנדו הימי שלו בזיקים למרות חיסולם של כל משתתפי המבצע. הארגון גם מדווח, בניגוד לחזבאללה, לפחות בזמני רגיעה יחסיים, על כל הרוג, ומספק בהספד עושר של נתונים אישיים. קל למצוא ארכיב של רוב נופליו. אחת מהסיבות לחוסר הרגישות טמון במאפייניה הדמוגרפיים של עזה - פריון גבוה במיוחד (אם כי פוחת בהדרגה), תאי משפחה גדולים, המאפשרים לספוג את השכול והגירה פחותה יחסית. גם רוחנית, "אלמקאוומה" עדיין פועמת כל עוד ישראל קיימת ובוודאי כשהיא מחזיקה ביהודה ושומרון.

הרגישות של חמאס, בעיקר בשלוש השנים האחרונות מאז עלייתו של אל-סיסי לשלטון והרס רוב המנהרות, היא כלכלית ומתמקדת מעל לכל בניסיון לשלם את משכורותיהם של כחמישים ושניים אלף מועסקי שלושים אלף מהם קשורים

בזרועות הביטחון של משרד הפנים וגדודי עז אל-דין אל-קסאם. מפרנסים אלה, יש לשער, מהווים את הגרעין הקשה של התנועה.

לחמאס אין פטרון קבוע וכשמדובר בשלוש המדינות המקיימות יחסים כאלה ואחרים עם הארגון, הרי ששתיים מהן, קטר וטורקיה, מחויבות לפחות להלכה, לא לעזור ישירות לארגון מתוקף הגדרתו כארגון טרור מטעם ארצות הברית והקהילייה האירופית וההשלכות הכלכליות (בעיקר בתחום הבנקאות) הנובעות מכך. הקשרים עם המדינה השלישית, איראן, גם הם בעייתיים ומוגבלים. להבדיל מיחסיה עם חזבאללה, הרי שאיראן מוכנה לתמוך בזרוע הצבאית בלבד. גם המתחים הפוליטיים ידועים: חמאס כתנועה סונית דתית מחויב לתמוך באופוזיציה הסורית. עמדה זו אינה צו מצפוני בלבד, כי אם גאו-אסטרטגית. חמאס שואף לשפר את יחסיו עם סעודיה ומדינות המפרץ מתוך תקווה שלחצן יסיים את המצור האמיתי המוטל על עזה - מהצד המצרי - וגם מתוך תקווה שבבוא הזמן הן יקלו על מצוקתו הכלכלית של הארגון. בינתיים, הארגון מצליח בקושי ובאיחור רב לשלם משכורות חלקיות למועסקיו כנראה דרך גביית מס על הסחורות המיובאות מישראל. אין פלא, אפוא, שההתקפות על מעבר כרם שלום פסקו לחלוטין, להבדיל מהתקופה שהמנהרות תחת מעבר רפיח שגשגו. אז, מטרת ההתקפות על המעברים עם ישראל הייתה להסיט את הסחר מישראל לעזה, לסחר עם מצרים דרך המנהרות שממנו גבו מכסים כדי לממן את המנגנון של שלטון החמאס.

חלק מרגישותו הכלכלית של החמאס כוללת את רווחתה של האוכלוסייה, אחרי ככלות הכול, מצב זה הביא את חמאס להסכים לממשלת אחדות, בה היא כלל לא השתתפה.

ישראל חייבת לנצל נקודת כאב זו בכל סבב עימות עתידי. בנק המטרות חייב לכלול, בראש ובראשונה את נכסיהם של ההנהגה האזרחית והצבאית של החמאס. חייבים לפגוע בביתם וברכושם - במכוניות שבבעלותם ובנכסים ממשלתיים העומדים לרשותם, כגון מכוניות שרד. רצוי שתהיה פגיעה דומה בציבור המועסקים של החמאס. המטרה המיידית היא לגרום להפסדים שיקשו על ההנהגה לשלם משכורות אחרי הסבב המלחמתי מתוך הנחה שהם ירצו לפצות את עצמם ואת מועסקי המנהל של החמאס. במקום השלישי במדרג - יש לפגוע בזמן המתאים (כפי שנעשה במבצע צוק איתן), בבניינים הגבוהים בהם מתגוררים המעמד הבינוני

העליון שעמו משכשכת האליטה של הארגון. לא כדאי להרוג את ההנהגה כי הרי הזדקנות מביאה לפעמים להתמתנות.

במהלך הסבב הבא, אם וכאשר יתרחש, חייבים להטיל סגר נוקשה על האוכלוסייה הכללית, עד כמה שאפשר לעשות זאת, מבחינה מדינית. על ישראל להיערך תקציבית לשלם פיצויים לחקלאים, תעשיינים וסוחרים ישראלים בעד אבדן הסחר עם עזה כדי להפחית בלחצים הגדולים שמפעילים לוביסטים, ביניהם בראש ובראשונה התאחדות התעשיינים, לפתוח את השערים.

לאור הצלחת ההסלמה המבוקרת ייתכן אף שכדאי ליזום סבב נוסף אם כי חשוב שהוא לא ייראה יזום. מדינות ערב יצאו מהעימות עם ישראל אחר ארבעה סבבים. אין כל סיבה שחמאס לא ילך בעקבותיהן.

החשוב מכל, לאור חולשתו הצבאית של החמאס, הוא אימוץ מדיניות פוליטית רצויה לאחר העימות, בסוף הסבב. חייבים לאמץ מדיניות נוקשה של קשירת הסרת הסגר עם פירוק חמאס ממשקו.

סיכום

ישראל עומדת מול שני יריבים שונים. חזבאללה, הוא בראש ובראשונה זרועה הפוליטית של איראן כפי שתעיד מעורבותה הלא-פופולרית במלחמת האזרחים בסוריה. חמאס עצמאי אבל חלש יותר. המאחד בין שני ארגונים אלה מבחינת ישראל וצה"ל הוא ששניהם פרגמטיים ורציונליים מספיק כדי להגיב לכאב ולהיות מורתעים. חזבאללה הוכיח שהוא מורתע כששמר על חמש שנים של שקט בגבול הצפוני לאחר מלחמת לבנון השנייה, לפני מעורבותו במלחמת האזרחים בסוריה. בחמאס, תהליך הכאב והמורתעות שהושגה עקב כך, הייתה מדורגת וארוכה יותר. אחרי כל סבב, הרטוריקה הפכה להגנתית יותר ומספר הטילים שחמאס וגרורותיו ירו לעבר ישראל הלך וקטן עד שפסק כמעט לחלוטין לאחר מבצע צוק איתן.

הרציונליות של שני הארגונים מהווה את ההצדקה לאתר את מפת הכאב שלהם. ניסיתי להוכיח שהמפות שונות. חזבאללה פועל בסביבה שתקשה על גיוס כוחות גדולים ללחימה ממושכת בעתיד. כמחצית מהשיעים בלבנון חיים בפרוורי העיר ביירות, הם לא ממהרים להתגייס והפריון שם נמוך במיוחד. הספר השיעי שהוא

מאגר הגיוס, קטן וגם בו הפריז יורד. הלחימה הממושכת גורמת ירידה בנכונות של הציבור להקריב. בכל סבב עתידי בין צה"ל לבין חזבאללה, על ישראל לנסות לגבות אבדות גדולות ככל האפשר בקרב שורות לוחמי חזבאללה - להתביית על מי שמשגר ולא על המשגרים. בזירת הלוחמה הפסיכולוגית, על ישראל להדגיש שהיא מילאה את כל התחייבויותיה כלפי לבנון, לא מחזיקה בשום חלק משטחה ואין לה עניין בכך. לבסוף, ייתכן שבשל זיקת הארגון לאיראן ועוצמת הפגיעה של הארגון בישראל, יהיה צורך במלחמה כוללת כדי להחליש את הארגון לשנים רבות.

מפת הכאב של חמאס שונה בתכלית. הארגון עסוק מעל לכל בהבטחת משכורותיהם של חמישים ושניים אלף חייליו, פקידיו ומשפחותיהם. יש, אם כן, לפגוע ככל הניתן במקורות הכספיים של הארגון ובנכסיהם הפיזיים של מנהיגיו ושל הגרעין הקשה שלו. ייתכן שבסבב הבא יהיה צורך לצמצם למינימום את הייצוא לעזה שממנו גובה הארגון את מסיו. צריך להתכונן לכך הסברתית ולהבטיח פיצויים מהירים למעורבים בייצור ושינוע מוצרים אלה. מוטב גם שהסבב יהיה ארוך ככל האפשר מתוך תפיסה שהפגיעה בחמאס גדולה הרבה יותר מאשר היא לצד הישראלי. במקרה של חמאס צעדים אלה עשויים לא רק להעצים את ההרתעה אלא אף לשנות את עמדות היסוד של הארגון, ממד לא רלוונטי בהקשר של חזבאללה שבו מטרות העל של הארגון נקבעות בטהראן ולא בביירות.

הערות

1 ראו ניתוחו של Youssef Courbage, אחד מהחוקרים הדמוגרפיים המובילים של המזרח התיכון.

2 شهداء الدفاع المقدس, <http://www.moqawama.org/catessays.php?cid=530&pid=152>

3 אל-סיד נצראללה: 61 קטילאן ללמסלחין פי חלב מקאבל 26 שהידן לנא...", 24 יוני 2016,

<http://www.cas.gov.lb> 4

5 אתר אל-שהיד, http://www.shaheed.com.lb/index.php?module=info&new_id=892 id=892 חשוב לציין שהרשימה מורכבת מ-25 קטעי הווידאו הראשונים מה-19 לאוגוסט 2016 אחרנית שסקרו את הלווייתם של הנופלים או ציינו את ימי הזיכרון שלהם, לא בהכרח בסדר הכרונולוגי שבו הם נפלו.

6 לבנאן, אל-מסח אל-ענקודי מתעדד אלמאשראת אל-דוורה אל-ת'אלת'ה 2009, MICS, ינואר 2015, טבלה 10 HH, עמ' 19:

http://www.cas.gov.lb/images/Mics3/CAS_MICS3_survey_2009.pdf. יש לפקפק גם לגבי נתוני התפלגות האוכלוסיה השיעית וזאת משום שבסקר הבנייה מ-2007 מטעם אותם גופים, מספר יחידות המגורים בדרום ביירות היווה כשליש בלבד מסך כל המגורים באזורים שיעים מובהקים: נבטיה (עם צור ומרג'עיון), בעלבק והרמל, המוגדר שם כבקאע. חלק מהפער יכול להיות מוסבר בעובדה שכ-11 אחוז מתושבי הד'אחיה מחזיקים בבתים באזורים אלה. ראה טבלה a-33, עמ' 172 באל-וואקע אל-שכאני פי לבנאן:

http://www.cas.gov.lb/images/PDFs/Housing%20Characteristics%20in%202007.pdf

7 אותו מקור, טבלה HH4, עמ' 14.

8 ראה נתונים בכל יישוב מתוך הרשימה המופיעה באתר:

http://www.localiban.org/rubrique264.html

9 אל-דראסה אל-וטניה ללאחואל המעישיה ללאשר 2007, וזאראת אל-שאאן אל-אג'תמאעיה - ג'מהורית לבנאן, אדארת אל-אחצאיה אל-מרכזי, UNDP 2008,

http://www.cas.gov.lb/index.php/demographic-and-social-en

10 יואב זיתון, "מי מוביל בגיוס לצה"ל? דירוג הערים והתיכונים", Ynet, 19 בנובמבר, 2015.

http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4728294,00.html

11 אותו מקור, טבלה 1:12, עמ' 37. טבלה 1:11 עמ' 39.

12 חיל המודיעין אולי יכול להגיע למספר המדויק של השנתונים על ידי צילומי אויר של המסדר היומי המתקיים בבתי הספר באזורים שיעים.

13 כך למשל, אחוזי ההתפלגות במגורים על פי מספר חדרים מראים שבאזור דרום ביירות ישנם האחוזים הגבוהים ביותר של דירות מחדר יחיד ועד שלושה חדרים והאחוזים הנמוכים ביותר מארבעה חדרים ומעלה בהשוואה לכל שאר האזורים בלבנון. ראה טבלה 2-2, עמ' 47. מקבלים התפלגות דומה על פי גודל שטחה של יחידת המגורים בטבלה 2-3, עמ' 48. אותם הדפוסים חוזרים גם בעניין בעלות מכוניות פרטיות. ראו, באל-וואקע אל-שכאני פי לבנאן - 2007,

http://www.cas.gov.lb/images/PDFs/Housing%20Characteristics%20in%202007.pdf

טבלה b-39, עמ' 178. בד'אחיה, כשליש מבתי האב החזיקו מכוניות לעומת שני שלישי בעיר עצמה וובמחוז הר לבנון הסמוך.

14 אל-וואקע אל-שכאני פי לבנאן,

http://www.cas.gov.lb/images/PDFs/Housing%20Charact, טבלה b-34, עמ' 174.

15 עמדתי עומדת בניגוד לעמדתו של ד"ר עמרי ניר, מהאוניברסיטה העברית בירושלים, הנחשב למומחה בנושא לבנון, הקובע כי "חזבאללה הוא הממשלה ולכן במצב מלחמה, לישראל יהיה הרבה יותר קל ליצור אפקט הרתעתי בהרס של תחנות כוח, כבישים, שדות תעופה אזרחיים וכולי". דעה דומה לזו של ניר הושמעה בעבר על ידי ג'ורא איילנד, לשעבר ראש המועצה לביטחון לאומי.

16 <http://www.alahednews.com.lb/128504/7/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%8A%D8%AF-%D9%86%D8%B5%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%84%D9%87-%D9%85%D8%B3%D8%AA%D9%82%D8%A8%D9%84-%D8%A7%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D9%84-%D9%84%D9%85-%D9%8A%D8%B9%D8%AF-%D8%B7%D9%88%D9%8A%D9%84%D8%A7%D9%8B-...-%D8%AE%D9%8A%D8%A7%D8%B1%D9%86%D8%A7-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D9%82%D8%A7%D8%A1-%D9%81%D9%8A-%D8%AD%D9%84%D8%A8-...-%D9%88%D9%85%D8%B1%D8%B4%D8%AD%D8%A7%D9%86%D8%A7#.V7G1Xrckovl>

17 <http://www.alqassam.ps/arabic> /
 ביانات - بلاغات - القسم / 4548 / نص - المؤتمر - الصحفي - لكتائب - القسم - حول - آخر - المستجدات - على -
 الساحة - الفلسطينية

18 /
 ביانات - بلاغات - القسم / 4551 / قصف - البيوت - الآمنة - خط - أحمر - وإذا لم - تتوقف - هذه - السياسة - سترد - عليها -
 بتوسيع - دائرة - استهدافنا - بما - لا - يتوقعه - العدو

19 ראו, שלומי אלדר, מאזן ההרתעה של חמאס, אפריל 18, 2016.
<http://www.al-monitor.com/pulse/iw/originals/2016/04/israel-gaza-war-idf-deterrence-defensive-rocket-project.html>

20 ראה הודעה מ-31 ינואר 2016:
<http://www.alqassam.ps/arabic/> - בי - /
 קטבת - القسم / 5274 / كلمة - كاتائب - القسم - في -
 مهرجان - تكريم - رجال - الأنفاق - ال سبعة

21 **وإنه لجهاد نصر أو استشهاد...**، كاتائب الشهيد عز الدين القسام - فلسطين الخميس 28 رجب
 1437هـ الموافق 05/05/2016م

ביانات - بلاغات - القسم / 5287 / حول - التصعيد - الصهيوني - المتواصل - وادعاء -
<http://www.alqassam.ps/arabic/>
 اكتشاف - نفق - جديد - للمقاومة

22 חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-פלסטיני (29 ביוני - 5 ביולי 2016), עמ' 10, מרכז המידע
 למודיעין וטרור על של אלוף מאיר עמית. <http://www.terrorism-info.org.il/he/>
 article/21030

23 עוזי רבין, "ההגנה האקטיבית של ישראל במבצע 'צוק איתן', "עיונים בביטחון המזרח התיכון
 111, עמ' 27-30. (רמת גן: מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2015)
<http://besacenter.org/mideast-security-and-policy-studies/israels-air-missile-defense-2014-gaza-war>

24 על המעבר בין הפוליטי לבין הצבאי, ראה ראיון עם מחמד אלזהאר באל-ג'זירה, 8 אוגוסט, 2016.
 الزهار - جاهزون - للانتخابات - ونتائجها - لا تأتي - بالدعاية /
<http://alresalah.ps/ar/post/146094>

25 ראה קטע ווידאו, 2006. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4839009,00.html>

הממד המדיני במבצעים מוגבלים

ערן לרמן

הגדרות ויעדים

המערכת המדינית הישראלית במובנה הרחב, שבו עוסק פרק זה, מוגדרת לצורך הדיון, כמכלול שבראשו עומד הדרג הפוליטי הנבחר - ראש הממשלה והקבינט; המטה לביטחון לאומי ממלא בו, על-פי דין ועקב צרכי המערכת, תפקיד חיוני כמסגרת מתכללת, בדגש על תפקיד מרכז הניהול הלאומי (מנ"ל) בעתות משבר וחירום; ונכללים בו מגוון הגורמים שאינם מסונפים לצה"ל ולקהילת המודיעין, אך יש להם תפקידים רבי חשיבות במערכה, בדגש על היבטיה הדיפלומטיים (בהובלת משרד החוץ), התודעתיים (מערך ההסברה), המשפטיים (בתמיכת הגורמים הרלבנטיים והיעודיים במשרד המשפטים), הכלכליים (אוצר, כלכלה - שיש להתנהלותם השפעה ישירה על החוסן הלאומי בשעת חירום), ואלו הנוגעים להגנה על תשתיות, לפתרון אתגרי התחבורה האווירית והימית, לעמידות העורף ולמענה מהיר לאירועים רבי נפגעים. לכולם, במצטר, יש משקל מכריע בעיצוב החוסן החברתי - בייחוד אם מאמציהם מתואמים ומורגשים באופן אפקטיבי בשטח.

יעדיה ומשימותיה של מערכת זו במבצעים מוגבלים - בתכנונם, בניהולם ובהתמודדות עם תוצאותיהם - צריכים להיגזר באופן מובהק, וביודעין מהצורך להרתיע, בראש ובראשונה; ואף להביס צבאית, בעת הצורך ולאורך זמן, להסיר את האיום המתמשך של כוחות המקאוומה, כפי שתוארו לעיל בידי פרופ' פריש. המונח "ארגוני טרור" נכון משפטית, וחשוב הסברתית, אך מבחינה אנליטית, הוא אינו ממצה את מורכבות המצב שנוצר בעזה ובלבנון, ועלול להיווצר גם בחזיתות אחרות - בעשור האחרון מוצב בפני ישראל סוג חדש של אתגר, שניתן להגדירו, בחלק מהיבטיו, כמעין מדרגת ביניים בין לוחמה בכוחות סדירים לבין מאבק בטרור; אבל ביסודו הוא א-סימטרי במובנו המובהק ביותר של מושג זה.

ד"ר ערן לרמן הוא חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאט למחקרים אסטרטגיים, לשעבר סגן ראש המועצה לביטחון לאומי. שירת במשך יותר מעשרים שנה כראש חטיבה באמ"ן, והיה הנציג בישראל של הוועד היהודי האמריקני. מלמד במרכז האקדמי שלם.

א-סימטריה זו משתקפת גם ביעדי-העל של המערכת הישראלית מול שני הארגונים, שהשקפת עולמם מעוגנת בעמדות היסוד של הקיצוניות האסלאמית המודרנית. עבור כוחות אלה - מסגרות תת-מדינתיות השולטות בפועל בשטח ובאוכלוסייה, בעזה ובלבנון - החתירה להשמדתו של הפרויקט הציוני היא לא רק עילת קיומם (*raison d'être*) אלא גם ההנמקה המתמדת להנצחת מרותם האלימה, להדברת יריבים מבית, ולגיוס משאבים למאבק. עבור ישראל, מנגד, שאלת קיומם ומעמדם במערכת האזורית היא שאלה חשובה אך משנית, ולעתים נגזרת מהתפתחות יחסיה עם גורמים נוספים באזור. אופן הטיפול באתגר שהם מציבים, בשגרה ובחירום, משקף נאמנה אינטרס בסיסי אחד - לחיות את חיינו כאן בשקט וברוחה, ככל הניתן. עקירתם של גורמי האסלאם הטוטליטרי מהשורש אולי תהפוך להכרחית, אם כל דרך אחרת לא תצליח להבטיח יעד זה, אבל היא איננה אינטרס חיוני בפני עצמו, ועד כמה שניתן להימנע ממנה (ומהמחיר הכבד והמתמשך הנלווה לה) כן ייטב.

כמו כן, למרות חשיבותם הגוברת של קשרי שיתוף הפעולה עם גורמי מפתח בסביבתנו האסטרטגית, אין לישראל רצון או צורך לפעול כזרוע מבצעת של הפת"ח, או של מצרים, לשבירת שלטון חמאס בעזה, או לשוב ולפעול בשליחותם של הנוצרים (וכיום גם הסונים) בלבנון, כדי לפטור אותם מעונשו של חזבאללה. לא זה ייעודו של צה"ל ולא זו משמעותה של ההשתלבות במערכת האזורית.

מכאן חשיבותם של מבצעים מוגבלים, שמטרתם - בהגדרה - אינה חיסול, או אפילו "הכרעה" במובן המסורתי, של כוחות המקאוומה אלא שבירת הגיונם, המחשת חוסר התועלת שבהפעלת כוח נגדנו, וערעור הלגיטימציה שלהם והמיתוס שנבנה סביבם. כאפקט מצטבר לאורך זמן, היעד האסטרטגי צריך להיות קיבוע ההבנה שגם דרך זו של המאבק הערבי בישראל, ככל קודמותיה, סופה לכישלון.

בכפוף להגדרה זו של יעדי המערכה, "הפגיעה הקשה" בממד הצבאי, בכל הרמות - שחיקת כוחם של הארגונים, וגביית מחיר כבד מהדרג הלוחם (שהיקפו אינו גדול, ולמרות הרטוריקה של "אהבת המוות" הוא רגיש לאבדות בשורותיו) וממערך הפיקוד; נטרול מרבי של האמצעים המכוונים נגדנו (ירי תמ"ס, מנהרות ומפגעים בודדים), באמצעים הגנתיים מובהקים ובאמצעות תקיפות מנע; הרס נכסים החשובים להם - היא רק חלק מכלל האפקטים שניתן לחולל כדי לקעקע

את דגם המקאוומה ובסופו של דבר להביא לעקירתו מן השורש. בהתמודדות מסוג זה יש לצה"ל, ולכל גורמי המערכת משימות יסוד חשובות החורגות במהותן מההתמודדות הצבאית הישירה ושייכות לממד התודעתי והמדיני.

לקראת לחימה, במהלכה ובעקבותיה - בניית לגיטימציה

האיום שמציבים כוחות המקאוומה לעתידה של ישראל שונה במהותו מהאיום שהציבו בעבר צבאות ערב הסדירים. למרות דברי רהב "בנוסח נצראללה" מעת לעת, לא מדובר ביכולת, או אפילו באשליה לגבי קיומה של יכולת, להביס את צה"ל בשדה הקרב ולשים קץ לקיומה של ישראל כמדינה. לשיטתם, יעד זה ניתן אמנם להשגה, אך באמצעות התשה ושחיקה מתמשכת. אסטרטגיה זו של שחיקה אמורה להתממש בשני צירים עיקריים: ציר השחיקה המוראלית-תודעתית של הציבור בישראל, ושל חוסנו וכושר העמידה שלו, באמצעות הקזת דם מתמשכת ופגיעה באורחות חייו; וציר השחיקה המדינית-ערכית שעיקרה פגיעה בלגיטימציה של פעולות צה"ל, של מדיניות הממשלה, ובסופו של דבר - שהרי מדובר ב-"מדרון חלקלק" - של עצם זכות קיומו של הפרויקט הציוני.

להתלקחות של אירועי לחימה - בין אם מדובר בעצימות גבוהה, כמו ב-2006 מול חזבאללה, וב-2008/2009, וב-2012 ו-2014 מול חמאס; או בתקריות ספורדיות יותר - יש לשיטתם של כוחות אלה (שעוונותם מושרשת), ערך כפול: מחד גיסא, במסגרת ציר השחיקה הראשון, פגיעה כואבת באוכלוסייה ובכלכלה בישראל; מאידך גיסא, בציר השחיקה השני, הוקעת תגובותיו ה"דיספרופורציוניות" של צה"ל, כבסיס אפקטיבי ומצטבר לשלילת זכותה של ישראל להגן על עצמה (ולכן, במעלה הדרך, שלילת קיומה).

הקושי עבור צה"ל, הנושא בנטל הצבאי של הגנת אזרחי המדינה; ועבור המערכת המדינית, בקרב התודעתי על שימור הלגיטימציה - טמון בכך שיש (במכוון) מתח בין שני מרכיבי המענה:

- החברה הישראלית, ברובה הגדול (כפי שהעידו הלכי הרוח רבי העוצמה בקיץ 2014) מצפה שצה"ל יפעל בכל כוחו להסרת האיום, וכאשר זה קורה, וכל עוד יש תכלית ברורה של הכרעת האויב, היא אינה נרתעת מאבדות בלחימה וממצוקות בעורף.

- מנגד, המערכת הבין-לאומית (וכן חוגים קטנים אך רבי השפעה בישראל, שיש לעמדותיהם תהודה החורגת בהרבה ממשקלם המספרי) מצפה לתגובה מרוסנת ופרופורציונית (אם בכלל), ולעתים אף מפרשת, במידה מסוימת, את מהלכיו האלימים של הצד שמנגד כביטוי של מצוקות שישראל היא האשמה בהן.

השמירה על איזון נכון מול אתגר זה והיכולת להשיג את יעדיה של ישראל בשני הצירים, מחייבת מאמץ סינרגטי של צה"ל (וקהילת המודיעין) יחד עם הגורמים הרלבנטיים במערכת השלטונית, החל מראש הממשלה ועד לאנשי השורה של הדיפלומטיה ומערכי ההסברה. לכך יש להוסיף, בגדר מכפילי כוח, ארגונים ויחידים - יהודים וידידי ישראל בתפוצות, המחויבים לסייע לישראל במאבקה אך זקוקים לתחמושת בקרב על התודעה.

ברמת העיקרון, זו תובנה שהופנמה זה שנים, התחדדה באירועי "גאות ושפל" והשתכללה לאור לקחי מבצע עופרת יצוקה, וועדת גולדסטון ופרשת המרמרה. ניתן להצביע על אפקטיביות משופרת בתחום זה במהלך מבצע צוק איתן ובעקבותיו, תוך נטרול חלק ניכר מהנזק שעשוי היה להיגרם בשל מאפייני הלחימה: כך לדוגמה ניכר שיפור בסגנון ובתוכן, בממצאי ועדת החקירה מטעם המועצה לזכויות האדם של האו"ם (תחילה בראשות שייבס ואח"כ בראשות מק'גואן-דייויס) שהניבה תוצר פוגעני פחות מזה של קודמתה ב-2009 - למרות כתב מינוי מגמתי ואף ארסי.

יחד עם זאת, הרבה עוד צריך להיעשות כדי לקבע מרכיב זה של האסטרטגיה הלאומית במקומו הראוי לו - הן במהלכי קבלת ההחלטות (ובתודעת הדרג המדיני) והן ביישום בשטח. מול כוחות המקאוומה, מאמץ שיטתי כנגד פוטנציאל הדה-לגיטימציה צריך לכלול:

- שימור ושיפור של מה שכבר הושג לגבי תיוגם של ארגונים אלה (וההגדרה - דזיגנציה, בלשון משפטית - האישית של מנהיגיהם) כארגוני טרור, בעיני מדינות מפתח במערב. בעולם שבו החרדה מפני הטרור גוברת, ומתורגמת למערכי פעולה בעלי תוקף משפטי, לתיוג זה יש משמעויות מעשיות וסמליות. הדברים חשובים במיוחד באירופה, הרואה עצמה כמופקדת על יישום עקרונות הדין הבין-לאומי. יש בתחום זה כמה אבסורדים, כמו סימון הזרוע הצבאית של חזבאללה - ורק אותה - כארגון טרור (זרוע בלי ראש?), אבל ההישגים שנרשמו בשנים האחרונות מול

חזבאללה ומול חמאס מניחים יסוד מדיני ומשפטי לבניית הלגיטימציה למהלכי לחימה, אם נזדקק להם, ולהנמקתם בעת מעשה ובמסגרת "המערכה שלאחר המערכה". יש יסוד להעריך כי בשנתיים האחרונות, הפכה עמדת ישראל נהירה ומובנת יותר לגורמים אירופיים הניצבים גם הם בפני טרור אסלאמיסטי שלוח רסן.

- העצמת המאמץ לחשוף את מה שכבר הוגדר על-ידי ישראל (וספציפית, ראש הממשלה בתדרוכים ובשיחות עם עמיתיו בחו"ל, במהלך מבצע צוק איתן) כ"פשע מלחמה כפול" של ארגונים אלה: ירי מכוון לעבר אזרחים, המבוצע במזיד תוך הסתתרות בקרב אוכלוסייה אזרחית. ישראל אמנם אינה חתומה על אמנת רומא (וגם לבנון לא; הפלסטינים דווקא כן...), אך אין זה צריך לגרוע מיכולתה להצביע על סעיפים ספציפיים שהפרתם מהווה פשע מלחמה ופשע נגד האנושות, שעליו ניתן להביא לדין בהאג: תקיפה במתכוון של אוכלוסייה אזרחית - פרק 2, סעיף 8, תת סעיף (BI); והסתתרות בקרב אוכלוסייה אזרחית, פרק 2, סעיף 8, תת סעיף (BXXIII). כהכנה להתמודדות בסוגיה זו, יש להמשיך במאמץ שכבר החל, אך טרם חולל את האפקט הנדרש, לחשוף (במגבלות המודיעיניות המתבקשות) את הידוע לנו על דפוסי השימוש באוכלוסייה כמגן אנושי; ולמצות את היכולת ההרתעתית שעשויה להיות לחשיפה מעין זו.

- הטמעה שיטתית של סוגיית הלגיטימציה, ובכלל זה (ולא רק בשל השיקול האסטרטגי, גם מטעמים ערכיים) יישום מיטבי של דיני המלחמה בעת התכנון המבצעי, הלחימה עצמה, והבירור שלאחר מעשה לגבי אירועים חריגים. גם כאן, בעיקר בהיבטים של "היום שאחרי", מהווה המודל שיושם ב-2014 צעד משמעותי קדימה, וניתן להצביע על התועלת המוכחת ביישומו. בהקשר זה חשוב להדגיש כי גם אם נדרשות התאמות ספציפיות למצבים חריגים, לא יהיה זה נכון עבור ישראל להעלות טענה גורפת לגבי אי-התאמה ואי-ישימות של דיני המלחמה / הדין ההומניטרי הבין-לאומי (IHL) למאבק בטרור ובמקאומו לצורותיה. זו אינה קביעה נכונה, והיא אף עלולה לסייע לאויב ביצירת הרושם - השקרי - שישראל בוחרת כביכול להתעלם מהחוק הקיים. בה בעת, יש צורך לבחון מחדש הגדרות מסוימות, לצורך שימוש מושכל בדיני המלחמה מול גופים שאינם מדינתיים - בייחוד בלחימה מול ארגוני טרור שלוחי רסן, דוגמת דאע"ש, ומול חזבאללה וחמאס, המקיימים בפועל שלטון מעין-מדינתי.

חשוב להדגיש כי למכלול המאבק על הלגיטימציה, בכל היבטיו, יש זיקה ישירה למשימת ההרתעה, עד כמה שהיא רלבנטית בהקשר זה. אין בנמצא "הרתעה" גורפת, נדרש היגיון ייחודי לכל מצב כדי להרתיע יריב מסוים, בוודאי יריב אידיאולוגי נחוש "המקדש את המוות", שמשוואת הרווח וההפסד מבחינתו אינה יכולה להתמצות בהיקף האבדות וההרס שצפויים להיגרם לו בלחימה. זה אף יכול להיתפס כמחיר שכדאי לשלמו - אם במאזן התוצאה הכולל (צבאי, מדיני, כלכלי, ערכי ומוראלי) עולה בידו לגבות מחיר כבד, אולי בלתי נסבל, מהחברה הישראלית. הסיכוי לפגיעה משמעותית בלגיטימציה של "האויב הציוני" יוצר אפוא תמריץ להתלקחות. מנגד, יכולת מוכחת של ישראל לפעול באופן מושכל לנטרול מהלכי הדה-לגיטימציה ושימור מעמדה בעולם (וחוסנה מבית) גורעת מתוחלת ההצלחה, בראיית חמאס וחזבאללה (כל אחד לשיטתו), ומן הכדאיות שבמהלכי התגרות שידרדרו לעימות.

בעת לחימה - עמידה איתנה וניתוח מיתוסים

שאלת הלגיטימציה איננה המרכיב התודעתי-מדיני היחיד הנלווה ללחימה. עבור כוחות ה"התנגדות האסלאמית" להסתעפויותיהם, עמידתם (לפרקי זמן ארוכים - חמשה שבועות ב-2006, שבעה ב-2014) מול כוחו העדיף בעליל של צה"ל, מבלי להישבר או לגלות סימני שחיקה מובהקים, היא לכשעצמה בגדר "הניצחון האלוהי", כפי שתיאר זאת נצראללה. כאשר מציבים זאת אל מול הזיכרון, הצורב עדיין, של תבוסת הצבאות הערביים ב-1967, שלא נמחה במלואו גם לאחר הלחימה הנחושה יותר ב-1973, יכולים כוחות המקאומו לבנות מיתוס הרואי, המקנה הצדקה אידיאולוגית או אף כינון דתי (רצון אללה) להם ולדרכם, ומשרת את האינטרס הרעיוני של המחנה שהם שייכים אליו (האחים המוסלמים לגבי חמאס; המחנה האיראני עבור חזבאללה).

לצד השאלה ההיסטורית המובהקת - האם נמצאה, באמצעות מיתוס ההתנגדות, נוסחה מנצחת לקרקוע כוחה של ישראל, יש למיתוס גם השלכות טקטיות ברמת השטח (אפקטים מוראליים; כוח עמידה לאורך זמן; חולשת מנופי ההרתעה), והשלכות פוליטיות ישירות (חיזוק חזבאללה מול יריביו בלבנון; חיזוק חמאס מול פת"ח). גם בשל כך, חשוב לישראל למצוא במתווה הלחימה ובמעטפת התודעית-הסברתית שמתקמת סביב מהלכי צה"ל בשטח, דרכי פעולה שיהיה להן אפקט מערער ואפילו משפיל, ככל הניתן, מול "מיתוס ההתנגדות".

דוגמה מובהקת ומרכזית היא חתירה לכך שמספר גדול ככל האפשר של שבויים חיים יהיה בידי כוחותינו בתום הלחימה, לוחמים של ארגוני ההתנגדות, לא גברים שנאספו באקראי. זהו יעד קשה למימוש אשר מחייב שילוב בין תפיסה מבצעית חדשה לבין מאמץ (הסברתי ומדיני), אך ראוי לסימון כיעד ספציפי במבצעים מוגבלים, שמשולבת בהם תפיסה בפועל של תאי שטח. זה מועיל למיקוח, אם נזדקק לכך; אך זה חשוב בעיקר כדי ליצור את "תמונת הניצחון" האולטימטיבית, זו הממחישה כי תנועות המקאוומה אינן עולות עוד, מבחינה ערכית, על הצבאות והממשלות של הסדר הפוליטי החילוני בדורות קודמים. זה לא יהיה קל: בכל מהלכי הלחימה ב-2006 נתפסו חיים רק לוחמי חזבאללה בודדים; ובעזה, הממד השלישי - המינהור והתנועה מתחת לפני השטח - צפויים להקשות על סגירת תאי שטח ולכידת מי שנמצא בהם. דווקא בשל כך, מיקוד המאמץ בהשגת מטרה זו מחייב הנחיה ברורה לדרג הצבאי והיערכות כלל גורמי המערכת להבלטת היבט זה, בבוא העת. המהלומה הכבדה ביותר שניתן להנחית על ארגוני ההתנגדות אינה במישור החומרי (אם כי דרגי ההנהגה שלהם מגלים פחות התלהבות נוכח האפשרות של מות קדושים מאשר הם מצפים מדרגי השדה...), היא טמונה בהמחשה סמלית וחזותית של חולשותיהם, שתסייע בהפרכת מיתוס הגבורה.

מרכיב נוסף, השייך גם הוא למערכה התודעתית, נוגע לתמונת הראי של מיתוס ההתנגדות, היינו, טענת "קורי העכביש" לגבי חולשתה, ובעיקר רפיון רוחה, של החברה הישראלית. אמנם חסן נצראללה נאלץ להודות שלא קרא נכון את המפה (שאם לא כן, היה מואשם בכך שהביא ביוזעין חורבן על לבנון!), ובאחרונה נשמע קול דומה גם מתוך הזרוע הצבאית של חמאס. אף-על-פי-כן, בתפיסת העולם האסלאמיסטית ממשיכה התקווה להתפוררותה של ישראל, בהשפעת הלחץ המתמשך, למלא תפקיד רעיוני מרכזי, כולל ציון תאריכי יעד (לכאורה) כהצדקה להמשך הדרישה שלהם להקרבה. לפיכך, להמחשה של החוסן החברתי והלאומי הישראלי יהיה תפקיד גם במערכות הבאות, כפי שהיה לה בדעיכת גלי הטרור עד כה (גאות ושפל ו-2015-2016).

לקחי מלחמת לבנון השנייה מצביעים, על דרך השלילה, עד כמה מסוכן יכול להיות מצב שבו חלק משמעותי מהאוכלוסייה - אז מדובר היה בתושבי הצפון - חש כי הותירו אותו לנפשו מול ירי רקטות מתמשך, אבדות בנפש ורכוש, השבתת המערכת הכלכלית וקריסת השירותים החברתיים ברמה המוניציפלית. לכן חשוב

שכלל גורמי ההיערכות השלטונית ירתמו על מנת לתת את כל הנדרש לאוכלוסיות בעורף שתמצאנה את עצמן תחת אש (ובסבבים עתידיים, בייחוד מול חזבאללה, הגדרה זו עשויה לחול על חלק גדול מתושבי המדינה). היבטים כלכליים וחברתיים ימלאו תפקיד לא פחות מאשר האפקטיביות של ההגנה, האקטיבית והפאסיבית. מבלי להידרש לשאלה האירגונית - האם נכון היה לפרק את המשרד הייעודי ולהעביר את סמכויותיו למשרד הביטחון - ברור שמרכיבי המענה במצב זה פזורים לרוחב שורה ארוכה של משרדי ממשלה וגופים אזרחיים. הדרג המדיני הבכיר ביותר - קרי, ראש הממשלה - הוא זה שיצטרך אישית לתאם ולהוביל את מתן המענה, ולעצם הנראות הציבורית של פעילותו ואף לנוכחותו בשטח (כדוגמת צ'רצ'יל בימי הבליצ) תהיה השלכה ישירה על החוסן הלאומי.

לאורך זמן - קעקוע היגיון ההתנגדות

כפי שהודגש, הראיה ההיסטורית ארוכת הטווח ממלאת תפקיד מרכזי בהשקפת העולם של "כוחות ההתנגדות" - ולכן, גם תפיסת המענה האסטרטגי של ישראל, ברמה הלאומית, צריכה לשרת את מטרת-העל של שבירת מיתוס ההתנגדות. זאת, הן במהלך הלחימה (לקיחת שבויים בצדם; המחשת חוסן בצדנו) כאמור לעיל, והן במסגרת "המערכה שבין המלחמות" ובתקופות של רגיעה יחסית. כאן יש משמעות מורכבת לממד הזמן. המשך קיומם של כוחות המקאוומה על פני שנים ועשורים יכול להיות מוצג על-ידם כראיה לכוחם ולעוז רוחם, מול עוצמה ישראלית עדיפה. מנגד, ככל שחולף הזמן, ושלטונם בשטח אינו מתורגם לעשייה "ג'האדית" נגד ישראל (ובמילים אחרות, ההרתעה הנקודתית - "יבוא יום ונהרוג את היהודים, אבל ברגע זה לא כדאי לנסות..." - עושה את שלה), צפויים להתעורר ספקות לגבי הלגיטימיות של דרכם.

לישראל יש עניין עמוק בהעצמתם של ספקות אלה, עד כדי קעקוע של היגיון המקאוומה מעיקרו. תהיה לכך השלכה היסטורית מרחיקת לכת, ולו משום שזהו אחד המרכיבים האחרונים שעוד נותרו כחסם בפני ההכרה בצורך להגיע לפשרה היסטורית עם התנועה הציונית (חסם נוסף נובע מן התקווה, דווקא בצמרת הרש"פ, לפתרון מדיני כפוי מבחוץ; אך לא כאן המקום לדון בכך). מעבר לכך, יש לה גם תפקיד חשוב במאזן הכוחות האזורי, כגורם שיש ביכולתו להוכיח את חולשות הדגם האסלאמיסטי, לאורך זמן, ולכן גם את צדקת דרכם של גורמי

"מחנה היציבות" - מצרים, סעודיה, מדינת האמירויות הערביות המאוחדות, ירדן ובעלות בריתן. זו אולי הסיבה העמוקה ביותר לדינמיקה המסתמנת כיום ביחסי ישראל עם המדינות באזור הרואות בעליית האסלאמיזם איום, ואפילו איום קיומי.

בה בעת, האסטרטגיה המושכלת להשגת יעד זה, ורבים אחרים, מחייבת אורך רוח ושיקול דעת זהיר לגבי מה שראוי להציג בפומבי בסוגיה זו (לא דרישה קלה, מול "עמא פזיזא" הדורש הסברים). ככל שייאמר פחות על-ידי הדרג המדיני והצבאי הבכיר, כן ייטב. חתירה קולנית ומוצהרת להמחיש כי כוחות המקאוומה בגדו בייעודם, ופנו לדרך של דו-קיום דה פקטו, עלולה דווקא לדחוף אלמנטים בשורותיהם להסלים ולחולל התגרויות, כדי להוכיח שלא זה המצב. הדברים אמורים במיוחד בארגונים כמו חמאס, שיש בהם קשיי שליטה של הדרג המדיני בזרוע הצבאית, והאחרונה רואה עצמה, בדרך כלל, פטורה במידה רבה מהאחריות לשלומה ולרווחתה של האוכלוסייה ברצועת עזה. אין לישראל עניין לגרור אלמנט זה לפרובוקציות, או לדחוק את חמאס כארגון למצוקה נוסח 2014, כולל בשאלת השכר לאנשיו. פרדוכסלית, נראה שישראל מיטיבה להבין נקודה זאת מאשר המשטר המצרי הנוכחי, שאצה לו הדרך להכניע ואף לחסל את חמאס כזרוע של האחים המוסלמים.

גם מול נצראללה עדיף שלא להיקלע לתחרות רהב. המציאות שהארגון נקלע אליה קשה ממילא: לחימה אינטנסיבית בסוריה, שלא תגיע לקיצה גם אם דאע"ש יובס שם; קשיי לגיטימציה בלבנון, וחשש מפני מה שיקרה בפועל בעימות כולל עם ישראל; ובנוסף לכך, אינטרס איראני לשמר את כוחו של הארגון ליום פקודה (בהקשר אפשרי של התחדשות האיום הצבאי הישראלי על תכנית הגרעין). גורמים מרסנים אלה מכרסמים ממילא בזוהותו הג'האדית של חזבאללה ובמעמדו בציבור ובעיני רבים בעולם הערבי, והדברים כבר הגיעו לכדי הכרזתו כארגון טרור על-ידי ערב הסעודית - מהלך שלא ניתן היה להעלותו על הדעת "בשנות הזוהר" של הארגון כנושא הדגל במאבק בישראל.

כל זה גלוי לעין כל גם מבלי שישראל תנפנף בכך מול אפם (ורצף הנאומים הפרוגרמטיים של נצראללה רק מעיד על כך שהוא נידרש לענות על שאלות נוקבות, בעיקר לגבי תפקידו של הארגון בלחימה האכזרית בסוריה). טוב עושה ההנהגה הישראלית בכך שהיא שומרת (רוב הזמן!) על שתיקה לגבי הנעשה

במסגרת המב"מ (מערכה בין המערכות), ואינה כופה על חזבאללה או על אסד להגיב בדרך שממחישה כי הם עדיין מחויבים למאבק פעיל נגד ישראל. בראיה הרחבה, כל עוד לא הגענו להתלקחות צבאית (שאז כללי המשחק ישתנו) עדיפה השחיקה המתמשכת של דרך הג'האד על פני ההשפלה קצרת הטווח.

בהקשר זה מתעוררת שאלת מכת המנע, היינו, ניצול אפשרי של המצוקות, ששני הארגונים נמצאים בהן, לשם מהלך צבאי רחב (מוגבל פחות) להרס התשתיות הנרחבות שנבנו כדי לאיים על אזרחי ישראל ועל מתקניה החיוניים. הביקורת שנמתחה אחרי העימות ב-2006 על "תפיסת ההחלדה" של ארסנל הטילים והנשק האיכותי של חזבאללה היא בגדר הערת אזהרה חשובה גם כיום. יחד עם זאת, אין מנוס מהקביעה שישראל של 2016 אינה ישראל של 1982 או של בן גוריון ב-1956 - מהלומה או מלחמת מנע, בוודאי כזו שבה צפויה פגיעה כואבת בעורף, איננה אופציה שממשלה כלשהי תבחר בה באופן יזום, אלא אם יכלו כל הקיצין. הכלים במחסני חזבאללה אינם "מחלידים", ומספרם גדל עם הזמן. עם זאת, השילוב בין שלושה מרכיבים וצירי פעולה עיקריים, ראשית, שיכלול המענה הטכנולוגי, המכוון לשלילת אפשרויות ההישג מארגוני המקאוומה; שנית, תגובה ביד קשה כל אימת שיופר האיזון - לא עוד ירי-סרק לצורך מראית עין; ושלישית, אורך רוח לאומי והתנהלות זהירה ומפוכחת, הם שיקבעו לאורך זמן את האפקט ההרתעתי. שימוש שיטתי בכלים אלה יכול להניב שחיקה מצטברת ביומרתם הג'האדית של ארגונים אלה, ולכן גם בעוצמתה הכוללת של התפיסה האידיאולוגית הניצבת ביסודם.

התיכלול כמכפיל כוח

בכל האמור לעיל, מטבע הדברים יש ויהיה תפקיד מרכזי לצה"ל, מערכת הביטחון וקהילת המודיעין כגורמי מפתח בקריאת תמונת המצב מעברו השני של הגבול (או קו ההפרדה), בתכנון המענה האפקטיבי (הרתעה, מב"מ, לחימה, ניהול היום שאחרי), וביישומו בפועל. אין תחליף לאחריות כוללת זו, המביאה את המערכת הצבאית לעסוק גם בתחומים שאינם באופן מובהק בתחום מומחיותה, כמו "הקרב על התודעה" וכמו ניהול מערכי החירום.

יחד עם זאת, לשם מימוש מלא של מסכת היעדים ששורטטו לעיל, והפעלת כל הכלים הנדרשים תוך איזון נכון בין יעדים ושיטות צבאיים, לבין הממדים המדיניים

והכלכליים, יש הכרח בניהול אינטגרטיבי בדרג הבכיר ביותר - ראש הממשלה, כשלצדו קבינט (מצומצם?) שהוסמך בהחלטת ממשלה לנהל את המערכה בכל היבטיה, וברקע עבודת מטה מסודרת באמצעות המטה לביטחון לאומי, כולל:

- ניהול חמ"ל שמיוצגים בו כלל גורמי המערכת ומבצע חיתוכי מצב 24/7.
- דיוני הערכת מצב אסטרטגית - המשלבים גופי תכנון וחשיבה לרוחב כלל המערכת, ובוחנים באופן רצוף את סוגיות התכלית האסטרטגית מול הכלים שנבחרו להשגתה.
- הכנה קפדנית של דיוני הקבינט (והכנה מקדימה של משתתפיהם) ושל התייעצויות השרים המצומצמות בשאיפה למקד את הדיון בשאלות קונקרטיות ומוגדרות היטב, ובמנעד החלופות הרלבנטיות.

בשל מרכזיותו של ממד הלגיטימציה, חייב להינתן מעמד בכיר לנציגי משרד החוץ בגיבוש התפיסה הכוללת ובמיוחד ב"בישול" מצבי הסיום, ובייחוד לאלו הבקאים ברזי מועצת הביטחון, תוך הגדרה מראש של הנדרש מהם בשלבי התכנון והיישום, משימתם צריכה להיות לא רק לחתור לסיום הלחימה אלא גם ליצור סביב מצב הסיום, קשת של אפקטים מדיניים הנגזרים מיעדי-העל שתוארו לעיל: שימור הלגיטימציה והמחשת מעמדה האיתן של ישראל ("לא תצליחו לבודד אותנו"); חשיפת פשעי המלחמה של היריב באמצעות הפצה מיטבית (ועדיף ויראלית) של חומר תיעודי חזותי; מיצוי המאמץ ההסברתי, והפעלה יעילה של מכפילי כוח מקרב יהדות התפוצות. חשיבות מיוחדת נודעת, בהקשר זה, לתפקידן של נציגויות ישראל בהכנה מראש של שדה הקרב ההסברתי והמשפטי, באמצעות הפצה רחבה של המידע על אסטרטגיות המגן האנושי למעצבי דעת קהל - באמצעי התקשורת ובזירה הציבורית והפוליטית - כך שלפחות לא יופתעו לנוכח מה שיתגלה לעיניהם במקרה של התלקחות רחבת היקף.

סוגיית ניהול הקשר מול הדרג המדיני, הדיפלומטי, הצבאי והמודיעיני הבכיר במדינות מפתח במערב, ובראשן ארצות הברית, היא רגישה ומחייבת ניהול ריכוזי קפדני ביותר, כדי שלא יעברו מסרים סותרים באפיקים שונים - סממני החיכוך עם ממשל אובמה בשנים האחרונות אינם גורעים מחשיבותו של תיאום ציפיות, ובמידת האפשר תיאום מדיני אופרטיבי בניהול מהלכי הסיום, עם ארצות הברית ורצוי גם

עם גרמניה ובריטניה, וכן עם שכנותיה של ישראל השותפות לתפיסת עולמה מול ההתנגדות. הניסיון לגבש החלטה במועצת הביטחון לאחר תום הלחימה במבצע צוק איתן, ממחיש נקודה זו היטב - גם אם הוכשל בסופו של דבר על-ידי אבו מאזן.

סיכום ותובנות: הממד הבין-לאומי והאזורי

רוב האמור כאן אינו חדש. ארבע מערכות, תוך עשר שנים, במתאר (לא תמיד מתוכנן מראש) של מבצעים מוגבלים לשיקום ההרתעה, הותירו מסכת של לקחים שנלמדו והוטמעו, בעיקר בצה"ל אך גם בקרב גורמים נוספים במערכת. דוגמה מובהקת לכך היא התמורה שחלה במעמדו של המטה לביטחון לאומי לאור ממצאי ועדת וינוגרד לגבי הכשלים באינטגרציה שנחשפו במהלך מלחמת לבנון השנייה. המסר העיקרי הוא שעיצוב המדיניות בכל היבטיה, החל בתכנון המבצעי וכלה במעטפת הדיפלומטית ובהכנת העורף, צריך להיות מכון משימה באופן עקבי ושיטתי, כאשר המשימה מוגדרת לא רק כשליטת הישג מכוחות ההתנגדות אלא גם כניתוח המיתוס שבנו לעצמם וערעור תפיסות היסוד שלהם לגבי העתיד.

למרות החוויה הסובייקטיבית של ישראל כניצבת לבדה בעולם עוין, התמונה המדינית בכל אחת מהמערכות עד כה הייתה מורכבת הרבה יותר ושיקפה גם אפשרות של הבנת מניעיה של ישראל ותמיכה ביעדיה (אפילו הודעת האיחוד האירופי ביולי 2014, שהיו בה מרכיבים קשים ופוגעניים בסוגיות הסדר הקבע, כללה מסרים תקיפים של הוקעת חמאס, דרישה לפירוק נשקו, והבנה לזכות ישראל להגן על אזרחיה). הדברים מתחדדים ביתר שאת, כפי שעולה מחילופי הדברים באוגוסט 2016, בגיבוי שמעניקה מצרים ללחץ המופעל על חמאס; ובהקשר האזורי הרחב יותר, הנגזר מהעימות עם איראן, יש יסוד להניח שסעודיה ושותפותיה, שכבר הגדירו את חזבאללה כארגון טרור, לא יראו זאת בעין רעה (כך היה גם ב-2006) אם ישראל תפגע בו פגיעה קשה.

לפיכך, את מרכיבי התכנון והיישום שתוארו לעיל יש לתרגם, על-פי דירקטיבה מדינית כוללת, לעשייה בדרכים שיביאו בחשבון אפשרות של תמיכה: יעמידו מידע וטיעונים משפטיים ומוסריים לרשות אלו שירצו לסייע; יעמיקו את בידודם הבין-לאומי והאזורי של כוחות המקאוומה - בדגש על תקיעת טריז עמוק ככל האפשר בינם לבין גורמי הנהגה במדינות ידידותיות לישראל. כל אלה - אם ינוהלו נכון - ימחישו להם, הן נקודתית (בלחימה) והן לאורך זמן, כי לא הם שיעצבו את העתיד. רמה גבוהה של תיכלול, תיאום מהלכים, ושמירה על משמעת בכל הנוגע למסרים הבסיסיים (ולמינון

הזהיר של הצגתם בפומבי) תאפשר להמשיך במגמה, שכבר הסתמנה מאירוע לאירוע, של נטרול האסטרטגיה של האויב, ומיצוי יעיל יותר של יתרונותיה של ישראל (והדברים נאמרים למרות הביקורת המוטחת בדרגים המדיני והצבאי בעקבות מבצע צוק איתן, שחלקה לגיטימי, אך חלקה נובע מקריאה שגויה של המציאות המדינית-אסטרטגית).

הדרג המדיני והדרג הצבאי במלחמות נגד ארגונים

יעקב עמידור

תחום הביטחון הלאומי במאה העשרים היה פשוט יותר מנקודת מבטו של המדינאי. הוא צריך היה להחליט אם נוצרה סיטואציה המחייבת או מאפשרת מלחמה, להורות למפקדי צבאו לצאת למלחמה ומאותו רגע האחריות הייתה עליהם, כמעט הכל הוכרע בשדה הקרב, שם הייתה השפעתו של המנהיג מועטה. במקרים בהם המנהיג הפוליטי התערב בתחומי שדה הקרב היה זה לרוב באופן בינארי, קרי, אישור או אי-מתן אישור לפעולה מסוימת. לרוב היה מדובר באירוע חריג שברור שעל הדרג המדיני לאשרו. הנתק הזה נבע מכך ששדה הקרב המודרני נחשב מורכב ומסובך ולכן צריך ידע מקצועי ברמה גבוהה כדי להחליט מה לעשות וכיצד לפעול בו כדי לנצח. אם נותר תפקיד של ממש למנהיגות האזרחית היה זה בתחום של בניין הכוח, ביצירת חופש פעולה מדיני לכוח הצבאי (במצבים שהייתה בעיה שכזאת) ובהגדרת מצב סיום שמכוון את המעשה הצבאי, לפחות באופן עקרוני.

בגלל המצב שהתהווה סביב מדינת ישראל בשנים האחרונות, בעיקר העובדה שהמבצעים הצבאיים מתנהלים נגד ארגונים לא מדינתיים אשר פועלים בכוונה תחילה מתוך אוכלוסייה אזרחית ומטרתם העיקרית היא לפגוע באזרחי מדינת ישראל, השתנה גם המבט של הדרג המדיני על המערכות הצבאיות. היושבים בצמרת מבינים את אתגר הלגיטימציה כלפי פנים וכלפי חוץ, הם מפנימים שאין ניצחונות קלים - אם בכלל אפשר לכנות את התוצאות של המבצעים האחרונים ניצחונות. הם מתחילים להבין שאין קשר ברור בין האופן בו מוערך המבצע הצבאי מבחינה מקצועית לבין התוצאה המדינית למשל: מצב של שקט ארוך אחרי מבצע כושל מבחינה צבאית; אופי לחימה (רקטות וטילים) אשר הופך את ההגנה חשובה כמו ההתקפה; בעיות אשר נובעות מהצורך לתעדף את מוקדי ההגנה שלעולם לא

האלוף (מיל') יעקב עמידור, הוא עמית בכיר ע"ש רוסהנדרל במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, שירת בצה"ל במשך שלושים ושש שנים. לשעבר היועץ לביטחון לאומי לראש הממשלה, עוזר שר הביטחון, וראש חטיבת המחקר באמ"ן. שירת כמפקד המכללות הצבאיות וראש חטיבת המחקר באמ"ן.

יספיקו, וכן הלאה. יתר על כן, בגלל אופיים של מבצעים אלה יש מקום רב לתרומה של גופים לא צבאיים ליכולות של המדינה להשגת מטרותיה, למשל קהילת המודיעין וגורמים ומאמצים כלכליים בין-לאומיים אשר שילובם צריך להיות חלק מהמאמץ של הדרג המדיני, אם כי גם הדרג המקצועי יכול להציע לעשות זאת.

מסיבות רבות מעמדו של הדרג המדיני בישראל שונה ממעמדם של עמיתיו בארצות הברית, בצרפת ואפילו בבריטניה, הקרובה לישראל מבחינת שיטת הממשל. הדרג המדיני בישראל אינו מוגדר ואינו קוהרנטי אל מול הדרג הצבאי. זאת בין השאר מפני שהממשלות בישראל בנויות כבר הרבה שנים מקואליציות של מספר מפלגות, כשלרוב אין למפלגתו של ראש הממשלה שליטה אפילו במחצית חברי הקואליציה, ולכן העומד בראש הדרג המדיני בישראל חלש יחסית למקביליו בארצות הנזכרות למעלה. יתר על כן, חלק ממרכיבי הקואליציה יכולים לחשוב אחרת מראש הממשלה (זה קרה לאחרונה ביותר מממשלה אחת) וחלקם אף ישוש לכישלונם.

בזירת הביטחון הלאומי נפגשים הדרג המדיני והדרג הצבאי לעשייה משותפת. ברור מיהו הדרג הצבאי ומי העומד בראשו לכל דבר ועניין (הרמטכ"ל, שכשמו אין הוא אינו "ראש מטה" אלא "מפקד הצבא", כולו) אבל לא כל כך ברור מיהו הדרג המדיני והתהייה קשה אף ביתר חומרה כאשר שר הביטחון אינו ממפלגתו של ראש הממשלה (כך היו דיין אצל אשכול, רבין אצל שמיר, ברק אצל נתניהו ועתה ליברמן אצל נתניהו) ולא תמיד הם מסכימים ביניהם. גם חוק יסוד הצבא אינו ברור ולפיו הצבא מנוהל על-ידי הממשלה כולה ללא ראש אחד ברור ומוביל (הצבא נתון למרות הממשלה, השר הממונה מטעם הממשלה על הצבא הוא שר הביטחון, הדרג הפיקודי העליון בצבא הוא ראש המטה הכללי, ראש המטה הכללי נתון למרות הממשלה וכפוף לשר הביטחון - ארבעה משפטים מצוטטים מחוק יסוד הצבא שקשה להבין יחד). על אף אי-הבהירות הזו, כשבוחנים את כל מרכיבי השיטה בישראל נראה שנכון להתייחס לראש הממשלה כמייצג את הדרג המדיני לעניין הביטחון הלאומי, ואת שר הביטחון כמי שמופקד מטעמו על צה"ל והעורף. אבל ראש הממשלה הוא שנושא באחריות הכוללת ולכן הוא מה שמכונה "הדרג המדיני". בין השאר יש מרכיבים חשובים במנגנוני הביטחון הלאומי של ישראל הכפופים ישירות לראש הממשלה, כגון השב"כ, המוסד, וא"א, מטה הסייבר ודרך שר החוץ גם משרד החוץ.

הקבינט המדיני-ביטחוני הוא ידה הארוכה של הממשלה בענייני הביטחון הלאומי. לא יפלא שראש הממשלה עומד בראשו והוא בלבד קובע את סדר יומו ואת העתים לכינוסו. עם זאת מרגע כינוס הקבינט לשם קבלת החלטה, ראש הממשלה הוא רק ראשון בין שווים. כך או כך "הדרג המבצעי" מצפה מ"הדרג המדיני", בין אם זה ראש הממשלה באופן אישי, שר הביטחון או הקבינט כמייצג הממשלה, להגדיר לשם מה יוצאים למבצע או למלחמה. הדרג הצבאי צריך אישורים והגדרות מהדרג המדיני כמעט לכל סוגי המבצעים, וכדאי לקבוע מראש מה מצופה בכל אחד מהם.

מסמך זה יעסוק רק בהפעלת כוח צבאי רחב אל מול איום של ארגון לא מדינתי חמוש באופן משמעותי, הפועל מחוץ לשטח הריבוני או מחוץ למרחב אשר נמצא בשליטה ישראלית. כיום יש שלושה ארגונים כאלה המאיימים על ישראל, להלן לפי סדר חוזקם הצבאי: חזבאללה - הפועל מלבנון ומסוריה, חמאס - הפועל מעזה, והמדינה האסלאמית - הפועל בסיני וברמת הגולן.

השאלות שעולות במבצעים גדולים כנגד ארגונים מעין אלה הן:

א. האם מטרת המבצע הצבאי היא לפגוע במספר המטרות המקסימלי - בדיעה שהארגון יחדש את כוחו כשיתאושש.

ב. האם מטרת המבצע הצבאי היא לפגוע בנושות ביכולת הארגון לתפקד בצד הצבאי.

ג. האם מטרת המבצע לחסל את בסיס קיומו של הארגון, גם מעבר ליכולת הצבאית.

ד. האם מטרת המבצע למנוע את המשך קיומו של הארגון בשטח שבו הוא נמצא, על-ידי ביסוס שליטת ישראל בשטח זה.

ה. או שאולי כוונת הדרג המדיני הוא לשנות את המצב האסטרטגי מעיקרו, והמבצע הצבאי הוא רק חלק ממהלך רחב שיש לו גם היבטים אחרים.

לכן ראשית על הדרג המדיני להגדיר מה הוא רוצה להשיג לאחר המבצע. מנקודת המבט הצבאית זה יתבטא בתשובה ברורה לשאלה - באיזה מצב הדרג המדיני רוצה לראות את הארגון מולו עומדים להילחם בסיום המבצע. זאת ההגדרה החשובה ביותר שעל הדרג המדיני להגדיר, בלעדיה הצבא אינו יכול לקבל החלטה על מהותו של המבצע שעליו לתכנן ולבצע. הצבא לא נלחם ב"מצב המדיני" או ב"לחץ על האזרחים" או ב"לגיטימציה הבין-לאומית" או אפילו ב"ירי הרקטות", הוא נלחם בארגון שמולו, ולכן לא נכון להתהדר בהגדרות בומבסטיות חסרות מובן מעשי כמו "יסיר את איום הרקטות" או "יחזיר את ההרתעה", שתי הגדרות שאיש

אינו יכול להבין לאשורן ותמיד אפשר להתווכח אם הושגו או לא. הגדרות הדרג המדיני צריכות להתייחס למצב ברור ככל שניתן בסוף המבצע. הגדרת היעד על-ידי הדרג המדיני לא צריכה להיות במעין סיסמה קצרה, היא צריכה להכיל את כל המרכיבים של מה שחשוב לדרג המדיני.

לאחר מכן צריך הדרג המדיני להגדיר לצבא מגבלות שעליו לקחת בחשבון בתכנון ובמהלך הביצוע, מעבר למגבלות החוקיות שמוטלות על הצבא בלאו הכי. למשל: מגבלת זמן על משך הלחימה; אמצעים שאסור לצבא להפעיל; מטרות שאסור לו לתקוף במהלך המבצע; האם עליו להיזהר ממשוהו שחשוב לדרג המדיני (להימנע מגרירת צבא סוריה למערכה הצבאית או מפגיעה באזרחים באזורים מסוימים וכו'). כל מגבלה שעל הצבא לקחת בחשבון במהלך תכנון וביצוע המבצע, צריכה להיות מוגדרת על-ידי הדרג המדיני בצורה בהירה.

על ההגדרה ועל המגבלות שהטיל הדרג המדיני צריך להתקיים דו-שיח, כדי לוודא שהדרג הצבאי מבין את דרישות הדרג המדיני לאשורן. הדרג הצבאי צריך להבהיר את המחיר שישלם הצבא בתחום המבצעי כדי לעמוד בדרישת הדרג המדיני ומה הן מגבלותיו באשר להשגת המשימה שהוגדרה על-ידי הדרג המדיני.

המבצע הצבאי מוצג לאישור הדרג המדיני לא כאישור מקצועי, הדרג המדיני אינו אמור להבין בתחום המקצוע הצבאי ולכן מן הראוי שיתרחק מעצות מקצועיות. הרמטכ"ל ולא הדרג המדיני הוא מפקד הצבא, על-פי החוק ועל פי ההיגיון. הדרג המדיני חייב לוודא שבסופו של המהלך הצבאי יושגו היעדים המדיניים שהוא מצפה להשיגם. אם לדרג המדיני יש רעיון צבאי כל שהוא (כפי שהיה למשל לרא"ל במילואים מופז בעת המבצע בלבנון ב-2006) הוא יכול להציעו לצבא לבחינה, אבל האחריות לבדוק ולהציע רעיונות בתחום הצבאי הוא באחריותו המוחלטת של הצבא. צה"ל הוא הגוף המקצועי העליון בתחום זה (כמו שהממשלה לא מבקשת חוות דעת משפטית נוספת אחרי ששמעה את היועץ המשפטי לממשלה ואינה מציעה רעיונות משפטיים אחרים, גם אם יש בה עורכי דין מהשורה הראשונה).

כשתכנית מבצעית מוצעת על הדרג המדיני להשתמש בניסיונו ובשכל ישר כדי לברר, בסיוע עבודת מטה של המל"ל, ארבעה דברים עיקריים:

א. מה האלטרנטיבות שעמדו בפני הדרג הצבאי, מדוע הן נפסלו ונבחרה התכנית המוצעת, מה יתרונותיה על האלטרנטיבות ומה חסרונותיה - על-פי השיפוט המקצועי של הדרג המבצעי.

ב. כיצד מביאה התכנית המבצעית המוצעת את התוצאה שהגדיר הדרג המדיני, והאם יש משהו שניתן לעשות כדי לשפר את הסיכוי לכך (למשל: אם תוסר מגבלה מסוימת הדבר יקל על הצבא והסיבות לכך).

ג. מידע כללי על הקשיים והמחירים לאורך זמן, במהלך ולאחר המבצע. בידיעה שאלה אמירות עם בסיס פחות אמין, מפני שהדברים מורכבים מאוד בכל הקשור ליכולת להעריכם.

ד. מהם המאמצים המשלימים, שלדעת הדרג המבצעי יכול וצריך לעשות הדרג המדיני כדי להקל על הביצוע וכדי להשיג תוצאה טובה יותר.

הדרג המדיני יכול לבקש תיקונים נדרשים בתכנית מנקודת מבטו, ועל הדרג המבצעי להסביר את משמעות התיקונים ליכולתו לעמוד ביעדי המבצע. הדרג המדיני לא יכול להציע באופן מחייב תכנית אחרת, הוא יכול שלא לאשר את שהוצע לו ולשלוח את הדרג הצבאי להכין תכנית חלופית על-פי דגשים חדשים או נוספים של הדרג המדיני. כל "הוראותיו" לכאורה של הדרג המדיני הן בבחינת "עצות מניסטריליות", כפי שכינה אותן דיין בעת שהיה שר ביטחון, ואינן הוראות לביצוע - אלא אם נבדקו והתקבלו על-ידי הדרג הצבאי, תוך הבהרת משמעותן לדרג המדיני. אם הדרג המדיני מוביל מבצע שלא התקבל על דעת הצבא אין בכך פגיעה בדמוקרטיה אך מלוא האחריות עליו.

כאמור, לאחר הגדרת היעדים והמגבלות המוטלות על הדרג המקצועי, האתגר המדיני העיקרי בשיח בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי, הוא לוודא שהמעשה הצבאי אמנם מביא לתוצאה הנדרשת. על הדרג המדיני להקשות בשאלות בכדי להבין את הקשר בין התוצאה שהוא הגדיר לבין התכנית שמציג לו הדרג הצבאי.

במלחמות מהסוג שמדינת ישראל חווה לאחרונה ובכל האתגרים שיעמדו במרכז העשייה הצבאית בעתיד הנראה לעין, יש חשיבות עצומה לשמירת הלגיטימציה של ישראל לפעול בהמשך הדרך. הפעולה צריכה לשרת את הלגיטימציה הפנימית לא פחות מאשר את הלגיטימציה הבין-לאומית, והנושא צריך לעמוד גם הוא

במרכז הדו-שיח בין הדרג המדיני לדרג הצבאי, לאחר שברור לשניהם מה הם יעדי המערכה וכיצד ניתן להשיגם בהיבט הצבאי.

כאמור, האחריות המוחלטת של הדרג המדיני היא לקבוע את יעדי הסיום, ואת המגבלות על התכנית ובביצוע. האחריות של הדרג הצבאי היא להציע את הדרך הטובה ביותר להשגת היעד תוך התחשבות במגבלות הללו.

במהלך המבצע חייב הדרג המדיני לבדוק מעת לעת כי התכנית מתקדמת על-פי מה שהוצג לו וכי מהלך ביצועה של התכנית אכן מקרב את השגת היעדים שהוגדרו. כל שינוי בתכנית או מעבר משלב לשלב מחייב עדכון של הדרג המדיני, כולל מידע על המשמעויות הנובעות מהשינוי או המעבר לשלב הבא. אם מדובר בשינוי של ממש או בשלב שמשנה את הלחימה באופן משמעותי - על הדרג הצבאי ליזום דיון לקבלת אישור לשינוי או למעבר. כמובן שהדרג המדיני יכול ליזום דיוני עדכון ואישור להמשך כרצונו, אך במקרים רבים יודע הדרג המבצעי טוב יותר מהדרג המדיני עד כמה השינוי העומד להתרחש או המעבר לשלב אחר הינם בעלי משמעות, וחובתו לבקש את הדיון והאישור הנחוצים לשם כך.

השינויים במרחב, באופיים של האויבים ובמרכיבי הלחימה לא שינו את מהות היחסים בין הדרג הצבאי לבין הדרג המדיני, הדרג המדיני אחראי להגדיר את המטרות והדרג הצבאי אחראי להציג את הדרך להשיגן באמצעים צבאיים. השוני שהתחולל בהקשר לשאלת הלגיטימציה הפנימית והחיצונית ובאשר לנראות של הלחימה, מחייבים מעקב הדוק יותר של הדרג המדיני על אופן הביצוע של התכנית ומעורבות רבה יותר, הנובעת מכך שיש חלקים רבים יותר של התמונה הכוללת המסורים לאחריות הדרג המדיני, כולל אחריות הביצוע בנושאים אלה. לכן בימים אלה היחסים בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי חייבים להיות הדוקים יותר ואולי אף יותר אינטנסיביים מאשר בעבר.

החזית האזרחית ומרכיבי החוסן הלאומי

עוזי רובין

חזית ועורף במלחמות העידן המודרני

בתפיסת המלחמה כפי שגובשה באירופה מאז שלום ווסטפליה (1648) נעשתה הפרדה אתית ברורה בין הכוחות הלוחמים לבין האוכלוסייה האזרחית. במלחמות המלכים של אירופה משלום ווסטפליה ועד המהפכה הצרפתית, היו הכוחות הצבאיים של השליטים מבוססים על חיילי קבע שהלחימה הייתה מקצועם ופרנסתם. משכורותיהם, ציודם הצבאי ואספקת המזון שלהם באו כולם מאוצר הממלכה וסופקו על-ידי קבלנים ומנגנון פקידותי ממלכתי. האוכלוסייה האזרחית לא הייתה מעורבת בלחימה (אלא במקרים שנקלעה לכך שלא ברצונה, דוגמת אוכלוסייה של עיר שהוטל עליה מצור). תפיסת המלחמה של אותה תקופה גרסה כי כל עוד האזרחים אינם מעורבים בלחימה, הם חסינים מפני פגיעה בגופם וברכושם מצד צבא האויב. למרות חריגות רבות מעקרון ההפרדה הזה נרשמו גם מקרים שבהם חיילים נענשו קשות ואפילו הוצאו להורג על תקיפת וביזת אוכלוסייה אזרחית.

בבסיסו היה עקרון ההפרדה תועלתי לא פחות ממוסרי. מחד גיסא, האוכלוסייה האזרחית (שמרביתה המכריעה הייתה מורכבת מאיכרים) הייתה מקור העושר של המדינה, ומאידך גיסא היא לא היוותה מרכיב בלחימה מעבר למכירת מצרכי מזון לקבלני האספקה של הצבאות הלוחמים - גם אלו של האויב. על כן האינטרס של שני הצדדים היה להימנע מפגיעה במגזר ייצור המזון גם תוך כדי לחימה.

תפיסה זו השתנתה במידה רבה בתקופת המהפכה הצרפתית (1789) ובמחזור המלחמות האירופיות שבא בעקבותיה. החידוש המשמעותי של התקופה היה "הלאום החמוש" (Nation in arms), לאמור המעבר לצבאות המוניים המבוססים על גיוס חובה. האוכלוסייה האזרחית, שעד אז הייתה כאמור מקור לאספקת מזון בלבד, הפכה גם למקור לכוח אדם צבאי. יתרה מכך: מלחמת הגרילה של

מר עוזי רובין הוא חוקר במרכז בגין סאדאט למחקרים אסטרטגיים. הקים וניהל את מנהלת "חומה" המופקדת על פיתוח מערכות הגנה נגד טילים ורקטות. מייסד ומנהל לשעבר של פרויקט ה"חץ" להגנה מפני טילים ארוכי טווח במשרד הביטחון. מומחה למערכות הגנה מפני טילים.

האוכלוסייה הספרדית נגד הצבא הצרפתי הפולש (1807) העמידה לראשונה מאז מלחמות העולם העתיק אוכלוסיות אזרחיות בעימות צבאי ישיר כנגד צבאות סדירים. בכך החל התהליך של ערעור עקרון ההפרדה בין צבא לבין אוכלוסייה אזרחית. תהליך זה הואץ בעקבות המהפכה התעשייתית ומלחמות העידן התעשייתי, בעיקר במלחמת העולם הראשונה. המיכון של המלחמה הצריך ייצור המוני של כלי נשק מורכבים שסופקו מקווי ייצור עתירי פועלים אזרחיים במפעלי התעשייה של הצדדים הלוחמים. עמידה במערכה, ולא כל שכן ניצחון בה, חייבו אספקה שוטפת של כלי לחימה מקווי הייצור לחזית - תלות במכונות ובאזרחים שמייצרים את כל "שרשרת המזון" של החימוש המודרני: כריית ועיבוד חומרי הגלם, הובלתם למפעלי התעשייה, הפעלת קווי הייצור במפעלים והובלת המוצרים המוגמרים מהמפעלים שבעומק שטח המדינה אל זירות הלחימה. המלחמה הפכה בכך ל"מלחמה טוטלית", ו"שרשרת המזון" החימושית על המתקנים התעשייתיים, כלי התובלה ומפעיליהם האזרחיים, הפכו למטרות ראויות שפגיעה בהם יכולה לתת יתרון צבאי. ואכן, במלחמת העולם הראשונה החלו המתקפות הישירות הראשונות של שני הצדדים על האוכלוסיות האזרחיות שבעורפו של הצד השני בעזרת הכוח האווירי שזה עתה הומצא. האוכלוסיות שבעורף שהיו עד אז חסינות בפני תקיפה ישירה הפכו מעתה למשתתפות סבילות ופעילות בלחימה עצמה.

בנוסף לחזית הלחימה שבה התעמתו הכוחות הצבאיים ישירות זה מול זה, נוצרה חזית חדשה שבה תקפו כוחות צבאיים אוכלוסיות ותשתיות אזרחיות הרחק משדות הקרב. חזית חדשה זו מכונה כיום "החזית האזרחית" או "חזית העורף" (תרגום לא מוצלח במיוחד של המונח האנגלי The home front). אם עד לעידן המודרני ניצחון במערכה חייב בהכרח הבסה של הכוח הצבאי של האויב בחזית הלחימה, מעתה ניתן היה להעלות על הדעת ניצחון בעזרת הבסת האויב לאו דווקא בחזיתות הלחימה אלא ב"חזית האזרחית" שבעומק שיטחו.¹

אחד מהוגי הדעות הראשונים שדגלו בהבסת האויב על-ידי תקיפתו והבסתו בחזית האזרחית היה הגנרל האיטלקי ג'וליו דואה (Giulio Douhet). בספרו "ההפצצה האסטרטגית" מ-1921 שפורסם מיד לאחר סיומה של מלחמת העולם הראשונה על עשרות מיליוני חלליה והחורבן החברתי והכלכלי שהיא הנחיתה על מרבית המדינות שהשתתפו בה. גנרל דואה טען כי הפצצת האוכלוסייה האזרחית של האויב תגרום לדמורליזציה, לפאניקה ציבורית, להתמוטטות הסדר החברתי וללחץ

ציבורי על הממשלה להיכנע במהירות כדי להפסיק את ההפצצות. באופן זה ניתן יהיה, לדעתו של דואה, להשיג ניצחון מהיר שיהיה "חסכוני" לשני הצדדים, וימנע את האסון האנושי והכלכלי הכרוך במלחמה הטוטלית של העידן התעשייתי.

רעיונותיו של גנרל דואה זכו להד במספר מדינות במערב, במיוחד בגרמניה, בריטניה וארצות הברית. בשתי המדינות האחרונות שימשה התיאוריה של דואה כבסיס הרעיוני להקמת כוח מפציצים אסטרטגיים של ממש שהיה אמור להכריע במלחמה בכוחות עצמו (גם גרמניה הנאצית הקימה כוח מפציצים, אך היא הסתפקה במפציצים לטווח קצר יחסית מכיוון שהיטלר וצמרת צבאו סברו כי תפקידו העיקרי של חיל האוויר הוא לסייע לקרב היבשה).

כבר במלחמת האזרחים בספרד ובשלבם הראשונים של מלחמת העולם השנייה התברר שתקיפות ערים מהאוויר אינן מביאות לתוצאות שנחזו על-ידי גנרל דואה, ולא יוצרות פאניקה ציבורית ולחץ לכניעה - לפחות לא באופן מיידי - וכי תקיפת החזית האזרחית איננה מתכון למלחמה "חסכונית". עם זאת מדינות המערב האמינו שהתקפות על האוכלוסייה והתשתית התעשייתית של גרמניה הנאצית יופן ישבשו את יכולת העורף האזרחי לתמוך בלחימה בחזיתות הצבאיות. על כן ניהלו שתי מדינות אלה (ובעיקר ארצות הברית) מערכה של הפצצות אסטרטגיות מסיביות שהביאו לחורבן עריהן ותשתיותיהן התעשייתיות של גרמניה ויפן, כולל (במקרה של יפן) בנשק גרעיני. התוצאות עם זאת אינן חד-משמעיות, והשאלה האם למערכה האווירית האסטרטגית היה משקל משמעותי בניצחון על גרמניה ויפן שנויה במחלוקת עד היום. יתרה מכך, הַתְּקִיפָה המכוונת של אוכלוסייה נגדה נורמות מערביות בנות מאות שנים של הפרדה בין לוחמים לבין אזרחים וחסינות לאוכלוסיות לא מעורבות, והביאה להתלבטות בהנהגות הלאומיות של בריטניה וארצות הברית. הדילמה הנורמטיבית הגיעה לביטוי גלוי לאחר הפצצת דרזדן בשלבי הסיום של המלחמה ועוד יותר מכך לאחר הפצצת הירושמה ונגסקי בנשק גרעיני. בעקבות כך נחתמה ב-1949 אמנת ג'נבה הרביעית שעיקרה איסור על פגיעה באזרחים לא מעורבים בשעת מלחמה (ישראל הצטרפה לאמנה זו ב-1951). הנורמות וחוקי המלחמה האלה לא מנעו מכל הצדדים הלוחמים מאז לפגוע במכוון באוכלוסיות אזרחיות לא מעורבות, אך תקפם גדל עם הזמן במישור התפיסה הציבורית ובמישור המשפטי הבין-לאומי, במיוחד כשמדובר במדינות מערביות, והן עוגנו במפורש באמנת רומא ובמנדט של בית הדין הבין-לאומי הפלילי בהאג.

הצפי המקורי של הוגי אסטרטגיית התקיפה של אוכלוסיות ותשתיות כמאמץ מלחמתי ראשי היה במישור התודעתי, לאמור פגיעה ברצון הלחימה של היריב. כאשר המציאות לא תאמה את הצפי הזה, הוסט היעד מהמישור התודעתי למישור המוחשי, ושני הצדדים תקפו איש את עורף יריבו כדי לפגוע ביכולת הלחימה שלו. גם במלחמות ישראל נדדו היעדים של האויב בין המישור התודעתי לבין המישור המוחשי, כפי שנראה להלן.

חזית ועורף במלחמות ישראל

מלחמת השחרור החלה בשלהי 1947 כמאבק בין אוכלוסיות והתנהלה בתחילה רק בחזית האזרחית במתכונת של מהומות, פוגרומים והתקפות טרור. באופן הדרגתי, עם הקמתם של כוחות צבאיים לא רשמיים בשני הצדדים, הלכה המלחמה וקיבלה אופי של מלחמה טוטלית מודרנית שהתגבש עם הופעתם של צבאות סדירים (צה"ל וצבאות ערב) בשדה המערכה לאחר הכרזת המדינה. מטרת המלחמה של מדינות ערב בפלישתם לישראל לאחר הכרזת העצמאות הייתה להביס את הכוח הצבאי של ישראל, לכבוש את השטח שיועד לה בהחלטת האו"ם מנובמבר 1947 וכך לבטל את קיום המדינה. בין הכרזת המדינה ב-1948 לבין הסכמי הפסקת האש ב-1949 התנהלה המלחמה בעיקרה כמלחמה בין צבאות. במלחמה זו היו אמנם תקיפות של ריכוזי אוכלוסייה, בעיקר תקיפות מצריות על תל אביב אך הן היוו מאמץ משני בעל ערך הפגנתי בעיקרו.

מערכות ישראל הבאות - סיני, מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום כיפור - היו במובהק מלחמות בחזית הצבאית ולא בחזית האזרחית. מלחמת סיני הייתה מבצע יזום של ישראל להבסת הצבא המצרי בסיני ופתיחת מיצרי טיראן לשיט ישראלי. מלחמת ששת הימים פרצה לאחר שמצרים פרסה את כוחותיה בסיני ועמדה לפרוס אותם גם בירדן, מצב שאיים על יכולתו של צה"ל להגן על המדינה בפני תקיפה משולבת של צבאות מצרים, ירדן וכל מדינה ערבית אחרת שהייתה מצטרפת אליהם. למרות שהיו כמה תקיפות על העורף הישראלי בתחילת המלחמה (הפצצת נתניה על-ידי חיל האוויר העיראקי והפגזות ירושלים ותל אביב על-ידי תותחים ירדניים) היא הייתה רובה ככולה מלחמה בין צבאות שבה ישראל ומדינות ערב לא תקפו את העורף של הצד השני.

מלחמת ההתשה הייתה מלחמת אש סטטית בין צבאות ישראל ומצרים, שבמהלכה היה אמנם פרק קצר יחסית של תקיפות ישראליות על תשתיות בעומק השטח המצרי, שהופסק בעקבות אבדות אזרחיות כבדות בתקיפת מפעל תעשייה מצרי באבו זעבל. מלחמת יום כיפור נפתחה בניסיון מצרי שלא צלח לתקוף את תל אביב בטילי שיוט, אך גם מלחמה זו התנהלה רובה ככולה בין צבאות ולא כללה תקיפות משמעותיות בעורף האזרחי. גם מה שנתפס בתחילה כהתקפת טילים סורית על ריכוזי אוכלוסייה ישראלים בעמק יזרעאל היה למעשה תקיפה של יעד צבאי מובהק (בסיס חיל האוויר רמת דוד). תקיפת התגמול של ישראל בדמשק כוונה למתקנים צבאיים ולא גרמה לאבדות משמעותיות בקרב האוכלוסייה האזרחית.

במקביל למערכות העיקריות של ישראל שהתנהלו בחזית הצבאית, הלכה והתפתחה מערכה מתמשכת בחזית האזרחית במתכונת של מתקפות טרור כנגד אוכלוסיית העורף הישראלי. מערכה זו התחילה מיד עם סיום מלחמת העצמאות במתכונת של פעולות טרור בודדות כנגד ישובים ותחבורה ציבורית (דוגמת טבח מעלה עקרבים במרץ 1954) והתגברה למערכת טרור נמשכת מרצועת עזה ומירדן שכוונה כנגד ישובים ואזרחים בעומק המדינה עד לפרברי תל אביב וכונתה "התקפות הפדאיון". תנועת הפת"ח שהוקמה ב-1957 וארגונים פלסטיניים אחרים הכריזו על "מאבק מזוין" כנגד ישראל שהתבטא בפיגועים בישובים וגרמו לעשרות נפגעים בקרב האוכלוסייה. "המאבק המזוין" עלה שלב לאחר הקמת "הארגון לשחרור פלסטין" ב-1964 שהמריץ את הפת"ח (הארגון הצבאי הפלסטיני העיקרי) לפתוח במערכת טרור משלו כנגד אזרחים ותשתיות (הפעולה הראשונה שלו הייתה ניסיון לפוצץ תחנת שאיבה של המוביל הארצי). לאחר מלחמת ששת הימים התבססו הפת"ח וארגונים פלסטיניים חמושים אחרים בירדן, ופתחו במלחמת התשה כנגד הישובים הישראליים בעמק בית שאן. במלחמת התשה זו נורו לראשונה רקטות גראד על ישובים אזרחיים ישראלים. לאחר גירוש פת"ח מירדן באירועי "ספטמבר השחור" (1970) התבסס הארגון בלבנון ופתח במתקפת רקטות על יישובי הגליל. ישראל הגיבה במבצעים צבאיים - מבצע ליטני ב-1978 ומבצע שלום הגליל (שפתח את מלחמת לבנון הראשונה) ב-1982, הראשון במטרה להרתיע את אש"ף והאחרון במטרה להשתלט על השטחים שמהם שוגרו הרקטות ("קו ארבעים הק"מ").

הרגיעה שהושגה לאחר גירוש אש"ף מלבנון באה לקיצה ב-1985 כאשר חזבאללה - זרוע של משמרות המהפכה האיראניים - חידש את מתקפת הרקטות הנמשכת

על יישובי הגליל. ישראל הגיבה בשתי מתקפות אש על דרום לבנון - מבצע דין וחשבון ב-1993 ומבצע ענבי זעם ב-1996 - שמטרתם הייתה ליצר לחץ עקיף על חזבאללה לנצור את האש. שני מבצעים אלה לא הביאו לתוצאה המקווה ומתקפות הרקטות על צפון ישראל הלכו וגברו בעוצמתן ובטווחיהן. אש הרקטות שככה (אך לא פסקה לחלוטין) לאחר נסיגת ישראל מדרום לבנון. תגובה ישראלית התקפית בעקבות חטיפה של שני חיילי צה"ל על-ידי החזבאללה ביולי 2006 נענתה על-ידי החזבאללה במתקפת רקטות שהייתה חסרת תקדים בעוצמתה, בטווחיה ובמשכה על יישובי וערי צפון המדינה (מלחמת לבנון השנייה).

זירה חדשה במתקפות הרקטות על העורף הישראלי נפתחה בדרום המדינה בשנת 2001 כשהחמאס בעזה פיתח יכולות לייצר רקטות פשוטות ולשגרן אל יישובי עוטף עזה. מתקפת הרקטות על דרום המדינה הלכה וגברה הן בקצב האש שלה והן בטווחי הירי שכיסו יותר ויותר ישובים וערים בדרום המדינה. צה"ל עשה מאמצים לדכא את אש הרקטות על-ידי מבצעים צבאיים בתוך רצועת עזה, מאמצים שלא הביאו להפסקת הירי. לאחר ההתנתקות מעזה ב-2005, ובמיוחד לאחר שהחמאס תפס את השלטון ברצועת עזה (2007) הלכה האש וגברה. ישראל הגיבה במהלכים התקפיים (מבצע עופרת יצוקה ב-2008/9, מבצע עמוד ענן ב-2012 ומבצע צוק איתן ב-2014) ובמהלך הגנתי של פרישת מערכות הגנה בפני טילים שבלמו את עיקר אש הרקטות בשני המבצעים האחרונים.

מסקירה זו עולה כי מלחמת יום כיפור היוותה קו פרשת מים במאפייני מלחמות ישראל. עד (וכולל) מלחמת יום כיפור, מלחמותיה של ישראל היו בעיקרן מלחמות של צבא בצבא, ותקיפת העורף האזרחי משני הצדדים תפסה מקום משני במאמץ הצבאי. מלחמת יום הכיפורים והשלום עם מצרים שבא לאחר מכן סימנו את המעבר מלחימה של צבאות מדינתיים נגד צה"ל ללחימה של ארגונים לא מדינתיים כנגד העורף האזרחי של ישראל. הסיבות העיקריות לכך הם השינויים שחלו באזור: השלום עם מצרים הסיר את איום הצבא המצרי ועמו את איום "החזית המערבית", ואילו מלחמת המפרץ ב-1991 ומלחמת עיראק ב-2003 הסירו את איום "החזית המזרחית" בראשות סוריה. בו בזמן, הופעתה של הרפובליקה האסלאמית של איראן כאויב העיקרי של ישראל ותמיכתה בארגונים לא מדינתיים עוינים הצמיחו תפיסה חדשה של עימות עקיף נגד החברה הישראלית במקום עימות ישיר נגד הכוח הצבאי הישראלי. על עיקריה של תפיסה זו נעמוד בהמשך.

העורף כמוקד המערכה נגד ישראל

מניעי המאבק בין התנועה הציונית - ולאחר מכן בין מדינת ישראל - לבין מדינות וארגונים ערביים ומוסלמים שהחל לאחר הצהרת בלפור ונמשך עד היום (קרוב למאה שנה) הינם מורכבים אך בבסיסם יש מכנה משותף אחד: שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.² עד הקמת המדינה ניסה הצד שכנגד למנוע הקמת ישות מדינתית יהודית בארץ ישראל ומאז הוא שואף להחזרת הגלגל לאחור ולביטול קיומה של הישות המדינתית היהודית. האסטרטגיה להשגת יעד זה עברה מספר גלגולים: ממאבק בין קהילתי בשנות העשרים והשלשים של המאה הקודמת למלחמה בין צבאות סדירים בשילוב מערכות טרור נגד אוכלוסיית ישראל. משנראה כי האסטרטגיה הישירה של מערכה כנגד הכוח הצבאי של ישראל לא הניבה את התוצאה המקווה פנו הגורמים העוינים של העידן הנוכחי - איראן וארגוני החסות שלה - לאסטרטגיה העקיפה של מערכה כנגד העורף האזרחי ככלי עיקרי בארגז הכלים של המאבק נגד המשך קיומה של ישראל.³

ההיגיון בתפיסת העורף האזרחי כחזית עיקרית של המערכה מפורט במספר רב של התבטאויות של מנהיגי החזית הרדיקלית - איראן, חזבאללה וחמאס. בראייתם יש לישראל שתי נקודות תורפה:

א. החברה הישראלית (כמו החברה המערבית כולה) היא חברה שפע מפונקת שעייפה ממלחמות וסוף כוח העמידה של אזרחיה נמוך. החברה הישראלית היא חברה מהגרים מסוכסכת, מפולגת וחסרת גיבוש. אזרחי ישראל רגישים לחיי אדם ואינם מוכנים להילחם ולהקריב חיים על מנת להגן על האינטרסים שלהם (תיאוריית "קורי העכביש").

ב. לישראל על שטחה הקטן אין עורף אסטרטגי שיכול לשמש כמקלט בטוח בשעת מלחמה. כפועל יוצא כל האוכלוסייה האזרחית של ישראל חשופה לתקיפה בכל עת.

על כן, ניצול נכון של שתי נקודות תורפה אלה יכול להביא במשך הזמן לדעיכתה של מדינת ישראל ולהפסקת קיומה כישות מדינית. במונחים של הניתוח שהבאנו בתחילת מאמר זה, הצפי של איראן וגרורותיה מאסטרטגיה של תקיפת העורף הוא הכרעה במישור התודעתי.

מפת הדרכים לביטול קיומה של מדינת ישראל שורטטה לא מכבר על-ידי עלי ח'אמנאי, השליט העליון של איראן, במהדורה המעודכנת של ספרו "פלסטין" שמכיל קובץ דרשות בנושא ישראל.⁴ ח'אמנאי קובע מלכתחילה שתכניתו איננה מבוססת על אנטישמיות "שהיא המצאה אירופית". ביטול קיומה של ישראל לא יהיה בדרך של "מלחמה קלאסית" ולא בדרך של השמדת עם אלא בדרך של מלחמה ממושכת בעצימות נמוכה שתהפוך את חייהם של מרבית היהודים בישראל לבלתי נסבלים ותמריץ אותם לעזוב את הארץ. כאשר הישראלים יחלו לעזוב, תחדל התמיכה של המערב - במיוחד התמיכה של ארצות הברית - בישראל. בקהילה הבין-לאומית תתעורר "עייפות מישראל" ודעיכתה של מדינת ישראל תניע חיפוש אחרי פתרון חילופי. לאחר שרוב היהודים יעזבו את ישראל (שבשטחה יישארו רק אותם "שיש להם שורשים במזרח התיכון") והמדינה תחדל מלהתקיים, יתקיימו בחירות בחסות האו"ם שבהם ישתתפו היהודים שיישארו בארץ וכן הפלסטינים בכל ארצות מושבם, והממשלה שתקום תכריז על הקמת מדינה חדשה בשם "פלסטין" שבה יתגוררו שארית היהודים כמיעוט מוגן.

המפתח למימוש חזונו של ח'אמנאי איננו אם כן בהבסת צה"ל אלא בשבירת כוח הרצון של האוכלוסייה הישראלית על-ידי התשה וגרימת נפגעים. נקודת המוצא לתפיסה זו היא כאמור האמונה כי החברה הישראלית חלשה וחסרת חוסן אזורי, כדבריו של חסן נצראללה ב"נאום קורי העכביש" שלו מ-26.5.2000 שבו הוא קורא לפלסטינים "לכפות על הפולשים הציונים לחזור למקומות שמהם הם באו". לדבריו:

"... כדי לשחרר את השטח שלכם, אתם לא צריכים את הטנקים, את האיוון האסטרטגי, את הרקטות ואת התותחים; אתם צריכים ללכת בעקבות הדרך של השהידים וההקרבה העצמית שיזעזעו את הישות הציונית הכפייתית. לכם הפלסטינים המדוכאים, הלא חמושים, המוגבלים, באפשרותכם לאלץ ולכפות על הפולשים הציוניים לחזור אל המקומות שמהם הם באו. תגרמו לבני הפלאשמורה לחזור לאתיופיה ותגרמו ליהודים הרוסיים לחזור לרוסיה. הבחירה היא שלכם, המודל נמצא ממש מול העיניים שלכם. התנגדות כנה ורצינית יכולה לעורר מחדש את השחר והחופש. האחים שלנו הפלסטינים האהובים, אני אומר לכם: ישראל הזו, שבעלותה נשק גרעיני ומטוסי המלחמה החזקים ביותר באזור היא למעשה חלשה יותר מקורי עכביש..."

במילים אחרות: אין צורך (ואין טעם) לחתור להבסת צה"ל. כל מה שנדרש הוא להתיש את אוכלוסיית ישראל חזור והתש עד לשבירת כוח רצונה. זוהי גישה דומה לזו של גנרל ג'וליו דואה לאמור אסטרטגיה של הכרעה תפיסתית ולא הכרעה מוחשית. למרות שהניסיונות להביא להכרעה תפיסתית לא צלחו עד עתה, לאויב נוח להאמין בה והוא נערך בהתאם, כפי שנסקור להלן.

האסטרטגיה החדשה להבסת ישראל

כיצד נערך הצד השני למימוש חזון "קורי העכביש"? כדי להבהיר סוגיה זו יש לסקור את תפיסת המלחמה החדשה שפותחה על-ידי איראן לאחר המהפכה האסלאמית. תפיסה זו מכונה על-ידי תא"ל איתי ברון וקרמית ולנסי כ"מהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי".⁵ בעיקרה נועדה תפיסה זו לענות על היתרון הטכנולוגי של הצבאות המערביים ולהשיג ניצחון במערכה על-ידי ניצול נקודות התורפה של האויב המערבי - ובכלל זה רגישותו לאבדות - במשולב עם ניצול היתרונות של החברות המזרחיות (כפי שהם נתפסים על-ידם) כמו הנחישות, אורך רוח וחוסר הרגישות לאבדות. המאפיין העיקרי של התפיסה החדשה הוא מעבר מאסטרטגיה של הכרעה לאסטרטגיה של התשה, שבה יש משקל מכריע לגרימת מספר רב של נפגעים בקרב כוחות הצבא ובקרב האזרחים של האויב.

ארגון חזבאללה, ובעקבותיו הארגונים הפלסטינים בעזה, גזרו מתורה זו אסטרטגיה ספציפית נגד ישראל, המתוארת על-ידי חסן נצראללה כך: "זוהי אסכולת לחימה חדשה שאין דומה לה, כזו הנמצאת בין צבא סדיר לבין מלחמת גרילה" - או, כפי שמכנים אותם רבים במקומותינו - "מלחמה היברידית". מאפייניה תוארו על-ידי תא"ל איתי ברון בכנס לטרון 2008 ובכנסים נוספים, והם:

1. מקסום האבדות של ישראל על-ידי תקיפת העורף, בעיקר (אך לא רק) בטילים ורקטות. תקיפת העורף תמריץ את ישראל לצאת למהלך יבשתי, שייגרס מול מערכי הגנה צפופים תוך אבדות כבדות בקרב חיילי צה"ל - דהיינו מינוף האבדות האזרחיות כדי לגרום לאבדות צבאיות. כדברי נצראללה במלחמת לבנון השנייה: ההישג של החזבאללה לא יימדד על פי כמות הקילומטרים המרובעים שכיבושם נמנע אלא לפי מספר החללים הישראליים.

2. תקיפת העורף תעשה "מאוכלוסייה לאוכלוסייה" דהיינו ירי מתוך ריכוזי האוכלוסייה בלבנון ובעזה אל ריכוזי האוכלוסייה בישראל. במילים אחרות: על האוכלוסיות האזרחיות של התוקפים הוטל התפקיד של מגנים אנושיים על אמצעי התקיפה, תוך צפי שתקיפות הנגד של ישראל יגרמו לנפגעים אזרחיים ובכך לדה לגיטימציה של המאמץ הצבאי הישראלי ולכבילת ידי צה"ל בהתאם.

3. כדי שאסטרטגיה זו תהיה יעילה יש לבנות ולפרוס את הכוח התוקף לשרידות מקסימלית כנגד תקיפת הנגד של צה"ל ולהכינו ללחימה ממושכת וזאת על-ידי הסתתרות, התחפרות, ביזור, הכנת מלאים גדולים של חימוש ובניית נתיבי אספקה חשאיים ועמידים ממחסני החימוש אל נקודות השיגור.

4. לגורם הזמן אין חשיבות מבחינת התוקף, והוא אינו מצפה להשיג את התוצאה המקווה בסבב לחימה יחיד. התוקף אינו מכיר במפלה או בכישלון, כל פעולה צבאית שלו מתוארת על-ידו כניצחון ללא קשר לתוצאותיה. הניצחון מוגדר כעצם היכולת להמשיך ולהילחם בלי קשר להישגים בפועל.

האויב מודע היטב לכך שאסטרטגיה זו נוגדת את הנורמות המערביות ואת החוק הבין-לאומי (אמנת ג'נבה הרביעית ואמנת רומא) אך איננו רואה בכך מכשול. נהפוך הוא, חלק אינטגרלי באסטרטגיה של היריב הוא למנף את הנורמות המערביות כדי להקשות על צה"ל להשיב מלחמה וכדי לתקוע טריז בין ישראל לבין העורף המדיני שלה במערב.

בניין הכוח של האויב ואופן הפעלתו בעשור החולף - במלחמת לבנון השנייה, במבצע עופרת יצוקה, במבצע עמוד ענן ובמבצע צוק איתן - תואמים את תפיסתו הצבאית כפי שתוארה למעלה. סביר להניח שכך יהיו פני הדברים גם בהמשך. עד שלא תקום חזית צבאית קונבנציונאלית חדשה כנגד הכוח הצבאי של ישראל, כל מערכות ישראל תהיינה בעלות מאפיינים דומים לארבעת סבבי הלחימה של העשור האחרון. צה"ל נבנה ללחימה בעצימות גבוהה מול צבאות "קלאסיים", ובכיריו מתקשים לקבל את העובדה שפני המלחמה השתנו, וכי משימתו בעתיד הנראה לעין היא לעמוד בסבב של מערכות היברידיות מול אויב מבוזר ומוסתר וכי התוצאה הנדרשת בכל סבב לחימה אינה הכרעה של כוח צבאי עוין אלא הגנה על האוכלוסייה והתשתיות שבעורף.⁶ במערכות ישראל בעתיד הנראה לעין, העורף יהיה החזית וכושר עמידתו יהיה גורם המפתח בתוצאות המערכה.

כושר העמידות של העורף האזרחי בעולם ובישראל

כושר העמידות של העורף, או חוסנו של העורף (מונח השגור יותר במחקר האקדמאי בנושא)⁷ הינו מושג חמקמק שקשה להגדיר את מרכיביו ואת המינון שביניהם. לצורך מאמר זה, נגדיר את "כושר העמידות" כנכונות הציבור לשאת באבדות בחזית ובעורף, בנזקים החומריים ובפגיעה הכלכלית הכרוכה במערכה צבאית. כושר עמידות גבוה של העורף האזרחי נותן לדרג המדיני חופש פעולה להמשיך במלחמה עד להשגת היעדים, ואילו כושר עמידות נמוך מביא ללחץ ציבורי על הדרג המדיני להפסיק את המלחמה אפילו במחיר של וויתורים כואבים.⁸

מה קובע את כושר העמידות של העורף? סביר להניח שהוא תוצאה של המאזן התפיסתי של הציבור בין המחיר שהוא משלם במערכה הצבאית (בנפגעים, באבדן רכוש ובאבדן הכנסה) לבין תחושת האיום ותפיסת התועלת האישית והלאומית שנובעת מעמידה במערכה הצבאית. ניתן להצביע על שתי דוגמאות היסטוריות להבהרת ההגדרה הזו:

א. בשלבים המאוחרים של מלחמת ווייטנאם נתפס המחיר על-ידי חלק ניכר מהציבור האמריקני כגבוה מדי ביחס לאיום האישי והלאומי, וכתוצאה הופעל לחץ ציבורי משמעותי על הדרג המדיני להפסיק את המלחמה באופן חד-צדדי, מה שהביא בסופו של דבר לניצחון צפון ווייטנאם ולמפלת ארצות הברית.

ב. מנגד, בשלבים הראשונים של מלחמת העולם השנייה היה הציבור הבריטי מוכן לשלם את המחיר הכבד שנגבה ממנו בהפצצות על מרכזי האוכלוסייה נוכח החשש מהתוצאות הקשות של ניצחון גרמני. בכך נתן הציבור לדרג המדיני מנדט להמשיך במלחמה ללא מגבלות (בשלבים המאוחרים של המלחמה הסתמנה תופעה דומה בגרמניה, והמשטר הנאצי זכה בשיתוף הפעולה של האוכלוסייה למרות החורבן שנגרם מהפצצות בנות הברית).

כאמור, בהגדרה שלנו המדד לכושר העמידה הוא מידת חופש הפעולה שהציבור בעורף האזרחי מעניק לדרג המדיני בניהול המלחמה.⁹ ניתן להכליל ולומר שבמערכות ישראל עד כה העניק הציבור מנדט מלא לדרג המדיני לנהל את מהלכי המלחמה כמיטב יכולתו ובכך הפגין כושר עמידות מרשים, במיוחד במלחמת השחרור, מלחמת ששת הימים ומלחמת יום כיפור. סדקים מסוימים בכושר העמידות של העורף נצפו

בחלק מהמערכות שלאחר מכן, בעיקר בכל הקשור למערכות בלבנון. המקרה הבולט ביותר של עמידות נמוכה היה במלחמת ההתשה מול החזבאללה בדרום לבנון, שבמהלכה הלכה וגברה הדרישה בחלק משמעותי מהציבור לנסיגה חד-צדדית (תנועת "ארבע אימהות").¹⁰ בשני מקרים הייתה נטישה המונית של מרכזי אוכלוסייה - במלחמת המפרץ הראשונה כתוצאה מתקיפת הטילים העיראקית, ובמלחמת לבנון השנייה כתוצאה מתקיפת הרקטות של החזבאללה - אך אין הדבר מעיד בהכרח על כושר עמידה לקוי אלא על תגובת הציבור להתנהלות לקויה מצד הממשלה (ועל כך בהמשך). בשלבים המתקדמים של מתקפת הרקטות על עוטף עזה לפני מבצע עופרת יצוקה הייתה נטישה משמעותית של אוכלוסייה מהעיר שדרות ומישובים אחרים. אך בזמן מבצעי עופרת יצוקה, עמוד ענן וצוק איתן הפגין העורף בדרום ומרכז הארץ כושר עמידה מרשים.

אנו מניחים ששני צדי המשוואה שקובעת את כושר העמידות של העורף הם "תחושת האיום" מחד גיסא ו"המחיר" מאידך גיסא. במערכות ישראל של העידן הנוכחי, שבהן העורף מהווה יעד עיקרי לפגיעה והוא מותקף ומופגז ישירות, סביר שהאיום מדבר בעד עצמו והפרמטר המשתנה הוא "המחיר". מהנחה זו עולה שהמפתח לעמידות העורף במערכה הוא הקטנת ה"מחיר" ככל האפשר. ה"מחיר" נמדד במונחים מוחשיים של אבדות, נזקים והפסדים כספיים, אך לא פחות מכך במונחים פסיכולוגיים-רגשיים, כגון מידת האמון בשלטון המקומי והלאומי הן מבחינת נחישותו והן מבחינת מהלכיו להקטנת ה"מחיר".¹¹ על-פי ההשערה הזו כושר העמידה של העורף יהיה מותנה בצעדים שהשלטונות המקומיים והלאומיים יעשו להקטנת ה"מחיר" הן במישור המעשי והן במישור התפיסתי - לאמור, באיזו מידה הציבור מאמין שהממשלה נוקטת צעדים של ממש להגנתו. נטישת שדרות וישובים אחרים בעוטף עזה בשנים 2007 ו-2008 הייתה על רקע של התעלמות גלויה של הממשלה מהמצוקה שנוצרה על-ידי מתקפת הרקטות של החמאס.¹² הנטישות הליליות של תל אביב במלחמת המפרץ ב-1991 היו על רקע של חוסר כל ניהול שהוא של העורף (כלקח מאירוע זה הוקם לאחר מכן פיקוד העורף בצה"ל) והנטישה של צפון המדינה במלחמת לבנון השנייה הייתה על רקע חוסר תפקוד של השלטון המקומי בחלק מהאזורים המותקפים. עם זאת, באף אחד מהאירועים הללו לא התפתח לחץ ציבורי על הממשלה להפסיק את הלחימה על-ידי וויתורים מדיניים או צבאיים. במערכת צוק איתן, שבה הגיעו לבשלות צעדים ארגוניים

במישור ההתגוננות האזרחית, צעדים כלכליים במישור הפיצוי על הנזקים, וצעדים טכנולוגיים וצבאיים במישור ההגנה האקטיבית - לא ניכר שום לחץ ציבורי על הממשלה להפסיק את המערכה למרות משכה החריג, נהפוך הוא - אם היה לחץ ציבורי כלשהו, הוא היה בכוון של החרפת המערכה הצבאית ואכזבה מהפסקתה המוקדמת מדי לדעת רבים.

התפתחות הטכנולוגיה בעשור האחרון והשפעתה על המלחמה ההיברידית

בשנים שחלפו מאז ניסוח תורת "קורי העכביש" ב-2006 חלו שתי התפתחויות טכנולוגיות משמעותיות במתקפה ובמגננה:

א. ישראל הציבה מערכות הגנה אקטיביות שהוכחו כיעילות בשני סבבי הלחימה האחרונים (עמוד ענן וצוק איתן). התפתחות זו נחזתה מזה זמן על-ידי איראן וגורותיה. המענה העיקרי שהם מציבים לכך הוא כמותי: הגדלה משמעותית ביותר של ארסנל הרקטות והטילים כדי לאפשר ירי ממושך, והגדלת כושר השיגור במטרה להרוות את מערכות ההגנה על-ידי מטחים הולכים וגדלים.

ב. בעזרת מזעור של מערכות ניווט וניהוג, פותחו באיראן "רקטות חכמות" שיש להן דיוק נקודתי. היא מצטיידת בהן מאז תחילת שנות ה-2000 ואף סיפקה אותן לסוריה ולחזבאללה. הנשק הרקטי שהיה עד כה נשק סטטיסטי הפך לשווה ערך מבחינת הדיוק לחימוש אווירי מתקדם. בעזרת נשק מדויק כזה יכולים מעתה הארגונים העוינים לפגוע במטרות נקודה בעורף ישראל ובכלל זה במתקנים צבאיים, במתקני תשתית לאומיים ובמרכזי שלטון.

שתי התפתחויות אלה מגבירות מאוד את עוצמתה של המלחמה ההיברידית ומעמידות אתגר נוסף בפני ממשלת ישראל וצה"ל: בנוסף להגנת האוכלוסייה האזרחית עצמה, נדרש מעתה להגן גם על מתקני תשתית אזרחיים ועל מתקניו ובסיסיו של צה"ל עצמו. אם עד עתה תקיפת העורף נועדה לפגוע ברצון הלחימה של ישראל, הרי שמעתה היא תהיה מיועדת גם לפגיעה ביכולת הלחימה שלה. פירוש הדבר הוא שלאסטרטגיה של הכרעה תפיסתית גרידא של ישראל מתווספת כעת יכולת של האויב לנקוט באסטרטגיה של הכרעה מוחשית.

אם עד עתה נתפסה המלחמה ההיברידית כמלחמה בעצימות נמוכה מבחינת המאמץ הצבאי של ישראל, הרי שההתפתחויות שתוארו למעלה עשויות להסלים אותה למלחמה בעצימות גבוהה שתאלץ את מדינת ישראל להשתמש במרבית הכוח הצבאי שלה ואולי בכולו.

חלופות לאסטרטגיית הנגד של ישראל

תפיסת הביטחון הקיימת של ישראל גורסת אסטרטגיה של לחימה התקפית שנועדה לנצח את הכוח הצבאי של האויב בזמן קצר. תפיסה זו נגזרת מההנחה שישראל איננה מסוגלת לעמוד במלחמה ממושכת. גם האויב הרדיקלי מניח הנחה דומה, ועל כן הוא פיתח את התפיסה החדשה של הבסת ישראל על-ידי התשה ממושכת של אוכלוסייתה ולא על-ידי הכרעת צבאה. במילים אחרות, האסטרטגיה של האויב שואפת להאריך את משך המלחמה, ואילו האסטרטגיה של ישראל שואפת לקצר את משך המלחמה. האויב וישראל מניחים פה הנחות: האויב מניח שהוא יכול להתיש את אוכלוסיית ישראל במערכה ממושכת, וצה"ל מניח שהוא יכול לקצר את משך הלחימה. שתי ההנחות האלה דורשות בחינה.

האם ניתן להביס את ישראל על-ידי מערכה ממושכת? הניסיון עד כה איננו מצביע בהכרח על כך. במבט על, ישראל עומדת היטב במלחמת התשה ממושכת מזה קרוב לשבעים שנה. היא שילמה עד כה בעשרות אלפי חללים והקדישה ומקדישה לכך אחוזים משמעותיים מההכנסה הלאומית גם בעתות רגיעה, אך עד כה לא נראו סימנים לדעיכתה, נהפוך הוא. גם הניסיון במערכות בדידות לרוב אינו מצביע על שחיקת רצון הלחימה של אוכלוסיית ישראל כפונקציה של התמשכות הלחימה, ויש לכך דוגמאות רבות החל מתקיפות ה"פדאיון" בשנות החמישים של המאה הקודמת דרך העמידה האיתנה של הציבור הישראלי באינתיפאדה השנייה ועד לחמישים ואחד ימי הלחימה במבצע צוק איתן לפני שנתיים.

האם צה"ל יכול לקצר את משך המלחמה? ייתכן שהדבר היה כך בתקופה של מלחמות "קלאסיות" מול צבאות סדירים, שבהם ניתן היה להגיע להכרעה צבאית ברורה בזמן קצר יחסית. אך האם הדבר נכון מול אויב לא מדינתי, מבוזר ומוטמע בתוך אוכלוסייה אזרחית? האם יש לצה"ל דרך מעשית להביא להכרעה צבאית שתשלול מאויב שכזה את היכולת להמשיך בתקיפת העורף האזרחי? נראה שאין

מחלוקת על כך שליבת האיום הצבאי על ישראל היא מערכי הטילים והרקטות של האויב. יש הסבורים כי ניתן לדכא את יכולת הירי של האויב על-ידי תקיפת משגרים, אך הניסיון בעולם ובארץ אינו תומך בסברה זו. מאמצים לדכא אש טילים באמצעים התקפיים נעשו במלחמת העולם השנייה, במלחמת המפרץ ב-1991 ובמלחמות ישראל בעשור האחרון, בתוצאות דלות למדי. לא זו בלבד שהתקיפות לא הפסיקו את הירי, הן גם לא הצליחו להקטין את קצב האש.¹³ מערכי השיגור ההולכים ומשתכללים בצד השני מעלים ספק רציני אם ניתן יהיה להשיג הישגים טובים יותר בעתיד.

יש הסבורים שניתן לדכא את אש הרקטות והטילים על-ידי תמרון קרקעי לתפיסת אזורי השיגור. הניסיון מאז מלחמת לבנון השנייה אינו חד-משמעי ואינו מאפשר לאש סברה זו. גם אם נניח שהדבר נכון, הרי שטווחיהם ההולכים וגדלים של הרקטות והטילים מעלים ספק בשימושה של אופציה זו בעתיד. גם אם נניח שהשתלטות פיזית על דרום לבנון תפסיק לחלוטין את הירי של רקטות קצרות הטווח משם, היא עדיין לא תשלול מהאויב יכולת לשגר רקטות ארוכות טווח וטילים בליסטיים על לב המדינה מאזורים מרוחקים יותר שלגביהם האופציה של תפיסת שטח איננה מעשית.¹⁴ גם אם ההגנה האקטיבית תצליח למזער את הנזק מהרקטות ארוכות הטווח ומהטילים הבליסטיים האלה, הרי שהאפקטים הנלווים של שגרת אזעקות, נזקים לכלכלה ואולי גם סגירת נמלי ים ואוויר תימשך כל עוד נמשך הירי, גם בהינתן הגנה טובה.

יתרה מכך, תפיסת שטחים יוצרת בעיות קשות במישור המדיני ובמישור הביטחוני, מכיוון שהדבר מחייב כיבוש שטח ושליטה על אוכלוסיות אזרחיות במחיר כלכלי, מדיני וצבאי כבד. על כן ההנחה שניתן להפסיק את הירי על העורף - ובכך להפסיק את המלחמה - על-ידי תפיסת שטחים מוטלת בספק רב.

אם אין ביטחון שניתן לקצר את המלחמה, אזי נדרש להכין את העורף למערכה ממושכת. האם העורף יוכל לעמוד בכך? סביר להניח שבתנאים הנכונים הדבר אפשרי. אם נצא מההנחה שקיצור משך המלחמה איננו בהכרח יעד בר השגה ומההנחה שניתן להכין את העורף למערכה ממושכת, אפשר יהיה לגזור אסטרטגיה חדשה שלפיה היעד בכל סבב לחימה איננו להגיע ל"הכרעה פעילה" לאמור הכרעת כוחו הצבאי של האויב, אלא להגיע ל"הכרעה סבילה" לאמור שלילת

הישיגים מהאויב. מבצע צוק איתן היה שלא במתכוון דוגמה לכך: הלחימה נמשכה כל עוד האויב רצה בכך, אך הוא ביקש בסופו של דבר הפסקת אש בלי להשיג שום יעד מיעדיו בפתיחת המערכה.

באסטרטגיה חדשה זו הדגש יהיה על חיזוק כושר העמידה של העורף הצבאי והאזרחי, כלומר על ההיערכות ועל האמצעים הדרושים לכך. הצורך הוא להגן על מתקני צה"ל כדי לשמר את כושר הלחימה שלו, להגן על מתקני התשתית הלאומיים כדי להבטיח שירות לצבא ולאזרחים, ולהגן על האוכלוסייה האזרחית כדי להקטין אבדות ונזקים. לשם כך דרושות הכנות פיזיות וארגוניות. בהכנות הפיזיות ניתן למנות בין השאר מיגון פסיבי ומערכי הגנה אקטיביים, הכנת מערכי חילוץ, פינוי וטיפול בנפגעים, מגורים זמניים לתושבים שמגוריהם נפגעו, תגבור מערך כיבוי האש, וגיבויים למערכות תשתית לאומית כדי למנוע קריסת שירותים (חשמל, מים, תחבורה, תקשורת, בנקאות) במהלך הלחימה. במישור הארגוני נדרש להשלים את ההערכות לניהול העורף במצב חירום כדי להבטיח תפקוד בחירום של רשויות מקומיות וממשלתיות. לא פחות חשוב מכך הוא המערך ההסברתי וקיום הקשר בין הציבור לבין הממשלה כדי לשמר את אימון הציבור במהלכה.

יש לציין ששימת הדגש על חיזוק כושר העמידה של העורף אינה מייתרת את ההתקפה ואת היכולת למלחמת תמרון. נהפוך הוא, להתקפה יש תפקיד חיוני באסטרטגיה המוצעת. בראש ובראשונה, לא ניתן לקבל מצב שבו אויב שתוקף את העורף האזרחי של ישראל יהיה פטור מעונש, והוא חייב לשלם מחיר גבוה ככל האפשר על כך.¹⁵ מעבר לעקרון של תגובה לשמה, ההתקפה צריכה לשחוק את יכולותיו של האויב ככל שניתן (אם כי יש לעשות זאת באבדות מינימליות לכוחותינו, מכיוון שהאויב מונה אבדות לצה"ל כהישג שלו. על כן רצוי להעדיף אש מנגד על פני מגע קרוב). לא פחות חשוב - העמידות של העורף מותנה בין השאר בנחישות של ממשלת ישראל, שביטויה הבולט ביותר הוא מהלכים התקפיים של צה"ל וגרימת נזק מוחשי לאויב.

לבסוף, יש לתת את הדעת ליכולת ההתאוששות של העורף לאחר תום סבב הלחימה. התאוששות אטית מהנזקים הפיזיים והכלכליים שנגרמו במהלך הלחימה יכולה להשליך על כושר העמידות של העורף האזרחי בסבב הלחימה הבא.

סיכום

השאלה אם לישראל נשקפת סכנה קיומית נתונה בוויכוח, אך אין וויכוח על כך ששוללי קיומה של ישראל ממשיכים במערכתם לבטל את קיומה. התהליכים במזרח התיכון, שהבולט בהם הוא עלייתה של איראן למעמד של מעצמה אזורית, מבשרים אולי על החרפתה של מערכה זו. בשלב הנוכחי, האויב העיקרי הוא הציר הרדיקלי של איראן וגרורותיה הלא מדיניות (לפי שעה - ייתכן שסוריה תצטרף לציר זה בעתיד הלא רחוק). האסטרטגיה הנוכחית של הציר הרדיקלי היא להביס את ישראל בהתשה ולא בהכרעה. המוקד לפעולות האיבה הוא לא צה"ל אלא האוכלוסייה האזרחית. על כן, עמידות העורף היא שתקבע את עמידותה של המדינה כולה במערכה.

האויב פיתח אסטרטגיה חדשה שמנצלת את חוסר הסימטריה בינו לבין ישראל: בעוד שצה"ל בנוי למלחמה "קלאסית" מול אויב מדינתי, הצד השני נבנה למלחמה היברידית שמשלבת מלחמת גרילה עם מלחמה סדירה. בעוד שישראל היא בעיניו חברה מערבית חלשה ומתפוררת הוא רואה את עצמו כחברה חזקה ועמידה בלחצים. בעוד שישראל מחויבת בעיני מדינות העולם בנורמות ובחוקי המלחמה בכל הנוגע לפגיעה באוכלוסייה לא מעורבת, האויב אינו רואה את עצמו מחויב בכך. א-סימטריה זו במישור בנין הכוח, במישור התפיסתי ובמישור המשפטי עומדת ביסודה של האסטרטגיה החדשה של היריב.

התפיסה הביטחונית הנוכחית של ישראל בנויה על ההנחה שישראל אינה יכולה לעמוד במלחמה ממושכת ועל ההנחה שניתן לקצר את המלחמה בעזרת מהלכים התקפיים. שתי הנחות אלה ראויות לבחינה מחדש. אם נניח שישראל יכולה לעמוד במערכה ממושכת ואם נניח שמהלכים התקפיים אינם מבטיחים את קיצור המלחמה, נדרשת תפיסה ביטחונית חלופית שתתבסס על אורך רוח ועמידה במערכה ממושכת. מוצע שבתפיסה זו, האסטרטגיה תיגזר לא מהיעד של הכרעה צבאית אלא מהיעד של שלילת הישגים מהאויב, ולשם כך תעמיד במרכז את עמידות העורף. הדגש יינתן על הגנת העורף הצבאי והאזרחי, ומהלכים התקפיים יהיו השלמה של המגננה.

ברור שהגישה המוצעת אינה תואמת את התרבות הצבאית של צה"ל מאז ימי פלוגות האש של אורד ווינגיט, ויש בה סיכון של אובדן יזמה וכניסה להלך רוח פסיבי.¹⁶ צה"ל, כמו כל צבא אחר, רואה בהכרעה הצבאית את תכלית קיומו ויש קושי ליישב זאת עם אסטרטגיה פאביאנית שתכליתה איננה הכרעה אלא שלילת הישגים מהאויב.¹⁷ עם זאת לא ברור אם יש לישראל אופציה טובה יותר. יש להכיר בכך שהעולם השתנה, פני המלחמה השתנו ומציאות ביטחונית חדשה מחייבת תפיסה ביטחונית חדשה. תפיסה זו צריכה להיות הוליסטית ולהתבסס על הגישה של "מערכת של מערכות" (System of systems) שבה צה"ל מהווה מרכיב אחד אך לא יחיד בהשגת ההישג הנדרש.

שדה הקרב החדש נמצא במרכזי האוכלוסייה שלנו ושל היריב. כל עוד לא תימצא הדרך לבדוד את האויב מהמגנים האנושיים שלו, וכל עוד לא תימצא הדרך לשתק לחלוטין את יכולת הלחימה שלו באמצעים התקפיים, תידרש גישה חדשה שתבטיח את עמידתה של מדינת ישראל באתגרים הצבאיים של העתיד.

הערות

1 למען הדיוק ראוי לציין כי תקיפות יכולת העורף לתמוך בלחימה בחזית החלו זמן רב לפני המצאת הכוח האווירי וזאת על-ידי מצור ימי שמנע אספקת מזון וחומרי גלם לייצור המלחמתי של הנצורים. מדיניות המצור הימי הופעלה על-ידי בריטניה כבר בסבב המלחמות עם הולנד במאה השבע עשרה ובכל מלחמותיה האחרות עם המעצמות הימיות האירופיות, עד וכולל מלחמת העולם השנייה.

2 ניסוח זה פשטני ביותר. המוטיבציה למאבק כנגד ישראל מהווה תמהיל של מניעים דתיים, אתניים וגיאוגרפיים אך הרחבה בנושא תהיה מחוץ למסגרת המאמר הנוכחי.

3 העורף האזרחי של ישראל כבר היה מטרה לפעולות טרור של ארגונים פלסטיניים ובעלי בריתם כמתואר למעלה. החידוש באסטרטגיה של איראן ושל גרורותיה הוא בפיתוח תורת מלחמה חדשה לצורך תקיפת העורף האזרחי של ישראל, כפי שמפורט בהמשך.

4 הלקט שלהלן הוא מתוך: Amir Taheri, "The Ayatollah Plan for Israel and Palestine," Gatestone Institute International Policy Council, July 31 2015 <https://www.gatestoneinstitute.org/6263/khamenei-israel-palestine>

5 תא"ל איתי ברון וכרמית ולנסי "המהפכה בעניינים צבאיים של הציר הרדיקלי", מערכות, 432 אוגוסט 2012 ע' 4.

6 סוג זה של לחימה מכונה "לחימה בעצימות נמוכה". במפגש סגור שהתקיים במרכז בגין-סאדאת במסגרת מחקר זה התבטא אלוף בצה"ל כי "העיסוק במלחמה בעצימות נמוכה פוגע באתוס של צה"ל".

7 על מושג ה"חוסן" ראה מאיר אלרן, ציפי ישראלי, כרמית פדן ואלכס אלטשולר, "חוסן חברתי בעוטף עזה במבצע צוק איתן", *צבא ואסטרטגיה*, כרך 7 גיליון 2 ספטמבר 2015 ע' 7.

8 הגדרה זו של "חוסן" מצמצמת ביחס להגדרתם של מאיר אלרן וחבריו הקובעים כמבחן נוסף את מהירות ההתאוששות של העורף לאחר הלחימה.

9 הגדרה זו תופסת גם לגבי משטרים דיקטטוריים, שגם הם תלויים במידה רבה בהסכמת הנשלטים - אם כי במשטרים כאלה ניתן להשיג הסכמה מאונס באמצעות כפייה בכוח. הפניקה של אוכלוסיית מוסקבה ב-16.10.1941 כתוצאה משמועות על ניצחון גרמני - פניקה שדוכאה בכוח על-ידי המשטר הסובייטי - מהווה דוגמה טובה לכך.

10 סביר שנאום "קורי העכביש" של נצראללה נישא תחת הרושם שהותירה עליו ההשפעה של תנועת "ארבע אימהות" על דעת הקהל הישראלית.

11 משקלו של הגורם הפסיכולוגי בולט במיוחד בכל הנוגע לחטופים ושבויים, שלגביהם הציבור מפעיל לחץ עז לווייתורים על אינטרסים ביטחוניים, כפי שהוכח מעסקת ג'בריל ועד עסקת שליט.

12 על התעלמות הממשלה מהמצוקה בעוטף עזה ראה עוזי רובין, "ממטרד לאיום אסטרטגי, מתקפת הרקטות מעזה על דרום מדינת ישראל", *"עיונים בביטחון המזרח התיכון"*, 87, עמודים 45-47. (רמת גן: מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, פברואר 2011)

13 למעט במקרה של "עופרת יצוקה" שבמהלכה הייתה ירידה משמעותית בקצב ירי הרקטות של החמאס לאחר שני ימי הלחימה הראשונים. היו בצה"ל שייחסו זאת למהלך הקרקעי וההשתלטות על שטחי שיגור. בפועל, הירידה התלולה בקצב השיגורים החלה כמה ימים לפני התחלת המהלך הקרקעי.

14 להדגמה, המרחק מטריפולי שבצפון לבנון לחיפה הוא כמאתיים ק"מ - שווה לערך לטווח של הרקטה האיראנית המדויקת "פאתח 110" (מקביל ל M600 הסורית). האיראנים פתחו דגמים מתקדמים בעלי טווח ארוך עוד יותר, שסביר כי יגיעו במוקדם או במאוחר לידי החזבאללה.

15 באופן פרדוקסלי, הצלחה של האויב לגרום לנפגעים ונזקים בישראל יכולה לתת לישראל חופש פעולה רב יותר מבחינת הקהילה הבין-לאומית כנגד אויב המוטמע בתוך מרכזי האוכלוסייה שלו.

16 ההתנגדות לפיתוח והצטיידות בהגנה אקטיבית נומקה בשעתו בנימוקים דומים.

17 תוך התנצלות בפני הקוראים שבוודאי מכירים מושג זה: אסטרטגיה של הימנעות מקרבות הכרעה שנועדה להתיש את האויב באופן לא ישיר, על שם המצביא הרומאי פאביוס מקסימוס שמונה לתפקידו לאחר מפלאתה של רומא בתחילת המלחמה הפונית השנייה. אסטרטגית ההתשה של פאביוס הכינה את הרקע לניצחונה של רומא ולמפלאתה של קרתגו במלחמה זו.

ההיבטים הצבאיים במבצעים מוגבלים

מוני חורב

הקדמה

מטרת המאמר לדון בהיבטים אסטרטגיים וצבאיים של מבצעים מוגבלים מול אויב א-סימטרי תת-מדינתי, המהווים דפוס התמודדות מרכזי של צה"ל בדור האחרון, וככל שניתן לחזות - גם בעתיד הנראה לעין. המאמר מכוון מדיניות, ועוסק באופן שבו מתוכננים ומנוהלים מבצעים מוגבלים, כחלק ממאבק התשה מתמשך.

בעשרות השנים האחרונות התמודד צה"ל בסדרת מבצעי לחימה המוגדרים כ"מבצעים מוגבלים" מול חזבאללה בלבנון ומול חמאס ברצועת עזה. בספרות הצה"לית מוגדרים קריטריונים למבצע "מוגבל": הגבלת מטרות המבצע וההישגים הצבאיים הנדרשים בו, הגבלת המרחב בו מתקיים המבצע, הגבלת משך הזמן, הגבלת המשאבים והיקף הפעלת הכוח הצבאי. הסיבות והשיקולים להגבלת המבצעים עשויים לנבוע מתחומי תוכן שונים: מדיניות, יכולת מבצעית, מבחני כדאיות ומחירים, שיקולים חוקיים ומוסריים וכו'.¹

מסמך אסטרטגיית צה"ל בגרסתו הבלתי מסווגת פורסם בשנת 2015. בנייר מוצגים עקרונות התפיסה האסטרטגית לעימותים עם יריבים א-סימטריים, כדוגמת חמאס וחזבאללה. זהו מסמך קצר וממוקד, שעשוי להוות נקודת ייחוס משמעותית לשיח הביטחוני בישראל, ומאפשר להעשיר את כיווני החשיבה האסטרטגית ואת תהליכי פיתוח התורות הצבאיות. המסמך מנסה גם לכייל את ציפיות הציבור ולהעמיד מסגרת לשיח הביטחוני בישראל בנושאים אלו. המאמר יתייחס למסמך תוך הרחבה ולעתים גם ויכוח עם הרעיונות המופיעים בו.

המציאות האסטרטגית החדשה, אשר הלכה והתהוותה בעשורים האחרונים מעמידה אתגר לא מבוטל בפני הסקטור המדיני-ביטחוני. עם זאת, הניסיון הרב שנרכש בישראל במבצעי הלחימה המוגבלים של צה"ל ברצועת עזה ובלבנון,

תא"ל (מיל') מוני חורב הוא חוקר בכיר במרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים. שירת במילואים כראש צוות החשיבה והתכנון בפיקוד הדרום. לשעבר מח"ט גבעתי ומפקד אוגדה בפיקוד הדרום. פיקד על בית הספר לקצינים של צה"ל. מומחה בתורת הלחימה וביצועי כוחות השדה.

מאפשר בחינה של כיווני החשיבה הקיימים ושל המענה הביטחוני של צה"ל והמערכת המדינית והפוליטית בישראל.

בין מבצעים מוגבלים למאבק מתמשך -תכלית ומטרות

נדבך בסיסי בבניית התפיסה האופרטיבית למבצעים נשען על הבנה רחבה של היריב, המבוססת על מחקר מקצועי ומעמיק. בניית תמונה רחבה של היריב הינה רובד תשתיתי חיוני לבחינת התכלית, המטרות והאסטרטגיה הישראלית. אין מדובר רק בבחינה האופרטיבית של יכולותיו הצבאיות וצורת פריסתן ופעולתן במרחב, אלא גם על רבדים היקפיים, אסטרטגיים, מדיניים, חברתיים, כלכליים ותרבותיים, שמהם נובעים מבנה כוחו והיגיון הפעולה שלו.

ההתמודדות של ישראל עם חמאס וחזבאללה מהווה מפגש בין שתי תפיסות עולם מנוגדות, היונקות ממקורות תרבותיים וממערכות ערכים השונים זה מזה באורח קיצוני. מחד גיסא, היגיון המדינה המערבית המודרנית, השאיפה ליציבות ביטחונית, כתשתית לסדר פנימי ולצמיחה חברתית וכלכלית. מנגד, רעיון ההתנגדות של תנועות אידיאולוגיות דתיות מהפכניות (מוקאוומה), השואפות לבסס את מעמדם בחברה האזרחית ולהובילה למאבק התשה ארוך טווח, באמצעות טיפוח תפיסת הצדק ההיסטורי, אמונה עמוקה, כושר עמידה, סבלנות אסטרטגית ורוח לחימה. אלה מאפשרים מתן עדיפות משנית לשיקולים חברתיים, כלכליים ומדינתיים עכשוויים, מול חזון אידיאולוגי - רדיקלי ובלתי מתפשר, החותר לחיסולה של מדינת ישראל.

המצפן האסטרטגי של חזבאללה וחמאס מכוון למאבק התשה מתמשך מול ישראל בחזיתות שונות. מעבר למאמץ הצבאי מפעילים הארגונים מאמצים אסטרטגיים בתחומי הדיפלומטיה, התקשורת, החברה והכלכלה. ארגוני ההתנגדות אינם מנותקים מאחריות וממחויבות למרחב הציבורי שבתוכו הם פועלים. מעשיהם אינם נובעים מגישה פטליסטית נטולת הקשר, ובעיצוב דרכם לוקחים חלק שיקולי מדיניות, ניתוח משמעויות פוליטיות וחברתיות, ובחינת אסטרטגיות פעולה במונחים רציונליים של עלות-תועלת. הם חיים במתח קבוע בין שאיפות היסטוריות וחזון עתידי, לבין המציאות האסטרטגית היומיומית והמגבלות שהיא משיתה.

אתגר ההתנגדות אינו מהווה סכנה קיומית לישראל ואינו מאתגר את עוצמתה האסטרטגית הכוללת באופן מיידי. בהולכים למערכה ארוכת שנים של התשה ושחיקה, מכוונים ארגוני ההתנגדות את מאמצייהם לעבר רוחה וכושר עמידתה של החברה הישראלית ולא אל יכולותיה הצבאיות.²

ברובד הצבאי, מבנה הכוח ודפוסי הלחימה האופרטיביים של חמאס וחזבאללה נובעים מהתפיסה הרעיונית של ההתנגדות ומדגישים את מאפייני הפעולה הבאים:³

1. הערכות מבוזרת - לאורך ועומק שדה הלחימה, תוך העלמת המטרות ו"מרכזי הכובד" ויצירת "תאי לחימה" אוטונומיים בחתימה נמוכה, הערוכים לפעולה עצמאית לאורך זמן.

2. התכנסות למרחבי השטחים הבנויים והיטמעות בקרב האוכלוסייה האזרחית. האוכלוסייה מהווה חלק אינהרנטי ממערך ההגנה של היריב (גם אם לא בהכרח מרצונה החופשי).

3. טשטוש שדה הקרב וממדיו - חזית, עורף ואגפים. הפריסה המבוזרת של האויב מעידה על החשיבות המצומצמת שהוא מייחס לקרקע כרכיב חיוני בתפיסת ההגנה. היריב לא נערך ב"קווי הגנה" מוצקים במובנם המסורתי ומתייחס לאפשרות אובדנם של שטחים, באמצעות תמרון קרקעי צה"לי כמצב זמני בלבד, נטול חשיבות אסטרטגית.

4. שימוש נרחב במנהרות למגוון משימות הגנה והתקפה המספק מענה לעליונות צה"ל בתחומי המודיעין והאש המדויקת.

5. מערך מגוון של נשק תלול מסלול (תמ"ס) לטווחים שונים, שפרוס בעיקר בלב השטחים הבנויים ומתחת לקרקע.

6. שימוש נרחב במגוון אמצעי מיקוש, מטענים ומילכודים, הנפרסים בנתיבי התנועה האפשריים לתמרון צה"לי ובמבנים הסמוכים להם.

7. פריסה רחבה של מערך איסוף מודיעיני, הנשען על יכולות תצפית מתקדמות יחסית ונגישות לתחומי הסיגינט והסייבר.

8. מאמץ תודעה והסברה מפותח, המהווה רכיב חיוני להעצמת התמונה הסובייקטיבית של מראות הלחימה ולהעמקת הדעה-לגיטימציה של ישראל מול קהלי יעד רלוונטיים.

המאמץ הצבאי והתוצאה המדינית - ארעיות ההכרעה והניצחון על ציר הזמן

גם בשנות המאבק של ישראל כנגד מדינות ערב, שקדמו לתקופת העימותים מול הארגונים התת-מדינתיים, היוותה המלחמה לא יותר מאשר פרק בשרשרת של מאבק מתמשך. התוצאה הצבאית חייבה תמיד תרגום להישגים אסטרטגיים ומדיניים. הניסיון הישראלי במלחמות מול מצרים וסוריה מצביע על יכולותיו ועל מגבלותיו של הכוח הצבאי ביצירת התנאים למציאות ביטחונית חדשה. גם כאשר ההכרעה הצבאית במלחמה הייתה חדה וברורה (מלחמת השחרור, מבצע סיני ומלחמת ששת הימים) - היא לא אפשרה יותר מאשר זמן מוגבל של שקט ויציבות, עד לפריצת המלחמה הבאה. עמד על כך דוד בן-גוריון, עוד בראשית שנות החמישים: "אחרי כל מלחמה שתהיה ואחרי כל מלחמה שנצא ממנה מנצחים - נעמוד שוב בפני אותה בעיה... נעמוד בפני חשש של סיבוב שלישי, רביעי וחמישי. אנו לא יכולים להניח אף פעם שאנו יכולים לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון..."⁴

הפער בין התוצאות הצבאיות לבין הקשרן האסטרטגי-מדיני ניכר ביתר שאת במתארי ההתמודדות מול ארגונים א-סימטריים. המצב הצבאי בסיומה של מלחמת לבנון השנייה ב-2006 נתפס כלא יותר מאשר "תיקו אסטרטגי", במקרה הטוב. אולם כיום, עשר שנים לאחר המלחמה התוצאה משתקפת באופן שונה. לעומת זאת, מבצע עופרת יצוקה (ינואר 2009) ברצועת עזה, נתפס כמבצע מוצלח, שהביא תקופת שקט ויציבות ביטחונית שארכה פחות מארבע שנים, עד להידרדרות למבצע עמוד ענן בדצמבר 2012. דווקא מבצע צוק איתן בקיץ 2014, שהסתיים בתחושת חמיצות גדולה בכל הקשור להישגיו הצבאיים, מניב לפחות עד לנקודת הזמן של כתיבת שורות אלו תקופת שקט ויציבות ביטחונית.

מסמך אסטרטגיית צה"ל מצביע על מורכבות היחסים שבין הכרעה צבאית, הרתעה וניצחון אסטרטגי מדיני, אך הוא אינו דן בפערים ובמתחים שביניהם: "ברמה האסטרטגית, בכל סוגי המערכות, יש לחתור לניצחון, שמשמעותו השגת היעדים המדיניים שנקבעו למערכה, באופן שיובילו לשיפור המצב הביטחוני לאחר העימות. צה"ל ייתן מענה לשני סוגי דרישות מאת הדרג המדיני: הראשון - להשיג הכרעה צבאית מלאה וברורה של הארגון הצבאי שמולו. השני - לפגוע באויב באופן מוגבל ומתוחם. במערכה להשגת הכרעה ברמה האסטרטגית יש לחתור לניצחון

תוך יצירת מצב שבו ניתן לכפות על האויב הפסקת אש או הסדר מדיני מתוך עמדת כוח המבוססת על הכרעתו הצבאית, או על אי יכולתו ואי רצונו להמשיך בלחימה. לניצחון המבוסס על הכרעה תרומה חשובה ליצירה או לחידוש ההרתעה".⁵

מסמך האסטרטגיה אינו מבהיר את מהות ההבחנה והשונויות בין שני סוגי המערכות, הן ברמה הרעיונית אסטרטגית והן בהקשרים האופרטיביים. המסמך אינו מגדיר את ההבדלים (מעבר לעומק הפגיעה ביריב), אשר יוצרים את ההבחנה העקרונית והמושגית בין מערכה להשגת הכרעה לבין מערכה להשגת הישגים מוגבלים יותר. יתרה מכך, לא ברור מהמסמך אם מערכה להשגת הכרעה הופכת להיות בהכרח למערכה בלתי מוגבלת, או שניתן להשיגה גם במתאר של מבצע מוגבל.⁶ למעשה בשתייהן חותרים להשגת הפסקת אש מתוך עמדת כוח צבאית, שתבהיר לאויב את נחיתותו האסטרטגית ותביאו להכרה בחוסר יכולתו לשנות זאת בהמשך המערכה. אם כך, מה ההבדל המהותי בין "מערכות הכרעה" ל"מערכות מוגבלות"? והיכן נמצאים מבצעי הרתעה ואכיפה במרחב דיון זה?

ארגוני חזבאללה וחמאס אינם מהווים איומים המסכנים את עצם קיומה של ישראל. עם זאת, היריב הא-סימטרי מציב בפני צה"ל אתגר מבצעי גדול, וצה"ל מתקשה לבטא מולו את מלוא עוצמתו הצבאית. מבלי להיכנס לניתוח הסיבות, ניתן לקבוע כי ישראל לא הכריעה את ארגוני חמאס וחזבאללה בכל המבצעים שנוהלו מולם בעשרים השנים האחרונות. מאמץ ההתשה המתמשך, שמקיימים ארגוני ההתנגדות במטרה לשחוק את כושר העמידה של החברה הישראלית מציב אתגר אסטרטגי משמעותי ומגדיר את המסגרת שבתוכה מתקיימים מבצעי הלחימה השונים. לפיכך, אין להתחמק מבירור מעמיק בשאלת ערכה האסטרטגי של "הכרעה צבאית" במבצע נתון ומידת תרומתה הפוטנציאלית להשגת ה"ניצחון המדיני" בהקשר של המאבק המתמשך, וזאת ביחס למחירים המדיניים והאסטרטגים הצפויים לישראל.

בשני סוגי ההגיונות המערכתיים בלחימה (הכרעה והרתעה) מצביע המסמך על שאיפה להגיע להפסקת הלחימה ולהסדרה ביטחונית רצויה על-פי הגדרות הדרג המדיני, על-ידי הבאת האויב להכרה במצב העליונות הצבאית של צה"ל ולהערכת מידת הנזק שעלול להיגרם לו, אם ימשיך בלחימה. גם במערכות שהגיון הכרעתי אין כוונה לנטרל את כל (ואפילו לא את רוב) יכולותיו הצבאיות של האויב, מתוך

הכרה בפוטנציאל השיקום המהיר של יכולות אלו והמשך ההתעצמות בעתיד. ניתן אם כך להבין את המושג "הכרעה" במסמך האסטרטגיה כמצב אופרטיבי זמני, בו נוצרת הבנה אצל האויב, כתוצאה מעומק הפגיעה בו, כמו גם מסכנת הרחבתה של הפעולה אם תמשך הלחימה - שאפסו סיכוייו להשיג את מטרותיו במערכה. זה המצב שבו יסכים היריב לסיים את המערכה ולהיעתר לתנאי ההסדרה המוצעת להפסקת האש. באנלוגיה להגדרת מושג ההפתעה בצה"ל ולהבחנה בין "הפתעה מצבית" ל"הפתעה בסיסית" - ניתן להגדיר מצב זה כ"הכרעה מצבית", הקשורה אך ורק לתקופת המבצע ולתנאים המיוחדים בהם הוא התקיים. ככל שהמטרות המדיניות המוגדרות למבצע צנועות יותר והעליונות הצבאית המופעלת להשגתן מוחשית יותר - עשויה להספיק גם פגיעה מוגבלת באויב, על מנת להביאו להסכמה לסיים את הלחימה. זוהי הגדרה מותנית ומצומצמת של מושג ההכרעה, המכווניה וממקדת את הפעולות הצבאיות בלחימה לתכלית ברורה - ליצירת תנאים המאפשרים אכיפת הסדר רצוי בסיום המבצע הנתון.

זאת ועוד, מאבק מתמשך, שיסודותיו נטועים עמוק ברבדים אידיאולוגיים ותרבותיים ומתנהל גם בממדים הפוליטיים, מדיניים, חברתיים, וכלכליים - איננו פתיר באמצעות מהלך צבאי מכריע, ובוודאי שאין במהלך שכזה יכולת לעצב מציאות מדינית חדשה ויציבה לאורך זמן.⁷ חתירה ל"הכרעה מצבית" במבצעים המוגבלים מהווה אמנם מטרה זמנית בלבד, אך עשויות להיות לה השלכות אסטרטגיות נצברות על ציר הזמן, הקשורות לכרסום הדרגתי בלגיטימיות הרעיונית של היריב ולהמחשת חוסר התוחלת של דרכו. למימוש גישה שכזו נדרשת לישראל הפנמה של מהות האתגר ומרחב הזמן, נכונות ופתיחות להיפרד מגישות ומושגים בלתי רלוונטיים, ואימוץ מגננונים ותהליכים שיאפשרו לבנות מענה מקיף ושלם יותר ברמה האסטרטגית-לאומית.

מבצעים מוגבלים - מבצעי הרתעה ואכיפה

מטרת העל במבצעי הלחימה שניהלה ישראל נגד חמאס וחזבאללה הוגדרה כחידוש ההרתעה ושימורה לזמן ארוך ככל שניתן. על אף ניסיונה הרב של ישראל בניהול מבצעים מוגבלים מסוג זה ועל אף מרכזיותו של אתגר ההרתעה בהווה הביטחונית לא פותחה במרוצת השנים גישה אסטרטגית רב תחומית, כמו גם תפיסה אופרטיבית מבוססת להתמודדות עם תרחישים מסוג זה. הייחודיות

בהרתעת היריב הא-סימטרי קשורה בראש ובראשונה לעובדה שמושא ההרתעה הינו גורם דל בנכסים ומצומצם בהיקף האחריות שלו, ולפיכך, היכולת להציב איום אפקטיבי, שיכפה עליו התנהגות רצויה הינה מוגבלת יחסית.

מסמך האסטרטגיה מציין את עובדת היווצרותה של ההרתעה בתודעתו של היריב ואת הצורך להתאים את מרכיבי הפעולה למאפיינים הייחודיים שלו. עם זאת, אין במסמך הכוונה לאפיונה השלם של המערכת היריבה ואין בו הסבר לגבי האופן שבו ישמש אפיון זה כמסגרת המכווניה להפעלה אפקטיבית של המאמצים האופרטיביים במבצעי הרתעה. ניכר שיש מקום להרחיב בנושא, בין היתר בהיבטים הבאים:

"התאמת תפיסת ההרתעה באופן ייעודי ליריב על פי מאפייניו"⁸ השגת הרתעה מול ארגונים תת-מדינתיים הינה אתגר המחייב ניתוח רחב של מבנה ומקורות ההיגיון של היריב לשם התאמת כלי הביצוע האופרטיביים לפעולה אפקטיבית מולו. במבצע צוק איתן הותקפו כחמשת אלפים ומאתיים מטרות בשטחי הרצועה במהלך חמישים ואחד ימי הלחימה.⁹ האם קביעת המטרות לתקיפה, עיתוין והדרוג הפנימי ביניהן בוצע על-פי ניתוח יסודי של מרכיבי המערכת היריבה ובחינת משקלם ביצירת התוצאה ההרתעתית? קשה לקבל את הפערים בין היקף המשאבים העצום שהוקצה לתקיפות לבין תרומתם המוגבלת לתוצאה האסטרטגית הנדרשת. נדמה כי הניסיון הראשוני בצה"ל להשתמש ב"מפת כאב", לשם שרטוט תמונה כוללת של מרכיבי המערכת היריבה המאפשרת בחינת חשיבותם האופרטיבית והאסטרטגית בעיני היריב וערכם ביצירת האפקט ההרתעתי הינו רעיון נכון, שחשוב להמשיך ולפתחו לכדי מצפן אופרטיבי להפעלה אפקטיבית של מאמצי הלחימה במבצעי הרתעה ואכיפה.¹⁰

בחינת שילובם של מאמצים אסטרטגיים נוספים ברמה הלאומית לטיפול אפקטיבי באויב, המונחה על פי "מפת הכאב" - בהבחנה בין מרכיבי הכוח הצבאי של היריב לבין מרכיבי המערכת היריבה בכללותה, נמצאים יעדים בעלי חשיבות אסטרטגית, הראויים לטיפול באמצעות פעולות שאינן במגרש הביצוע הצבאי. מהלכים דיפלומטים, כלכליים, הסברתיים ואחרים עשויים לתרום תרומה משמעותית לעיצוב הכרתו של היריב בחוסר התוחלת מהמשך המערכה ולסייע לסיומה הרצוי.¹¹

שימור איום אופרטיבי אפקטיבי להסלמת המערכה לכל אורכה - יצירת ההכרה בתודעת היריב לגבי התרחקותם של יעדי המערכה מטווח השגתו, והבשלת ההבנה של העדר התוחלת מהמשכה מחייבות להכין יכולת איום מוחשית ואמינה, שתאפשר הסלמה בעוצמת הפעולה לאורך כל זמן המבצע. "הצגת פוטנציאל למימוש הכרעה צבאית והמחשת המועילות הנמוכה של פעולת היריב והנזק הפוטנציאלי שעשוי להיגרם לו"¹² הינה מרכיב חיוני באכיפת התנאים לסיום מבצע מתוך עמדת כוח. צריכה להישאל השאלה באשר למרכיביה של מדרגת ההסלמה, אשר יוכלו להוות איום אפקטיבי מול ארגונים מסוגם של חזבאללה וחמאס. במבצע עמוד ענן החל משא ומתן להפסקת אש מהיום הרביעי למערכה, לאחר שרוב המטרות הצבאיות ב"בנק המטרות" הצה"לי הושמד כבר ביומיים הראשונים. בימים הבאים, ככל שהתארכה המערכה, הלך "גרף העוצמה" וירד. האיום היחיד שנותר כאגרוף מאיים אפשרי היה מהלך של תמרון קרקעי מאסיבי לעומק הרצועה. לשם כך גויסו עשרות אלפי חיילי מילואים ונערכו לכך בשטחי הכינוס. לא ברור אם בראיית חמאס היה זה צעד אפקטיבי מאיים, או שעל-פי תפיסתו מהווה מהלך צה"לי שכזה דווקא הזדמנות, הן בהקשרים המבצעיים והן במישורים המדיניים וההסברתיים.

מהלומת פתיחה עוצמתית, שמביאה לפגיעה מערכתית קטלנית ועמוקה במערך ההגנה של היריב נתפסת אמנם כצעד שעשוי להמחיש לאויב את מידת נכונותו של צה"ל להפעיל את יכולותיו המתקדמות ביעילות ונחישות, ולהנחית עליו מכת מחץ שתביא לסיומה המהיר של המערכה. אך מול הרצון המובן לקיצור זמן המערכה מקננת השאלה לגבי מידת יעילותם של צעדי ההמשך במערכה, האם היריב יתעשת ממהלומת הפתיחה ויסרב להפסקת אש. הערכות אסטרטגית מתוכננת מראש של ישראל במישורים הפיזי והמנטאלי לאפשרות של הארכת המערכה - הינה עיקרון מחייב במבצעים מול ארגוני ההתנגדות. היא דורשת הכנת סל צעדים אופרטיביים רלוונטיים, שאינם בהכרח בתצורה מבצעית של תמרון קרקעי. ייתכן שהמשמעות המבצעית הנובעת מכך תחייב אף הפחתה מסוימת בעוצמת "מכת הפתיחה", ושמירת מטרות מתאימות לשם איום רציף לאורך כל שלבי המערכה. האיזון האופרטיבי הנדרש בין מהלומת פתיחה קטלנית לבין רציפות עוצמת הלחימה בהמשך הינו מרכיב חיוני בתכנון מבצעים.

שימור ההרתעה - היכולת להעריך את עומק ההרתעה המושגת תוך כדי ניהול המבצע הינה מוגבלת. זהו תהליך שמתרחש בממד התודעה וזמן התגבשותו חורג

מזמן המבצע. התקופה שאחרי המערכה הינה בעלת חשיבות בעיצוב הכרתו של היריב בתוצאות והפנמת הלקחים הנובעים מהן. צה"ל קידם בשנים האחרונות באופן ניכר את יכולותיו לפעול "בין המערכות" תחת תפיסה והיגיון מסדר, המכוונים לשיבוש תהליכי ההתעצמות של היריב, לשיפור התנאים לקראת המערכה הבאה בממדים אופרטיביים שונים, ולהכנת צעדי תגובה למקרים של הפרת ההבנות וההסכמות בין הצדדים מסיום המערכה הקודמת.¹³ מסגרת הזמן שאחרי המערכה ראויה לתכנון והכנה יסודיים. בתקופה זו יהיה משקלו של המאמץ הצבאי מצומצם ביחס למאמצים האסטרטגיים האחרים, ונדרש מנגנון פיקוד מרכזי יעיל לתכלל את מגוון המאמצים האסטרטגיים ברמה הלאומית ולהכוויןם לייצוב תוצאות המבצע ולהארכת משך הזמן עד למערכה הבאה.

ניתן לסכם את הניתוח לעיל ולהצביע על הדברים הבאים:

הניסיון מלמד על קשר רופף בין התוצאות הצבאיות לבין ההתהוות האסטרטגית-מדינית. הבסת האויב במגרש הצבאי איננה בהכרח תנאי לניצחון. לעתים, מבצעים בהיגיון הרתעתי, בעלי תוצאות אופרטיביות מוגבלות, עשויים להשיג תוצאות מדיניות משופרות. במילים אחרות ראוי להדגיש שהפעולה הצבאית נגזרת ונמדדת על-פי ההקשר והתוצאה המדינית ולא עומדת בפני עצמה ובמנותק ממנה.

תוצאות הלחימה אינן יציבות. על ציר הזמן, ומנקודות מבט היסטוריות שונות השיפוט לגביהן עשוי להשתנות. התוצאה המתהווה בזמן המערכה הולכת ומתגבשת לכדי תמונה מלאה רק לאחר סיומה, לעתים בטווח של חודשים ושנים, ועשויה ללבוש פנים שונות בתכלית ממצב הסיום הצבאי. היא תושפע במידה ניכרת מנסיבות וממאמצים אסטרטגיים החורגים מהתחום הצבאי: במישורים גאו-פוליטיים, מדיניים, ביטחוניים, חברתיים וכלכליים.

המסגרת המעניקה משמעות למבצעים מוגבלים ולסבבי הלחימה הינה המערכה האסטרטגית המתמשכת. עיצוב תפיסת המבצע צריך להתמקד באסטרטגיה המחברת בינו לבין המאבק המתמשך. הוא זה המספק את ההקשר להגדרת יעדי המבצע ולתהליך תכנונו.

ההמלצות העקרוניות הנובעות מהניתוח לעיל:

נדרש לבנות את היכולות והתכניות האסטרטגיות למאבק סבלני וארוך שנים אשר

יכול לא רק לפגיעה ושחיקת היכולת הצבאית של ארגוני חזבאללה וחמאס, אלא יפנה גם לרבדים הנוספים של המערכת היריבה, למרכיבי התשתית המעניקים חיות לרעיון ההתנגדות, ומהווים בסיס לכוחם ולהשפעתם של הארגונים על הציבור הרחב. במבצע הבודד ראוי להגדיר יעדים ראליים ומצומצמים מתוך הבנת משקלו המוגבל על ציר הזמן של המאבק המתמשך.

המאמץ הצבאי במבצעים הינו מרכיב אחד מתוך מגוון מאמצים אסטרטגיים, שהפעלתם האפקטיבית מחייבת מימוש "מנגנון פיקוד לאומי" יעיל ותפיסה מדינית כוללת.¹⁴ היכולת להשיג הסדר משופר במבצע נתון איננה קשורה רק בהתהוות תמונת מצב צבאית, המציגה פער חד וברור בין העליונות הצה"לית לבין נחיתות היריב. גישה רב תחומית (צבאית, מדינית, תודעתית, חוסן לאומי) עשויה להגביר מאוד את הפוטנציאל להשגת התכלית והמטרות האסטרטגיות במבצעים.

"מערכה משולבת" - הגדרת מטרות, שיח בין-מדרגי ו"מצב הסיום"

מסמך אסטרטגיית צה"ל מציין מספר דגשים חיוניים לניהול המערכה כ"מערכה משולבת" מנקודת הראות הצבאית. "כאשר נדרש להפעיל את הצבא אמור הדרג המדיני לנסח את ההנחיות לצבא כלהלן: מהן המטרות ומצבי הסיום האסטרטגיים הנדרשים, מהו תפקיד הצבא ואיך הוא משתלב בהשגת מטרות אלה ומהם המאמצים הנוספים (מדיני, כלכלי, תקשורתי, חברתי) ותפקיד צה"ל בהקשרם".¹⁵

הגדרת תכלית ומטרות המערכה ברמה המדינית מהווה את קומת הבסיס שמעליה מוגדרים היעדים הצבאיים במבצע. אין אפשרות להפריז בחשיבות הבירור המשותף בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי להבהרת המטרות, ניתוח משמעויותיהן האופרטיביות, והבנת האופן שבו תומכים ומשתלבים המאמץ הצבאי והמאמצים האסטרטגיים האחרים בהיווצרות התנאים לסיום המערכה. ניהול מבצעים ברמה הלאומית דורש חשיבה ברובד של האסטרטגיה-רבתי, החובקת את תפיסת הפעולה הצבאית ומייצבת את הבסיס להפעלתה. במבצעים מול ארגונים תת-מדינתיים, ניתוח הקשר בין תכלית מדינית לבין המטרות הצבאיות הינו אתגר מורכב. אחד הנושאים המרכזיים בדיון המשותף הינו ניתוח הזיקות בין ה"מאבק המתמשך" לבין "תקופת המבצע" ותכליתה. כיצד נכון להגדיר את "מצב הסיום" של מערכה, שבפועל איננה באמת מסתיימת, אלא רק משנה את פניה לתקופת

זמן מוגבלת? מהם יחסי הגומלין הנדרשים בין "מצב הסיום" במבצע לבין המשך המאבק? במילים אחרות - המבצע אינו אלא אמצעי. המאבק המתמשך הוא המטרה, ולפיכך ממנו נובעות הגדרות העל גם לתכלית ולמטרות המבצע. המאבק המתמשך מספק את ההקשר הרחב ואת המסד העקרוני שעל בסיסם נבנית התפיסה האסטרטגית למבצע. סנכרון המאמצים הלאומיים השונים תחת מטרות הלחימה, והימנעות מהסתמכות יתר על המאמץ הצבאי כמוביל האסטרטגיה הכוללת - הינם עקרונות הכרחיים, בעיקר במאבק מול ארגונים תת-מדינתיים.

בעת מלחמה קיימת נטייה טבעית אצל קברניטים למעורבות מוגברת בפרטי הביצוע הצבאי וצמצום העיסוק בחשיבה המדינית ובבניית התמונה הכוללת. הבעיות האופרטיביות הלוחצות עוברות לקדמת הבמה ודוחקות את הדיון בהכוונה האסטרטגית-מדינית. עמד על כך לידל הארט בדיון ממצה בספרו "מחשבות על המלחמה", בו הזהיר מפני התמקדות יתר בהשגת ההכרעה הצבאית, תוך אובדן הזיקות, המחברות בינה לבין יכולת הסדרת המציאות האסטרטגית.¹⁶ השאלה שצריכה לעמוד במוקד השיח בין הדרג המדיני לבין הדרג הצבאי עוסקת באופן שבו תומכים האירועים הצבאיים במצבים המדיניים הרצויים. ללא בירור רציף בנושא זה לאורך המערכה קיימת סכנה של סחף לפעילות צבאית יעילה, אך מוגבלת באפשרות לתרגם את תוצאותיה לאפקטיביות אסטרטגית ולקידום ערכים מדיניים.

היכולת המוגבלת להשגת הישגים אסטרטגיים באמצעות הכוח הצבאי לבדו מחייבת את שילובם ההדוק של מאמצים רב תחומיים נוספים ברמה הלאומית, החל משלב עיצוב הרעיונות ודרך תהליכי תכנון וניהול המערכה ברמה האסטרטגית באמצעות "מנגנון הפיקוד הלאומי". יכולת המימוש של מאמצי הדיפלומטיה, ההסברה והעורף האזרחי בישראל לפעול באפקטיביות במבצעים מוגבלים קשורה במידה רבה לתהליך מובנה ורציף של הכנות מקצועיות ובניית כשירות לפעולה בחירום. גופי הביצוע האסטרטגיים בישראל נדרשים לקיים תהליך רציף ומקצועי של למידה, תכנון ותרגול של מצבי הסלמה וחירום במשותף עם צה"ל ובסיוע המל"ל כגורם מתאם ומסדיר. מוכרת בצה"ל התמונה של היעדר השתתפות גופי הביצוע האסטרטגיים ברמה הלאומית בתרגילי המפקדות הבכירות של צה"ל, המתקיימים בתדירות גבוהה יחסית.

הגדרת "מצב הסיום" למערכה מבטאת את ההישגים האסטרטגיים הנדרשים ומתעצבת באמצעות שיח בין הדרג המדיני לבין סוכני הביצוע הלאומיים המופעלים במערכה. גיבוש הגדרה בהירה של ההתהוות הנדרשת ב"מצב הסיום" אמורה להכווין את תהליכי התכנון וניהול המערכה, ולא פחות מכך את אסטרטגיית ה"מערכה העוקבת" שלאחר המבצע. "מצב הסיום" קשור באופן הדוק למצב ההמשך במאבק המתמשך ומכאן החשיבות הגדולה בטעינת ההגדרות של מטרות המערכה ו"מצב הסיום" בתוצרי הניתוח האסטרטגי, המדיני והצבאי. אלה יאפשרו במהלך המערכה הכוונה ותיאום של הפעולות, תוך שילוב אפקטיבי ברמה הלאומית בין המאמץ הצבאי, המדיני, ההומניטרי והתקשורתי להבטחת הלגיטימציה למערכה ולבניית המסגרת להסדרת הסכמי הפסקת האש.¹⁷

בהקשר זה, מעניין להשוות בין הגישה הנהוגה בישראל לבין הגישה האמריקנית, שהלכה והתפתחה בשנים שאחרי מלחמת וייטנאם. המושג "דוקטרינת פאוול" שירת את גנרל קולין פאוול כיו"ר המטות המשולבים של הצבא האמריקני, כמסגרת לשיח בין-מדרגי מול הנשיא במלחמת המפרץ הראשונה. התפיסה הגדירה את הדיון המשותף דרך השאלות הבאות: כיצד מוגדרות המטרות המדיניות ומה מידת חשיבותן וההיררכיה הפנימית שביניהן? איך יושג בסיס הלגיטימציה הפנימית והבין-לאומית התומך בהשגת מטרות אלו? איך תתרום הפעלת הכוח הצבאי להשגת המטרות? מהן המשמעויות האסטרטגיות הנובעות מהפעלת הכוח הצבאי ומהם המחירים והסיכונים הצפויים? מהן ההשלכות האסטרטגיות הצפויות מהיווצרות המצב החדש בעקבות המערכה? מהי "אסטרטגיית היציאה", אשר מבטיחה את קיומה של המערכה בגבולות מוגדרים של זמן ומרחב, ומונעת הסתבכות וסטייה מהמטרות ומהמשאבים שהוגדרו לה? זוהי מסגרת לשיח אסטרטגי בין-תחומי, המרחיבה את בסיס הידע המשותף בין הגורמים השונים ומאפשרת חידוד ההבנות לגבי המטרות, ההישגים הנדרשים, משאבים, אילוצים וסיכונים, והנחת תשתית חיונית להפעלה אפקטיבית של המאמצים במערכה.

סיום מבצע בהסדרה - "ברמה האסטרטגית יש לחתור לניצחון תוך יצירת מצב שבו ניתן לכפות על האויב הפסקת אש או הסדרה מדינית, מתוך עמדת כוח המבוססת על הכרעתו הצבאית, או על אי-יכולתו ואי-רצונו להמשיך בלחימה. לניצחון המבוסס על הכרעה תרומה חשובה ליצירה או לחידוש של ההרתעה".¹⁹ מערכה מוצלחת חותרת לסיום בהסדרה רצויה, תוך מעורבות אפשרית של גורמים

במערכת הבין-לאומית. ככל שרף הדרישות של ישראל בהסכם גבוה יותר, עומד השילוב בין המאמץ הצבאי לבין המאמץ המדיני בפני אתגרים מורכבים יותר. ישנם מצבים בהם תתבסס ההסדרה בסיום המערכה על הבנות שסוכמו מראש עם גורמי ההשפעה והתיווך השונים (ארצות הברית, גורמי מפתח באיחוד האירופי, רוסיה, ושחקנים אזוריים רלוונטיים). לשם כך יידרש מהמאמץ הצבאי במבצע לפעול בעוצמה ולפגוע פגיעה משמעותית ביריב, אך תוך רגישות והתייחסות לאינטרסים של גורמי ההשפעה הבין-לאומיים ולגבולות הלגיטימציה הנדרשת לפעולה יעילה במישור המדיני. "מנגנון הפיקוד הלאומי" יהיה לפיכך הגורם המלכד והמסנכרן בין ציר המאמץ המדיני לבין ציר המאמץ הצבאי, תוך התאמת מאפייני וקצב הפעולה הצבאית לשעון הפעילות המוכתב על-ידי המשא ומתן המדיני.

הדיון האסטרטגי לפני המערכה צריך לברר לעומק את המשמעויות האופרטיביות השונות במימוש "מערכה מכוונת הסדרה", או לחילופין ב"מערכה המכוונת להפסקה חד-צדדית". במסמך אסטרטגיית צה"ל חסרה הרחבה לגבי עקרונות הפעולה השונים של שתי גישות אלו בניהול המערכה ובמצבי הסיום שלה. במבצע עופרת יצוקה, לאחר שהתמרון הצה"לי לתוך רצועת עזה מיצה עצמו (תוך ימים ספורים) והכוחות המשיכו לדשדש במקומם עוד כשבוע - עדיין לא היה ברור לאיזה "מצב סיום" חותרת ישראל. ציפי לבני, שרת החוץ בזמן המבצע, מתארת את התנהלות הדרג המדיני מול צה"ל: "היו חילוקי דעות בין ראש הממשלה, שר הביטחון ואני, ונכנסנו למבצע כשאין הכרעה בין גישת ההסדרה לגישת ההרתעה".²⁰ תמונה דומה של פערים במנגנון התכנון האסטרטגי ברמה הלאומית משתקפת גם מהתבוננות בדיונים המתקיימים בדרג הפוליטי בשנתיים שחלפו מאז סיום מבצע צוק איתן. נדמה כי ההתייחסות במסמך אסטרטגיית צה"ל לאופן הגדרת מטרות המלחמה על-ידי הדרג המדיני, מצביעה הן על מידת חיוניותו של התהליך והן על מגבלותיו.²¹

סיום בהפסקת אש חד צדדית - חלק ממבצעי ההרתעה שניהלה ישראל הסתיימו ללא הסדרה פורמאלית והסכם חתום. בצורת סיום שכזו יש השלמה ישראלית עם חוסר נכונותו של האויב לקבל על עצמו באופן מפורש תכתיבים שיביאו לשיפור המציאות הביטחונית. למרות זאת, הערכת המצב בצד הישראלי עשויה להכיר במציאות שנוצרה בהיבט האסטרטגי הכולל וביחס למטרות המבצע כמספקת, ולהביא להחלטה על סיום הלחימה באופן חד-צדדי. לעתים, באי-נוחות נאלצת

ישראל להכיר במציאות, שמול יריבים דוגמת חזבאללה וחמאס לא ניתן להשיג תוצאה מדינית טובה יותר, לפחות לא ברמות המחירים שהיא מוכנה לשלם עבור המטרות שהוגדרו למבצע. בלב תהליך הערכת המצב מתבצעת בחינה באשר ליכולות צה"ל להעמיק את הפגיעה ביריב, המשמעויות ההיקפיות הנלוות לכך, ופוטנציאל השיפור של ההישג המדיני.

מידת הלגיטימציה הפנימית והבין-לאומית לקיום מבצעים מהווה מרכיב חשוב ביצירת חופש הפעולה האסטרטגי של ישראל, וככזו היא מהווה גורם משפיע מרכזי בתהליכי תכנון המערכה.²² המערכה מתנהלת ברובה במרחב אזרחי בנוי תוך חשיפה גבוהה לאמצעי התקשורת. ממד הלגיטימציה במבצע הינו גורם חשוב במשוואה מורכבת, המשקללת בצד חיוניות האינטרסים את עוצמת המאמץ הצבאי, פוטנציאל ההישג המדיני, האפקט התקשורתי, דעת הקהל, מידת התמיכה ומעורבות שחקני המפתח בקהילה הבין-לאומית.

צה"ל ביצע בשנים האחרונות תהליך מרשים שאפשר להטמיע בתהליך התכנון שלו את הנגזרות האופרטיביות הקשורות להשפעה על מרחב הלגיטימציה במבצעים. מתקיימת מעורבות גבוהה ובקרה צמודה של גורמי הפיקוד הבכירים בנוהלי האישור לתקיפת המטרות, בנקיטת אמצעי התראה וזהירות למניעת פגיעה בבלתי מעורבים (התראות לפינוי אוכלוסייה, "הקש בגג" ועוד), ותכנון מקצועי של התאמת סוגי החימושים למטרות הנתקפות לשם הפחתת ה"נזק האגבי" ככל שניתן. בנוסף מתקיים תהליך לתייעוד התקיפות, המשמש לתחקור ולמידה מהביצועים ולתמיכה במאמץ ההסברה תוך כדי המבצע ולאחריו. במלחמת לבנון השנייה ובמבצעים ברצועת עזה אִפשרו צעדים אלו חופש פעולה רחב לצה"ל והפחתה משמעותית של לחצים חיצוניים מצד הקהילה הבין-לאומית, לכפיית הפסקה מוקדמת מדי של המבצע. בצד הבקרה ההדוקה על הפעולה הצבאית יש חשיבות גבוהה לקיום מאמץ מדיני העוסק בבניית רובד הלגיטימציה לפני ותוך כדי המערכה, ובהנחת התשתית המאפשרת חופש תמרון אסטרטגי לישראל בהיבטי זמן, מרחב והפעלת העוצמה הצבאית. לכך עשויה להיות השפעה דרמטית גם על היווצרות התנאים האסטרטגיים ומערכת ההסכמות המדינית בסיום המבצע.

ממד הזמן והשאיפה ל"קיצור זמן המערכה" - הרצון לקיצור זמן המלחמה מעוגן עמוק ביסודות התפיסה הביטחונית של ישראל מראשית קיומה. "בחירום

ובמלחמה - הסרה מהירה של האיום, תוך צמצום הנזק למדינת ישראל וכדי לחזק את ההרתעה של ישראל במרחב".²³

על בסיס עיקרון מנחה אסטרטגי זה פותחה גישה אופרטיבית, החותרת להשגת הכרעה מהירה במצבי לחימה. ליסודות התפיסתיים של גישה זו ישנה אחיזה עמוקה גם כיום בתהליך תכנון מבצעים מוגבלים מול יריבים א-סימטריים. עם זאת, מצבה האסטרטגי הנוכחי של ישראל שונה באופן מהותי מהעבר. הנורמה של מלחמות קצרות והשאיפה להכרעה מהירה נבעו מניתוח החולשות של ישראל, מהחשש מפני ריתוק מערך מילואים גדול לתקופות ארוכות ומפגיעה קשה במצב המשק. תפיסת ההכרעה המהירה פותחה לפיכך כמצפן תורתי לבניין הכוח הצה"לי ולהפעלתו במלחמה והשפיעה באופן יסודי על מבנה החשיבה האסטרטגית, התכניות האופרטיביות ועל מערך האימונים של צה"ל.

לכאורה, יסודות התפיסה תקפים גם לגבי התנגשות של ישראל מול יריבים א-סימטריים תת-מדינתיים. הטיעון הרווח באשר לממד הזמן במבצעים מוגבלים גורס כי בהינתן מטרות ויעדים מצומצמים למערכה - מה טעם להאריכה? ככל שאין בכוונת ישראל לבצע שינוי יסודי במציאות האסטרטגית, ומטרתה העיקרית הינה רק לשקם את ההרתעה ולאפשר חזרה למסלול חיים תקין - מובנת השאיפה לצמצום משך המבצע למינימום האפשרי. ובהינתן יכולת מבצעית ומודיעינית להתחיל מבצעים באמצעות מהלך עוצמתי, מפתיע ומהיר באש ובתמרון - מדוע לא להפעילו בתחילת המערכה ולהביא בכך לסיומה המהיר?

מנגד, במצבה האסטרטגי המשופר של ישראל כיום, יש מקום לדיון עדכני באשר לממד הזמן במערכה.

ראשית, השאיפה לקיצור הזמן כרוכה במהלומת פתיחה מוחצת, שאמורה לפגוע במגוון רחב של יכולות האויב באופן שיקשה עליו להתאושש ממנה. לפיכך, מהלומה עוצמתית בראשית המבצע עשויה לכלול חלק גדול מהמטרות המופיעות ב"בנק המטרות" הצה"לי. עם זאת, במבצעים האחרונים ניתן היה לראות שלחמאס ולחזבאללה יש כושר לספוג מהלך התקפי עוצמתי ומרוכז, ולהתאושש ממנו בהמשך המערכה באמצעות המערך המבוזר של הכוחות ומעטפת ההגנה שמספק המרחב האזרחי הבנוי והממד התת-קרקעי. ההנחה, שמהלומת אש

כבדה בפתיחה עשויה לחולל קריסה מערכתית אצל היריב ולהביאו לכדי הכרה בחוסר הכדאיות של המשך הלחימה מחייבת בירור מעמיק וזהיר. חייבת להישאל השאלה: ומה אם זה לא יקרה? תפיסת ההגנה והפריסה המבוזרת של היריב נערכת בדיוק למצבים שכאלו, כך שתאי הלחימה האוטונומיים שלו יוכלו להמשיך לתפקד באופן עצמאי ולאורך זמן. מה תהיה אז הפעולה המתאימה כנגד המשך ירי התמ"ס בהיקפים גדולים לתוך עומק שטחה של ישראל? מה ייכלל בסל הצעדים האופרטיביים האפשריים מול אי-הנכונות של האויב להסכים אפילו להפסקת אש חד-צדדית? האם ניתן יהיה לקיים איום אמין ואפקטיבי בהסלמת המערכה, ולהמחיש לאויב את הסכנה והנזק המוגבר שעלולים להיגרם לו בהמשיך המערכה, כאשר רובן המכריע של המטרות כבר הושמד בפתיחה? זוהי דילמה מהותית הניצבת בפני המתכננים - האיזון הנדרש בין מכה קטלנית בפתיחת המערכה לבין תכנון רציפות העוצמה בהמשכה. בין החתירה לסיום מהיר של המבצע לבין ההערכות להמשכו במדרגות עוצמה עולות נוספות. שמירת עתודה של מטרות ויעדים, המשמשים כמכשיר לאיום אמין ואפקטיבי בהסלמה עשויה לאפשר השפעה על היריב להפנמת חוסר התוחלת בהמשך הלחימה, והערכות נכונה יותר של צה"ל למצב של התמשכות המערכה.

זווית נוספת של הדיון בממד הזמן במערכה קשורה למוכנות העורף. האם ניתן לתכנן לחימה שתימשך שבועות רבים, או שהמורל הלאומי, היקף הנפגעים, רמת ההרס והשיתוק הכלכלי מהווים מחירים בלתי נסבלים לישראל ונדרש לחתור לסיום מהיר? לא נכון יהיה לקבע גישה אחת עקרונית ומחייבת לכל זירות הלחימה ולכל תסריט אפשרי. כל מבצע הינו ייחודי בהקשרו האסטרטגי ומצריך ניתוח קונקרטי. יחד עם זאת, ניתן להגדיר את אומדן הנפגעים החזוי בעורף, פוטנציאל הנזק הכלכלי, ורמת ה"חוסן הלאומי" כפרמטרים לבחינת מידת החיוניות בקיצור זמן המערכה. בחינת חמישים ואחד הימים של מבצע צוק איתן לאור קריטריונים אלו ובתנאים הייחודיים שהתקיימו בעת המבצע מצביעה על כך שזהו מרחב זמן אפשרי וסביר בהחלט. עם זאת, תהליך בחינה בקריטריונים דומים לקיום מערכה עתידית מול חזבאללה בלבנון - יוביל כנראה למסקנה אופרטיבית שונה.²⁴

נראה כי הגיעה העת לדיון אסטרטגי בעקרונות ה"הכרעה המהירה" ו"קיצור זמן הלחימה" בתסריטי לחימה מול ארגונים תת-מדינתיים. ראוי לבחון אם המהירות צריכה להוות מרכיב מוביל בכל תכנון אופרטיבי, ואת המשמעויות הנובעות מממדי

הזמן השונים של המאמץ הצבאי והמאמץ המדיני ומהזיקות והתיאומים הנדרשים ביניהם במבצעים. נדמה כי מדיניות כוללת, הנשענת על אסטרטגיה סבלנית, כושר ספיגה מוגבר וחוסן מנטאלי, תאפשר לעצב מבצעים מוגבלים תחת מסגרת זמן ישימה ומציאותית יותר.

השתנות תמהיל המאמצים - הגנה והתקפה, אש ותמרון

"בכל מערכה התקפית יינתן משקל משמעותי למרכיב המגננה והגנת הגבולות, כמרכיב מרכזי שנועד לצמצם את הישגי האויב ולהגדיל את חופש הפעולה של צה"ל".²⁵ הוספת נושא ההגנה כמרכיב יסוד בתפיסת הביטחון הלאומי הינה עובדה מוסכמת, מאז המלצת ועדת מרידור בשנת 2006.²⁶ בבסיס ההמלצה עומדת ההכרה בהשתנות מאפייני האיומים, שניצבים מול ישראל בהווה ובעתיד הנראה לעין. בהתמודדות מול חמאס וחזבאללה נשמרת יכולתו של היריב לרציפות בביצוע פעילויות התקפיות, ובדגש על ירי תמ"ס, גם כאשר מצבו האופרטיבי במערכה קשה. ביזור היכולות ההתקפיות והטמעתן במרחבים הבנויים והתת-קרקעיים מאפשר לאויב מגוון מהלכים טקטיים התקפיים, שמיועדים לפגיעה בבטן הרכה של ישראל, או להשגת יעדים שבראייתו הינם "שוברי שוויון" במערכה.

העורף הישראלי וכושר עמידתו במאבק מהווה זירה מרכזית בחשיבותה במערכה. בצד חתירה מתמדת לאיתור הזדמנויות להפתעות טקטיות ולהעצמת התקשורתית מקיים היריב מאמץ רציף, המוכוון להתשה של החברה הישראלית ולפגיעה בלכידותה. להתנהלות הציבור בעורף ולאיתנות העמידה הלאומית משקל והשפעה גבוהים על תמונת הסיום של הלחימה.

חוסר היציבות האזורית המאפיין את המציאות האסטרטגית מחייב הגבלת ציפיות ממהלך התקפי עוצמתי, כמגלם פוטנציאל לשינוי יסודי במצב האסטרטגי-מדיני. במבט השוואתי לצבאות מודרניים הנאבקים באויבים א-סימטריים בעשרים השנים האחרונות מסתמנת תמונה של מלחמות ממושכות, נטולות פתרונות קסם מהירים. הכרה ביכולותיה המוגבלות של מתקפה צה"לית מול אויב א-סימטרי נעדר מרכזי כובד, מחייבת הערכות למבצעים ממושכים יותר שבהם נדרש לקיים מאמץ הגנתי, המגובה ביכולות ותכניות אסטרטגיות מתאימות. פיתוח תפיסת הגנה כוללת נדרש לצורך תיעודף נכון בהקצאת המשאבים לבניין הכוח וההתעצמות,

במתאר של תקציב ביטחוני מאתגר. המגננה, שלא כמו המתקפה - אינה ממוקדת בזמן ובמרחב. פריסתה הרחבה מחייבת תקציבים גבוהים והיא מציפה שאלות כבדות משקל בהקשרי עלות-תועלת אסטרטגית. זהו נושא המחייב בירור מעמיק, ברמה הצה"לית ומול הדרג המדיני.

שילובו של העורף כמרכיב מרכזי בתפיסת הלחימה של היריב הינו כיוון מתבקש. במבצע צוק איתן, יותר משליש מההרוגים נפלו בתוך שטחי מדינת ישראל.²⁷ אולם גם השקעה כבדה בפיתוח מאמץ ההגנה לא תאפשר לבנות שכבת מיגון הרמטית כנגד כלל האיומים המתהווים. מודעות למגבלות ההגנה מחייבת פיתוח תפיסת מענה כוללת וגמישה. התפיסה צריכה לדון באופן מפוכח בהערכות העורף מול היקפי התמ"ס ההולכים וגדלים, במשמעויות המענה המצומצם לאיום הפצמ"רים בישובים סמוכי הגבולות, וביכולת ההערכות המבצעית מול איום המנהור ההתקפי בשתי הזירות. גישות חדשות להערכות אסטרטגית מתאימה, הכוללות שילוב של אמצעי הגנה אקטיביים ופאסיביים, בצד הכנות לפינוי אוכלוסייה מאזורים מוגדרים מראש - צריכות להבשיל לכדי מענה ראוי.²⁸

המאמץ ההתקפי - מרכיבי התמרון והאש

בתפיסתו הקלאסית מיועד התמרון לכבוש שטחים בעלי ערך מבצעי ולהשמיד אויב הנמצא בהם. החשיבה המסורתית בצה"ל החזיקה בגישה זו גם בתכנון מבצעי הרתעה, ומהלכי תמרון קרקעיים נבחנו בכל המבצעים שנערכו מול חמאס וחזבאללה. למעט במבצע עמוד ענן, שבו מאמץ התמרון הוכן אך לא הופעל, במבצעים האחרים תמרון צה"ל בהיקפים מוגבלים, לאחר שהסתיים השלב המקדים של מהלומת האש המערכתית. התפיסה הרווחת רואה בתמרון הקרקעי מרכיב מרכזי (גם אם לא מספיק) לניצחון, מאחר שהוא מגדיל את החיכוך מול הירי ומסייע בהגברת קצב שחיקתו. הוא עשוי להוות מנוף להגברת הלחץ על מערך הפיקוד והשליטה של היריב במערכה, ובנוסף, הוא מהווה הצהרה באשר לנכונות ללקיחת סיכונים, התואמים את חיוניות האינטרסים שעבורם מנוהלת המערכה.

לאחר ארבעה מבצעי לחימה משמעותיים של צה"ל בין השנים 2006-2014 יש מקום לבחון את תרומתו של התמרון להתפתחות המערכה ולהתהוות מצב הסיום האסטרטגי, ולהציב שאלות ולקחים מרכזיים ביחס להגדרות המופיעות במסמך אסטרטגיית צה"ל. במסמך מצוינים העקרונות להפעלת התמרון במצבי לחימה.

"מהלומה משולבת מיידית ובו זמנית באמצעות שני מרכיבי יסוד: הראשון-תמרון מידי, שמטרתו פגיעה באויב, כיבוש שטח, צמצום הירי מהשטח שנכבש, תפיסה והשמדה של תשתיות צבאיות ופגיעה בשרידות השלטונית של האויב".²⁹

ראשית, באשר לציווי ה"תמרון מידי" - צריכה להישאל השאלה לגבי חשיבותה האופרטיבית של המהירות בהטלת התמרון. הזמן הנדרש לצבירת הכוחות המתמרנים לאזור מרחב הלחימה ולהשלמת הכנותיהם המבצעיות למשימותיהם עשוי להיערך מספר ימים. בזמן זה מתבצעת בדרך כלל מהלומת אש צה"לית, ועל בסיסה ניתן לפתח הבנה עדכנית באשר לאופן תפקודו של היריב בלחימה. ניתן לייעד זמן זה להעמקת התכנונים המבצעיים ולקיום מערכת אימונים חפזה אך אפקטיבית, המשפרת את יכולות הביצוע של הכוחות המתמרנים לקראת משימותיהם הקונקרטיות. ניהול תהליך שכזה תוך כדי לחימה דורש הכנות מדוקדקות ברמה הצה"לית. במבצע עופרת יצוקה מומש רעיון זה ותרם רבות לחיזוק כשירות היחידות טרם כניסתן לתמרון הקרקעי. מומלץ לבחון בהקשר הייחודי של כל מבצע, אם לתעדף "תמרון מידי", או שמא לאפשר את עיכובו (תוך המשך הפעלת הלחץ על היריב) לטובת שיפור המוכנות לביצוע.

שנית, באשר ל"כיבוש שטח ופגיעה באויב" - כבר עמדנו על הערך המוגבל שהיריב מייחס לאובדן שטחים שבשליטתו. היריב יכול להעריך במידת וודאות גבוהה, שבסיום הלחימה השטח שנכבש יחזור לשליטתו המלאה. ככל הנראה, כיבוש זמני של שטחים לא יצור טלטלה מערכתית בכושר התפקוד שלו. פריסתו המבוזרת והיערכותו בשטחים מורכבים מאפשרת לו חלופות תפקודיות אפקטיביות ממרחבים שונים. זאת ועוד, ייתכן שהאויב עשוי להתייחס למהלכי התמרון לא כמהלך מאיים ומגביר לחץ, אלא דווקא כהזדמנות אופרטיבית מבחינתו. פעולת תמרון צה"לית לתוך שטחים מוכרים לו אשר הוכנו מראש ובאופן קפדני לאפשרות שכזו - עלולה להקנות למגן מרחב אפשרויות פעולה חדשות ובתנאים נוחים יחסית. יתרה מכך, צה"ל מוגבל ביכולותיו לפעול בממד התת קרקעי ומול פריסה מסועפת של מערך מטענים ומלכודים ויתרונותיו המבצעיים נשחקים במתארים שכאלו. לא כל שכן, אם הכיבוש יצריך שהייה מתמשכת של הכוחות באותם שטחים. ככל שהתוצאות המבצעיות בתמרון לא תהיינה מהירות וברורות - עלולים הכוחות המתמרנים למצוא עצמם חשופים לסיכונים מבצעיים הולכים וגדלים ולביקורת ציבורית ובין-לאומית מתעצמת.

באשר למטרה המוגדרת כ"צמצום השיגורים מהשטח שנכבש" - חלק עיקרי מיכולות השיגור של הארגונים פרוס ומוטמן במערכים תת-קרקעיים ובלב השטחים הבנויים, המהווים שכבת הגנה יעילה מפני תקיפות צה"ל. אין נתונים מדויקים המאפשרים לנתח את ההשפעה הישירה של התמרון על צמצום ירי התמ"ס במבצעים אך נדמה כי ניתן להעריך את התוצאות כמוגבלות מאוד. ראשית בשל הפריסה הרחבה והעמוקה של מערך השיגור, המותירה יכולות רבות מחוץ לשטחי התמרון. שנית, גם במקומות שאליהם כוון התמרון הצה"לי התקשו הכוחות לשלוט ולדכא את נקודות השיגור המוטמנות תחת הקרקע.

כיוון אופרטיבי נוסף להכוונת התמרון במסמך האסטרטגיה הינו "השמדה של נכסים צבאיים ופגיעה בשרידות השלטונית". מטרה זו כרוכה באתגרים לא מבוטלים, אשר מחייבים את בחינת כדאיותו ביחס לחלופות מבצעיות אחרות. ככל שמזוהים יעדי אויב בעלי ערך מבצעי גבוה, וככל שיכולת הפגיעה בהם באמצעות "אש מנגד" הינה מוגבלת - הם עשויים להפוך למטרות ראויות לתמרון צה"לי. תמרון שכזה יידרש להתמקד ביעדים קונקרטיים תוך הימנעות משהייה ממושכת בשטח לאחר כיבושו. איום על השרידות השלטונית של הארגון מתאים להיכלל בין משימות אלה. עם זאת, אין להתעלם מהעובדה שמערכת הפיקוד האסטרטגית של האויב ספונה עמוק במרחב המוגן התת-קרקעי, וניתן להעריך שהיא מסוגלת לתפקד בגמישות תחת איום. במלחמת לבנון השנייה, גם כשנתקף מרכז הפיקוד האסטרטגי של חזבאללה ברובע דאחיה בביירות באמצעות מהלומה אווירית עוצמתית, לא ניתן היה לזהות בבירור ירידה דרסטית בכושר הפעולה האופרטיבי של האויב באזורים אחרים ברחבי לבנון.

נראה כי גישת התמרון המסורתית תורמת באופן חלקי בלבד לקידום הישגי המערכה כנגד יריבים א-סימטריים במאפיינים שלפנינו. מומלץ לבחון את התפיסה הקיימת במגמה לפתח גישות חדשות ומתאימות יותר למציאות הנוכחית. החיכוך המוגבר שיוצר התמרון במבצעים, היקף הנפגעים, השליטה המוגבלת במידת הנזק הסביבתי בלחימה בלב השטחים הבנויים, כמו גם אפשרות השפעתו על הארכת משך הלחימה - הינם נושאים אופרטיביים הדורשים בירור מעמיק בנושא הפעלת הכוח ובניינו. עם זאת ראוי לציין, שהתמרון מציג באופן מובהק את חיוניות האינטרסים של ישראל במערכה ואת נכונותה להסתכן ולהקריב למען השגתם. ניתן להעריך שמהלך תמרון נושא בחובו השפעה ישירה על הצדדים

המשתתפים בניהול המשא ומתן להפסקת האש והגדרת תנאי הסיום. הדיון האינטנסיבי שהתנהל בימיה האחרונים של מלחמת לבנון השנייה, באשר למידת השפעתו האפשרית של מהלך תמרון מורחב על תוצאות מצב הסיום (תכנית "שינוי כיוון 11"), נראה גם כיום, עשר שנים לאחר המלחמה, כנושא שערכו בהיבט האסטרטגי-מדיני, כמו גם משמעויותיו האופרטיביות-צבאיות, עדיין לא בוררו עד תום.³⁰ ניכר שהדיון בתמרון החמיץ נושאים מהותיים הנדרשים לברור: האם ובאיזה אופן מסייע מהלך התמרון האחרון בעיצוב התנאים הנדרשים להסכם הפסקת האש? על אילו מרכיבים אצל האויב ובמערכת הבין-לאומית שעוטפת את המבצע אמור התמרון לפעול? מה תרומתם של מרכיבים אלה לאכיפת הסכם מדיני משופר? מה תהיה מידת היציבות של ההסכם על ציר הזמן? מה נדרש לשם שמירת יציבות? מהם המחירים שראוי לשלם עבור הישגים אלו? זהו דיון מורכב, הנוגע בממשק שבין הרובד האסטרטגי לבין הרובד האופרטיבי ובזיקות המחברות בין מטרות מדיניות לבין מהלך מסיים צבאי. הוא איננו נשען ביסודו רק על נתונים עובדתיים מוצקים, ונותן מקום להערכות ואינטואיציות מבצעיות ולמערכת שיקולים אופרטיביים ואסטרטגיים מורכבת. דיון זה, שהתקיים בשלהי המלחמה, מספק זווית נוספת לחשיבות האפיון המחודש של תפיסות תמרון רלוונטיות ללחימה מול אויבים מסוג זה.

התחזקות מעמד האש ביחס למאמץ התמרון במבצעים מוגבלים היא מגמה ברורה ומובנת מעצם טבעם של מבצעים אלו. מבצעים בהיגיון של הרתעה ואכיפה מכוונים להשפעה על תודעת האויב, בניסיון להשיג את המטרות המוגדרות והמוגבלות במחירים נמוכים יחסית. הפעלת "אש מנגד" מאפשרת יכולת שליטה ובקרה נוחה על רמת העוצמה המופעלת, לפקח באופן הדוק יחסית על מידת הנזק הסביבתי, להפחית את מידת הסיכון לכוחותינו, ולשמור על גמישות ואורך נשימה אופרטיביים להתפתחויות אפשריות בלחימה. כל אלה תורמים ליצירת מצג של עליונות צבאית ברורה במערכה, שמולה יתקשה יריב נחות למצוא משפט קיום אופרטיבי.

בשנים האחרונות בוצעו בצה"ל מהלכי פיתוח והצטיידות מרשימים במערכות מתקדמות ביותר בתחומי איסוף המידע וההיתוך המודיעיני, באש המדויקת, בפלטפורמות אוויריות לא מאוישות וביכולת שליטה, בקרה ותקשורת, המאפשרים לקשור בין גורמי האיסוף והתקיפה לסוגיהם לכדי מערכת אפקטיבית לסגירת

מעגלים מהירה מול מטרות במרחב הלחימה. זוהי קפיצת מדרגה איכותית, המאפשרת העמקת תוצאות התקיפה ושחיקת היריב באופן מדויק ומבוקר.

עם זאת, בפריסת מערכי הלחימה של חמאס וחזבאללה ניתן לזהות בברור את מגמת הביזור ההולך וגדל של מרכיבי הכוח הצבאי, ואת ההיטמעות במרחבים הבנויים ובממד התת-קרקעי כמרכיבי המפתח של תפיסת ההגנה וההישרדות מול עוצמתו של צה"ל. בתנאים אלו, מיצוי יכולות האיסוף והאש המתקדמות, בכפוף לשמירת כללי הדין הבין-לאומי וערכי מוסר הלחימה - עומד בפני רף גבוה ומאתגר מאוד.

שלושה ציוויים משפטיים חלים על הפעלת האש מול אויב בלחימה:

1. ניתן לתקוף מטרות צבאיות בלבד, אשר קיימת וודאות לגבי הפעילות הצבאית המתרחשת בהן.

2. חובת הבחנה והפרדה בין האויב הנתקף לבין אוכלוסייה אזרחית בלתי מעורבת בלחימה, כתנאי מחייב לתקיפה.

3. עיקרון המידתיות - עוצמת התקיפה מחויבת לעמוד ביחס שהולם את מידת האיום הנשקף לכוחותינו מהיעד המותקף ולהימנע מגרימת נזק אגבי ככל שניתן.

עולות שאלות לגיטימיות באשר למידת התאמתם של כללי הדין הבין-לאומי, שנוסחו בעיקרם לאחר מלחמת העולם השנייה, למאפייני ההתמודדות הנוכחית בין צבאות מודרניים לבין אויב א-סימטרי מבוזר ומוטמע בלב המרחב האזרחי. בעשרים השנים האחרונות התמודדו מול אתגר דומה ובמידת הצלחה מוגבלת בלבד גם צבאות מערביים אחרים, בעיקר בעיראק ובאפגניסטאן. גם עם אמצעי האיסוף והמחקר המודיעיני המתקדמים בעולם קיים קושי גדול בזיהוי המטרות הראויות לתקיפה ולוודא את קיום התנאים המאפשרים אותה בהתאם לכללי הדין הבין-לאומי. למעשה, האויב עושה שימוש בכללים אלו ומנצלם באופן ציני לתפיסת פעולה, אשר מתעלמת מהם באופן מוחלט. לא מופרך לקבוע כי כמות המטרות הצבאיות המובהקות, העומדות בקריטריונים המשפטיים המאפשרים תקיפתן הולכות ומתמעטות באופן דרמטי.

לא פחות מאתגר הוא הקושי לתקוף את אותן מטרות באופן כירורגי ומדויק, תוך צמצום ה"נזק האגבי". עיקרון ה"הבחנה" בין מעורבים בלחימה לבין בלתי מעורבים נשען במידה רבה על נכונותו ויכולתו של הציבור האזרחי להתפנות מאזור הלחימה. צה"ל מגביל עצמו אף מעבר למה שנדרש מכללי הדין הבין-לאומי ומנהל מאמץ ניכר בניסיון להתריע ולהרחיק אזרחים מאזורי התקיפה. התראות מקדימות לקראת תקיפה באמצעות שיחות טלפון, מבצעי "הקש בגג", השלכת כרוזים והעברת הודעות באמצעי התקשורת השונים נכללים בסל הפעולות הצה"ל, וזאת חרף השחיקה הנגרמת לתוצאות המבצעיות כתוצאה מאובדן אלמנט ההפתעה. הבעיה המבצעית עלולה לעתים להתעצם עוד יותר. צה"ל עלול לפגוש מאות ואלפי אזרחים, הבוחרים או נאלצים להישאר במקומם ולהוות "מגן אנושי" ליעדי הצבאיים של האויב, וזאת על אף אמצעי האזהרה המקדימים לתקיפתם.

גם עיקרון ה"מידתיות" מגדיר באופן חלקי ומעורפל את אמות המידה והקריטריונים לקיום המבחן הנדרש. הבחינה אם מתקיים איזון נכון בין עוצמת התקיפה המתוכננת, לבין הנזק שעלול להיגרם אם לא תתבצע התקיפה נשענת על הנחות וחקר ביצועים לגבי תוצאות התקיפה, אך מתקשה באומדן הנזק שנמנע בזכותה. יתרה מכך, עיקר המטרות הצבאיות של האויב, כל אחת מהן בנפרד - הינן בעלות ערך מבצעי קטן יחסית. לכך למעשה חותר האויב בגישתו המבוזרת, המבטלת את קיומם של "מרכזי כובד" אופרטיביים ויוצרת פירוק לאוסף גדול של ישויות לחימה קטנות, הנטמעות בשטחים בנויים. כל מטרה בפני עצמה מהווה אולי איום קטן יחסית, אך מצרף המטרות הכולל יוצר יכולת אופרטיבית מאיימת ומשמעותית. הפעלת עיקרון המידתיות באופן מקומי, הדן בכל מטרה בנפרד ובמנותק מהתמונה הכוללת עלולה לגרום לעיוות בתוצאה המערכתית הנדרשת מהפעלת הכוח.

דוגמה מייצגת לפערים בין היכולת הצבאית הגבוהה בתחומי האש והמודיעין לבין כושר מיצויה המוגבל במבצעי הרתעה ניתן להביא ממבצע עמוד ענן (נובמבר 2012), שהתבצע ללא תמרון קרקעי ובאמצעות הפעלת "אש מנגד" בלבד. ההנחיה הפיקודית הייתה לפעול תחת מגבלה מחמירה של נזק אגבי אפסי (נז"א 0), קרי, שתקיפת המטרות תבוצע רק אם מתקיימת ודאות כמעט מוחלטת, שלא יפגע לצד המחבלים אף אזרח בלתי מעורב. ואכן, על אף האזור הבנוי בצפיפות של רצועת עזה הושגו תוצאות מרשימות בהיבט הפגיעה הכירורגית באויב, תוך מניעת פגיעה בהיקפים גדולים באזרחים ובמבנים לא מעורבים. אלא שבמבחן השגת

תכלית המבצע ומטרות הדרג המדיני - התוצאה בעייתית. המערכה השיגה אפקט הרתעתי מוגבל מאוד ותקופת היציבות הביטחונית החזיקה מעמד פחות משנה.

לסיכום ניתן להצביע על צורך חיוני לביצוע התאמות בגישה המשפטית-מבצעית. נדרש לשלב גורמים מתאימים בקהילה המקצועית הבין-לאומית, במטרה לבלום את התפתחותו של מצב אבסורדי, שבו חרף השקעות עתק במערכות איסוף, אש ושו"ב (שליטה ובקרה) מתקדמות הולכת ונשחקת היכולת המבצעית למענה יעיל באש כנגד איום התמ"ס המתעצם. בנוסף, נדרשת השקעה בהכנת תכניות אפקטיביות להנעת האוכלוסייה האזרחית של היריב ממרחב היעדים הצבאיים, כמו גם הכנת כלים לתיעוד והסברה לקהלי יעד שונים במהלך המבצע ולאחריו. הנחת העבודה הינה ברורה - בסיומו של כל מבצע תדרש ישראל להתמודדות נוקבת מול ביקורת בין-לאומית חריפה. הכנה איכותית של מערכה הסברתית, משפטית ומוסרית תוך כדי ובסיום מבצעים - הינה בעלת ערך אסטרטגי-מדיני לדימויה של ישראל, למעמדה הבין-לאומי ולגבולות חופש התמרון האופרטיבי במערכה העוקבת.

הבט נוסף בהפעלת האש, שזוכה להתייחסות במסמך האסטרטגיה הינו המרכיב של כמות המטרות ורציפות הפעולה לאורך כל משך המערכה. "הפעלת אש מערכתית בקצב רציף ובהספק מרבי למן פתיחת העימות בעומק ובחזית".³¹ במבצע צוק איתן אכן הופעל מאמץ האש לפי הגדרות אלו. חמשת אלפים ומאתיים תקיפות שבוצעו במהלך המבצע בשטח מצומצם כרצועת עזה הינן כמות עצומה בכל קנה מידה. על פי נתוני צה"ל, מספר ההרוגים לאויב במבצע עמד על אלפיים מאה עשרים וחמש, מתוכם תשע מאות שלושים ושישה מחבלים. אחד עשרה אלף בתים נהרסו וכחצי מיליון אנשים הפכו לפליטים בתוך הרצועה.³² אך למרות "ספיקת האש" הגבוהה ולמרות התמשכות המערכה היא הסתיימה ללא הסדר. המשוואה בין תשומות האש הגבוהות לבין התפוקות המוגבלות במערכה מעוררת שאלות כבדות משקל:

1. האם ייתכן ותכנון האש מצביע על מתן חשיבות מופרזת לממד הכמותי על חשבון ממד האיכות?

2. האם תכנון מאמץ האש נגזר מההיגיון המערכתי ותומך לקידומו? או שמא התפיסה המערכתית במבצעי הרתעה הינה מופשטת מדי ואיננה מאפשרת "תרגום אופרטיבי" לכדי משימות מוגדרות שישרתו אותה?

3. האם יש יכולת לבחון את התפתחות ההישג מהפעלת האש תוך כדי המערכה, ולבצע בקרה על מידת האפקטיביות שלה?

4. עד כמה ערוך צה"ל להסיר את ההתניה המרכזית למימוש יעיל של מאמץ התקיפה - פינוי האוכלוסייה הבלתי מעורבת והפרדת היעדים הצבאיים לשם תקיפתם?

מאמץ האש הינו כלי אופרטיבי עיקרי במבצעי הרתעה ואכיפה. למימוש, גוף הביצוע המשמעותי ביותר הינו חיל האוויר, שמספק יכולת פעולה ביעילות ובדיוק מרשימים, גם בתנאים המורכבים של השטח הבנוי. אולם חיל האוויר הינו הגורם המופקד על ביצוע הפעולה בלבד, ואינו נושא באחריות לעיצוב ההיגיון המבצעי למערכה. הוא משמש כ"קבלן ביצוע" למימוש רעיון מערכתי אשר עוצב על-ידי גורם פיקודי אחר. לפיכך, סביר שחיל האוויר יתרכז בהגברת יעילות הביצוע ולא במאזן שבינו לבין השגת מטרות המבצע. זהו תפקידו של הפיקוד המרחבי. נדמה כי מבצע צוק איתן מלמד על פערים ביחסי הגומלין הנדרשים בין גוף התכנון המערכתי לבין גוף הביצוע המרכזי שלו. התמונה שנחשפה מעידה על מצוינות ביצועית טקטית, בצד חוסר אפקטיביות מערכתית באשר להתהוות התוצאות האסטרטגיות הנדרשות. נראה שהידוק השיח המבצעי בין הגופים ושותפות מלאה בתהליכי התכנון טרום המערכה עשויים לסייע בהפיכת הגיונות מערכתיים מופשטים לתכניות ישימות ומתאימות יותר.

זאת ועוד, במבצע צוק איתן נלחם צה"ל מול יריב חלש בהשוואה לזירות מערכה אחרות. גם ללא נתונים מדויקים לגבי עלות הפעולה האווירית, ניתן להיווכח בליקויים בתכנון וניהול רמות המלאי בפריטי החימוש הקריטיים.³³ ישראל אמנם שואפת לקיצור זמן המבצע וחותרת לסיום מהיר, אך צה"ל חייב במקביל לתכנן ולהיערך לאפשרות התמשכותו. זירת לבנון מעמידה אתגר בסדר גודל אחר מזירת עזה והיא מחייבת גישה מבצעית ולוגיסטית שונה בתכלית. מקרה צוק איתן עשוי להוות בסיס מצוין ללמידה ולפיתוח ידע מבצעי בנושאים אלו.

במבצעים הושקע מאמץ רב בניסיון לצמצם את היקף השיגורים של האויב לשטחינו. חלק לא מבוטל מהמטרות שהותקפו באש היו בורות של משגרים תת-קרקעיים שבהם מוסתר הרוב המוחלט של אמצעי התקיפה תלולת המסלול של האויב. מול ההתפתחות הטכנולוגית המרשימה והגברת הפוטנציאל של מאמץ

האש, לא ניתן להתעלם ממגמת ההצטיידות המתרחבת של היריב במגוון סוגים של מרגמות, רקטות וטילים, ומפערי המענה המבצעי הישיר מולם. ברור כי לא ניתן להעמיד מענה אפקטיבי מול כל אמצעי שיגור שמתווסף למערך האויב. מתחיבת בחינה כוללת של הגישה המבצעית, שתאפשר בנוסף להתמודדות הישירה מול ירי התמ"ס גם כיווני פעולה מול מרכיבים אחרים במערכת היריבה, המשפיעים באופן ישיר או עקיף על המוטיבציה וכושר הלחימה המערכתי שלו.

רעיון "מפת הכאב", שזכה למימוש ראשוני וחלקי בלבד במבצע צוק איתן ניסה להעמיד תבנית ידע על היריב, הנשענת על ניתוח רחב של מרכיביו השונים (לא רק אלה הצבאיים), ועל בסיסה לבנות את היגיון הפעולה האופרטיבי למבצע.³⁴ המפה לא הפכה טרם המבצע לפלטפורמה, המהווה בסיס ושפה משותפת לניהול שיח אופרטיבי מתקדם בין גורמי הביצוע השונים בצה"ל, ולמצפן המכוון את תכנון המאמצים השונים במבצע. שתי בעיות עקרוניות ניצבות בתהליך בניית המפה והפיכתה לכלי אופרטיבי מעשי:

האחת, נדרש להרחיב את יריעת הניתוח של היריב מעבר למרכיביו הצבאיים, ולכלול בו רבדים תרבותיים, היסטוריים, חברתיים, כלכליים ומדיניים, המאפשרים בניית תמונה רחבה של מכלול האינטרסים הפנימיים והחיצוניים של המערכת היריבה. נדמה כי אמירתו של סגן הרמטכ"ל לשעבר יאיר נוה, שליווה את מבצע צוק איתן מקרוב, משקפת היטב את בעיית המיקוד הצר של גורמי המודיעין בחקר היריב: "ידענו בדיוק איפה כל מחבל נמצא, אך לא ידענו להעריך נכונה מה באמת רוצה חמאס. מהו הקו האדום אצלו, מה הוא מוכן לספוג וממה הוא יכול להירתע..."³⁵

שנית, נדרש לפתח את הגישה האופרטיבית של תכנון מאמץ האש ולחזק את הקשר בין הגיונות אופרטיביים לבין דרך הפעולה למימושם. צה"ל הוא ארגון משימתי, המכוון לפעולה ממוקדת מול יעדים פיזיים, ברורים ומדידים. אלא שבמערכה המכוונת להרתעת היריב ולאכיפת תנאים להסדר ביטחוני יציב התוצאה עוברת במידה רבה גם דרך ממדי הרגש והתודעה. הגם שקשה להבין את שמתרחש בהם, אין אפשרות להתעלם מהיותם גורמי מפתח בהשגת התוצאה האסטרטגית. לצה"ל זהו אתגר לא מבוטל, המחייב להפנים ולהטמיע לעומק רעיונות אלו ולהפיק מהם נגזרות מבצעיות. זהו שינוי מהותי בדפוסי החשיבה והתכנון, המציין מעבר משיח במישור ה"תשומות" לשיח במישור ה"תפוקות במרחב התודעה".

תוֹךְ התודעה במבצעים

ערכה של הפעולה הצבאית נמדדת לא רק על פי תוצאותיה הפיזיות, אלא גם בתרומתה לאופן הבנת המציאות על-ידי היריב. מאמץ התודעה הינו תחום העיסוק בתהליכים המתחוללים במוחם של אנשים, שעניינם בפרשנות ובמשמעות הסובייקטיבית של המציאות ובדרכים להשפעה עליהן. בספרות ובתורות הלחימה קיימת התייחסות רחבה לגבי משקלו של התוֹךְ התודעתי בבניית תמונת המצב, והשפעתו על התפיסה וצורת החשיבה בקרב קהלי יעד רלוונטיים. ועם זאת, ניכר כי במנגנונים המנהלים את מבצעי הלחימה בישראל קיים פער מהותי בין ההבנה התאורטית של חיוניות הנושא לבין התגבשותם של נהלים אופרטיביים, המאפשרים פעולה יעילה.

חזבאללה וחמאס משלבים שיטות וכלי תודעה יעילים לקידום יעדיהם האסטרטגיים מול ישראל: תכנון מקצועי של פעולות הסברה, דיפלומטיה ציבורית, לוחמה פסיכולוגית והונאה מהווים חלק אורגני מארגז הכלים של היריב. עיסוקם בהעצמת דימוי הקורבן, חיזוק תחושת הצדק, העצמת רוח הלחימה בקרב הציבור, והאדרת יכולותיהם של ארגוני ההתנגדות כגופים בעלי כושר לחימה, יוזמה התקפית וכוח סבל בלתי מנוצח.³⁶

ההתמודדות מול ארגונים אלו מציבה את נושא התודעה כחיוני גם בקרב הצד החזק. מאבק התשה מתמשך, שבו מופנים מאמצי הלחימה העיקריים של היריב לעבר חוסנה הלאומי של ישראל וכושר עמידתה, מפנה זרקור להארת התוֹךְ התודעתי ולבחינת משקלו באסטרטגיה הישראלית. מושגים חדשים קונים אחיזה בשפה ובהגדרות המבצעיות, ולרובם נגיעה עמוקה ברבדים מנטליים ובפרשנויות סובייקטיביות: "יצירת תחושת הפסד", "אכיפת תנאי סיום", "הרתעה", "הרחבת הלגיטימציה הפנימית", "הכרה בחוסר תוחלת להמשך הלחימה", "תחושת ניצחון" ועוד. כולם שייכים לתחום התודעה, שהולך ומבסס את מרכזיותו במרחב האופרטיבי של הלחימה, ולא רק כמרכיב משלים של הפעולות הקינטיות. כדאי להדגיש מספר היבטים הקשורים ליעילות מאמץ התודעה: ראשית, מאמץ התודעה פונה לשלושה מעגלים מרכזיים - המערכת היריבה, הציבור האזרחי בישראל והקהילה הבין-לאומית הרלוונטית. פעולה יעילה ומוכוונת תוצאות מחייבת פילוח מדויק של קהלי יעד רלוונטיים, כך שניתן יהיה למקד מולם את המהלכים השונים ולהתאים את כלי הביצוע לייעודם.

שנית, התווך התודעתי עוטר את כל מרחב הפעולה האסטרטגי של המבצע, ופעולה בו כרוכה בהפעלתם של סוכנים אסטרטגיים שונים. לדוגמה, היעד של הרחבת הלגיטימציה קושר את פעולתו של משרד החוץ מול הקהילה הבין-לאומית, את צה"ל בתכנון ותיעוד הפעולות ובהפחתת הנזק האגבי, ואת גורמי הדוברות וההסברה העוסקים בחיזוק איתנות הציבור והחוסן הלאומי למערכה. זוהי דוגמה אופיינית לאופן שבו יעד אסטרטגי מפורק לפעולות מובחנות, מול קהלי יעד שונים ובאמצעות גופי ביצוע אסטרטגיים שונים. תחום התודעה מאופיין בזיקות ובממשקים הדוקים, הדורשים תיאום וסנכרון, הן בהקשר המטרות והיעדים מול קהלי היעד השונים והן בתיאום השימוש בכלי הביצוע.

שלישית, זמן התגבשותם של הישגים תודעתיים חורג מזמן הביצוע של הפעולה הצבאית. התהליך להבשלת ההכרה במציאות חדשה ושינוי צורת החשיבה המעוצבת על-ידי אמונות, תפיסות יסוד והשקפות עולם - איננו עניין טכני פשוט. הוא מחייב בדרך כלל טווחי זמן ארוכים יותר לפעולה, שמירת רציפות בהפעלת המאמץ, וקישורו בעיתוי מתאימים לפעולות צבאיות אחרות, המתבצעות בתחום הקינטי. הכנות מוקדמות של תכניות התודעה למבצעים והפעלתן גם בתקופת ה"מערכה שבין המערכות" עשויות לסייע בהעמקת קליטת המסרים ולחזק את האפקט התודעתי במבצע.

רביעית, קיים קושי למדידת ההישג של מאמצי התודעה, עובדה שמקשה בין היתר גם על ההכרה בתרומתם וערכם במערכה. גם פסיכולוג קליני מתקשה להעריך את מידת ההשפעה הישירה של הטיפול הפסיכולוגי על המטופל שלו, הבוחר בתהליך הטיפול ומשלם עבורו במיטב כספו. קשה הרבה יותר להעריך את יעילות המאמץ, המיועד להשפיע על תודעתו של יריב ובניגוד לרצונו. בקרת התוצאות נשענת במידה רבה על הערכה וניתוח מודיעיני ולא על "מודיעין עובדתי". עם זאת, הקושי בהערכת ההישג אינו פוטר מחובת המאמץ לביצוע. ניתן להקביל זאת לנושא הערכת התפוקות של מאמץ האש. בצה"ל מורגלים וחשים נוח בבחינת תוצאות על פי מדדים פיזיים ברורים, אלא שהמציאות האסטרטגית מצביעה בבירור שאין די בכך ומשקפת פערים גדולים המגולמים במדדים אלו. יש לפיכך מקום לפתח כלים נוספים, שיסייעו בביצוע "הערכת מצב תודעה" ולשלבם בהערכת המצב השוטפת במבצעים.

סיכום והמלצות

מצב אי-היציבות הגאו-פוליטי במזרח התיכון יאפיין את אזורנו גם בשנים הקרובות וישפיע על המציאות הביטחונית עמה מתמודדת ישראל. משברים ביטחוניים ותקופות הסלמה בזירות השונות צריכים להיבחן על רקע המבנה האסטרטגי המעורער והקושי בחיזוי מגמות ההתפתחות האזוריות. במציאות של טלטלה אזורית הנמשכת כבר מספר שנים, נדרשת ישראל לתכנן ולנהל מבצעים ממוקדים כנגד ארגוני ההתנגדות, תוך מתן משקל ראוי להקשר הרחב של השפעות הסביבה.

התמונה המצטיירת ממבצעי הלחימה נגד חמאס וחזבאללה בעשורים האחרונים מלמדת על פערים בהיגיון ובדפוס הפעולה של הכוח הצבאי ובאופן שילובם עם מאמצים אסטרטגיים אחרים ברמה הלאומית. מצבה המשופר של ישראל כיום מקנה לה גמישות לפיתוח גישה אסטרטגית חדשה לעימותים מסוג זה, הנשענת על אורך רוח וסבלנות אסטרטגית ומצטיידת בפרספקטיבת זמן ארוכת טווח. גישה זו תידרש להעמיד תבנית ידע רחבה, העוטפת את תהליכי הניתוח והתכנון למבצעים ומשפיעה על אופן בניית ההגיונות האסטרטגיים למערכה. חיוני לתפוס את מקומו של המבצע המוגבל הנתון במסגרת הקשר הרחב, ולקשור את הגיונו האופרטיבי לרעיונות ארוכי הטווח, שמהם נובעת המשמעות האסטרטגית המלאה לתוצאות המושגות בו.

המאמץ הצבאי בניהול המערכה הינו אחד מהמאמצים האסטרטגיים הרב תחומיים, ולא דווקא העיקרי שביניהם. התוצאות המדיניות של מערכה נתונה עלולות להימצא במתאם נמוך ביחס לתוצאה הצבאית. "הכרעה צבאית" איננה בהכרח ערובה להישג מדיני ולעתים, בהינתן מחיריה האופרטיביים והאסטרטגיים, אף עלולה לפגוע בו. הכוונת המבצעים המוגבלים במסגרת המאבק המתמשך בארגוני ההתנגדות הינה מתוקף תפקידו ואחריותו המוחלטת של הדרג המדיני. נדרש למסד מנגנון פיקוד ברמה האסטרטגית לאומית, על מנת לאפשר ניהול אפקטיבי של "המערכה המשולבת", מתוך ראייה רחבה של אסטרטגיה-רבתי. נדרש להתוות לתוך מנגנון הפיקוד האסטרטגי את תהליכי השיח הבין תחומי, ולקיימם באופן רציף גם בשגרה כחלק מההכנות למצבי הסלמה וחירום.

מערכת המושגים של תפיסת הביטחון מחויבת בשינוי והתאמה למציאות האסטרטגית. השיח התכנוני המתנהל כיום אוחד במושגים שחלקם איננו תקף

עוד, אך הם משמשים כעוגנים בהערכות המצב ובתכנון המאמצים האופרטיביים במבצעים. המאמר הצביע על פערים הקיימים במושגי ההכרעה, ההרתעה והניצחון, ועל הצורך לטעון אותם בתכנים חדשים. זה איננו שינוי סמנטי, אלא נושא מהותי, שמכתיב את האופן בו קברניטים ורמטכ"לים חושבים ומנהלים מבצעים אסטרטגיים. הגדרת מושגים אלו במסמך אסטרטגיית צה"ל מהווה צעד חשוב אך בלתי מספק בדרך להשלמת הפערים.

לקחים מצטברים ממבצעים מוגבלים בעשרים השנים האחרונות לא אוגדו כמסד המאפשר בניית תיאוריה ותפיסה קוהרנטית לניהול מבצעי הרתעה ואכיפה, וצה"ל הסתפק ביישום שיפורים טקטיים ואופרטיביים מקומיים בלבד. נראה כי ברובד התרבות הארגונית, במבנה החשיבה הרווח ובלחצי ההתמודדות היומיומית קשה לצאת מחוץ לתבניות תורתיות מוכרות ולהשתחרר מתפיסות ארכאיות, גם אם אבד עליהן הכלח. במתח שבין הצורך בשינוי והתחדשות לבין החובה למסד תפיסות, ולייצב ארגון ותהליכים יעילים - קיימת נטייה להיאחז בנקודות המשען המוכרות. נדרש להבנות תהליך לפיתוח תאוריה ודוקטרינה אופרטיבית, התואמות למציאות האסטרטגית ולאתגריה.

בתמהיל המאמצים הצבאיים שבין הגנה להתקפה מתעצם תפקידה של ההגנה על אף מגבלותיה, בעיקר משום שלא ניתן להבטיח את יציבותם המדינית של הישגי המתקפה לאורך זמן ולהצדיק את מחירה. הכרה במסקנה זו הינה בעלת ערך מעצב בפיתוח התפיסה האופרטיבית החדשה. זו צריכה לכלול באופן מקיף את תחום המגננה, כמו גם את פיתוח הדפוסים של התמרון הקרקעי והכוונתו בגישה של "התקפה ממוקדת", המאזנת בין צרכי המתאר המבצעי, היכולות הנדרשות, הסד"כ המוגבל והאילוצים האופרטיביים.

השתנות המצב הגאו-אסטרטגי ומעמדה של ישראל במרחב מחייבים פתיחות תכנונית לקיום מבצעים בעלי היגיון והיקף שונים, הנובעים מהקשר אסטרטגי בלתי מיוצב. בנקודות זמן שונות עשוי ההקשר האסטרטגי הייחודי להכתיב הגדרות שונות לתכלית מדינית, למטרות ולמצבי סיום במבצעים. לפיכך מתחייבת גישה תפיסתית גמישה, המאפשרת תכנון וניהול מבצעים בהגיונות אופרטיביים שונים בכל זירה, והימנעות מקיבוע לרעיון אופרטיבי מוביל ויחיד.

מסמך האסטרטגיה מסתיים בהצבעה על חשיבות המשך פיתוח התפיסות: "למסמך זה נדרשים פעולות המשך מתחייבות, ועיקרן פיתוח תפיסות מבצעיות מיוחדות בזירת המלחמה ופיתוח תפיסות מבצעיות לזירות המבצעים ומפקדות הפעלת הכוח". המסורת והתרבות הצבאית משפיעות על טווח ומאפייני החשיבה האופרטיבית וקובעות במידה רבה את גבולותיה. הן יוצרות אילוצים על היכולת לאפיין מחדש את המציאות הנוכחית ואת כיווני ההשתנות הנדרשים במבנים ובדפוסי הפעולה הקיימים. הגמישות עלולה להיות מוגבלת דווקא כתוצאה מנוכחותו של "ארגז כלים" תפיסתי מוצק, שבו מורגלים קברניטים לעשות שימוש לניתוח מצבים אסטרטגיים וקבלת החלטות. הגדרת הנושאים, בניית קבוצות עבודה מתאימות לתהליך, היפרדות מקיבעונות תפיסתיים ועידוד לחשיבה ביקורתית וחדשנית הינם עקרונות חיוניים להמשך מגמת הפיתוח של מסמך אסטרטגיית צה"ל.

הערות

- 1 "מבצעים מוגבלים", תורה בסיסית תחומית, מטכ"ל, טיוטה רשמית (2015), עמ' 12-13.
- 2 מיכאל מילטשטיין, "מוקאוומה: עלייתו של אתגר ההתנגדות והשפעתו על תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל", *"המכון למחקרי ביטחון לאומי INSS"*, מזכר 102, (2009), עמ' 106.
- 3 מוני חורב, "מבצעי הרתעה - מה ניתן ללמוד מהניסיון הצה"לי ברצועת עזה?", *"עיונים בביטחון המזרח התיכון"*, מס' 115, עמ' 14-18. (רמת גן: מרכז בגין סאדאת למחקרים אסטרטגיים, 2015)
- 4 דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד - דברים על ביטחון ישראל (תל אביב: הוצאת משרד הביטחון, 1980), ע' 219.
- 5 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", מטכ"ל (2015), ע' 15.
- 6 הגדרת ההכרעה במסמך האסטרטגיה מייחסת את המושג למצב בו הושגו המטרות הדרג המדיני למבצע. לפיכך, אפשרי להשיג הכרעה גם במבצע מוגבל, ככל שהגדרת מטרות הדרג המדיני, המהוות את המדד להשגתה, תהיה מצומצמת.
- 7 ראה אפרים ענבר ואיתן שמיר, "כיסוח הדשא: האסטרטגיה של ישראל להתמודדות עם סכסוכים מתמשכים ובלתי פתירים", *"עיונים בביטחון המזרח התיכון"*, מס' 105, (רמת גן: מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת בר-אילן, 2011)
- 8 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 18.
- 9 עפר שלח, *האומץ לנצח - מדיניות ביטחון לישראל* (תל אביב: ידיעות ספרים, 2015), ע' 38.
- 10 ראה מאמר של הלל פריש בחוברת זו.
- 11 ראה מאמר של ערן לרמן בחוברת זו.

- 12 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 16.
- 13 שם. ע' 20.
- 14 ראה מאמר של ערן לרמן בחוברת זו.
- 15 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 10.
- 16 לידל הארט, *מחשבות על המלחמה* (תל אביב: הוצאת מערכות, 1989), עמ' 42-44.
- 17 ראה מאמר של יעקב עמידור בחוברת זו.
- 18 Stephen M. Walt, "Applying the 8 questions of the Powell Doctrine to Syria," *FP Magazine*, September 3, 2013.
- 19 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 15.
- 20 ציפי לבני, הרצאה בכנס "עופרת יצוקה", *מכון פישר הרצליה*, יולי 7, 2012.
ראה: <https://www.youtube.com/watch?v=9XE6O8ch2wg>
- 21 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 10.
- 22 ראה מאמר של ערן לרמן בחוברת זו.
- 23 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 10.
- 24 ראה מאמר של עוזי רובין בחוברת זו.
- 25 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 15.
- 26 ועדת מרידור הגישה את המלצותיה לשר הביטחון בשנת 2006.
- 27 שלח, האומץ לנצח, ע' 50.
- 28 ראה מאמר עוזי רובין בחוברת זו.
- 29 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 16.
- 30 עמיר פרץ, הרצאה בכנס המכון למחקרים אסטרטגיים, INSS "עשור למלחמת לבנון השנייה", יולי 14, 2016.
- 31 "מסמך אסטרטגיית צה"ל", ע' 18.
- 32 שלח, האומץ לנצח, ע' 38.
- 33 שם, ע' 37.
- 34 ראה מאמר של הלל פריש בחוברת זו.
- 35 ראיון עם סגן הרמטכ"ל הפורש האלוף יאיר נוה: עמיר רפפורט, "בחיסול המנהרות בעזה צה"ל פעל עם הראש בקיר, *מקור ראשון*, 9 בינואר, 2015.
- 36 ראה מאמר של ערן לרמן בחוברת זו.

Recent BESA Center Publications

Mideast Security and Policy Studies

- No. 108 The Myth of Palestinian Centrality, *Efraim Karsh*, July 2014
- No. 109 The New Strategic Equation in the Eastern Mediterranean, *Efraim Inbar*, August 2014 (Hebrew), September 2014 (English)
- No. 110 The Ties between Israel and Azerbaijan, *Alexander Murinson*, October 2014
- No. 111 Israel's Air and Missile Defense During the 2014 Gaza War, *Uzi Rubin*, January 2015 (Hebrew), February 2015 (English)
- No. 112 Changing Japanese Defense Policies, *Eyal Ben-Ari*, February 2015
- No. 113 Obama, The Reluctant Realist, *Steven R. David*, June 2015
- No. 114 Israel's Role in the Struggle over the Iranian Nuclear Project, *Yossi Kuperwasser*, June 2015
- No. 115 Deterrence Campaigns: Lessons from IDF Operations in Gaza, *Moni Chorev*, October, 2015 (Hebrew), March 2016 (English)
- No. 116 Hamas: A Social Welfare Government or War Machine?, *Hillel Frisch*, November 2015
- No. 117 The Mediterranean as a Strategic Environment: Learning a New Geopolitical Language, *Eran Lerman*, February 2016
- No. 118 The ISIS Challenge in Syria: Implications for Israeli Security, *Hillel Frisch*, May 2016
- No. 119 Indian Responses to Israel's Gaza Operations, *S. Samuel C. Rajiv*, May 2016
- No. 120 The Return of the Russian Bear to the Middle East, *Shay Har-Zvi*, May 2016 (Hebrew)
- No. 121 Trends in US Congressional Support for Israel, *Amnon Cavari with Elan Nyer*, June 2016
- No. 122 Implications of US Disengagement from the Middle East, *Efraim Inbar*, June 2016
- No. 123 The Oslo Disaster, *Efraim Karsh*, September 2016
- No. 124 The Game of Camps: Ideological Fault Lines in the Wreckage of the Arab State System, *Eran Lerman*, September 2016
- No. 125 Medium-Intensity Threats: The Case for Beefed-Up IDF Ground Forces, *Eado Hecht and Eitan Shamir*, October 2016 (on line only)
- No. 126 The Libyan Tragedy and Its Meaning: The Wages of Indecision, *Eran Lerman*, December 2016
- No. 127 North Korea and the Middle East, *Alon Levkowitz*, January 2017
- No. 128 The IDF's Small Wars, *Efraim Inbar, ed.*, February 2017 (Hebrew)

Policy Memorandum

- No. 7 The Gaza War, 2014 – Initial Assessment, *Efraim Inbar and Amir Rapaport*, December 2014 (Hebrew)
- No. 8 Perfect Storm in the Middle East, *Yaakov Amidror*, June 2015 (Hebrew), July 2015 (English)
- No. 9 Israel-Greece Relations, *Arye Mekel*, September 2015 (Hebrew)
- No. 10 Space Wars, *Aby Har-Even*, May 2016 (Hebrew)

Colloquia on Strategy and Diplomacy

No. 28	The IDF Force Structure (Hebrew)	May 2014
No. 29	Israeli-Palestinian Negotiations: Where to? (Hebrew)	August 2014
No. 30	IDF Challenges (Hebrew)	August 2016

